

KARLOVA UNIVERSITA

Filosofická fakulta

ZÁPISKY

KATEDRY ČESKOSLOVENSKÝCH DĚJIN

A ARCHIVNÍHO STUDIA

IV.

STÁTNÍ PEDAGOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

PRAHA 1960

Rediguje

Václav Husa

s kolektivem pracovníků katedry

Po dočasné odmlce, způsobené technickými překážkami, pokračují „Zápisky“ ve vycházení v nové podobě. Živý ohlas, jež vyvolaly předchozí rotaprintované svazečky, vyšlé ve skrovných nákladech v letech 1956-1958, nás vedl k rozhodnutí vydávat „Zápisky“ napříště tiskem, aby byly dostupné početnějšímu okruhu zájemců.*

Hlavním posláním „Zápisků“ zůstává i nadále seznamovat posluchače našeho oboru i širší učitelskou a vědeckou veřejnost s výzkumnou i pedagogickou činností katedry. Zprávy a informace o postupu prací na kolektivních vědecko-výzkumných úkolech katedry, o nových výsledcích archivního bádání, o studijních cestách v zahraničí, o referátech a diskusích na zasedáních katedry, o obhajobách doktorských a kandidátských prací, o úkolech nově zakládaného Historického kabinetu na naší fakultě aj., budou otiskovány pravidelně i v příštích svazcích.

Vydávání „Zápisků“ tiskem nám však umožňuje i rozšířit v některých směrech jejich obsahovou náplň. Vedle příspěvků povahy referativní hodláme přinášet více studií a poznámek problémových a diskusních. Chtěli bychom věnovat větší pozornost především otázkám metodologickým, jež jsou u nás stále zanedbávány a bez jejichž propracování není vůbec myslitelný pokrok historické vědy.

Za závažný úkol považujeme přinášet i kritické rozborů a posudky prací, vztahující se k československým dějinám, při čemž hlavní pozornost budeme zaměřovat k dílům syntetickým a pak k těm pracím monografickým, které úzce souvisí s vědecko-výzkumnými úkoly katedry.

* Dosud vyšlo celkem sedm rotaprintových sešitů „Zápisků“ : I. ročník, 1956, č. 1, 2, 3 a 4; II. ročník, 1957, v jednom svazku; III. ročník, 1958, č. 1—2 (k počtě XI. sjezdu KSČ) a č. 3—4. Všechna čísla prvních tří ročníků jsou rozebrána. IV. ročník, jež nebylo možno v roce 1959 vydat, vychází teprve nyní s datem 1960. Všechny jeho příspěvky byly však napsány již v první polovině roku 1959.

Kromě toho budou na stránkách „Zápisků“ soustavně sledovány i politicko-výchovné a pedagogické otázky, jež náleží k základním a nedělitelným složkám působení všech vysokoškolských učitelů. Zvláště v dnešní době, kdy vysokoškolské studium prochází obdobím pronikavé přestavby z hlediska potřeb rozvinuté socialistické společnosti, vyvstávají mnohé problémy, jež si zasluhují, aby byly zveřejněny a předloženy k diskusi. Máme tu na mysli především otázky cíle a smyslu vysokoškolské výuky dějin, sblížení Pedagogické práce se současným životem naší společnosti, fakultní studium pracujících při zaměstnání, učební pomůcky a učebnice, přípravu žáků všeobecně vzdělávací školy pro vysokoškolské studium ap.

Spolu s pracemi učitelského kolektivu katedry budeme i na příště otiskovat některé výsledky seminárních prací našich posluchačů, zejména výtahy nebo úryvky z nejlepších prací diplomových a prací ze studentských vědeckých kroužků a konferencí. Tak jako tomu bylo již v minulých letech, budou „Zápisky“ i nadále otevřeny mladým nadaným pracovníkům z řad našich posluchačů k otiskování hodnotných badatelských prvotin.

Úkolem „Zápisků“ je konečně, aby se staly pojítkem katedry s absolventy naší fakulty, zejména s početným okruhem těch, kteří působí mimo Prahu — ať již jako středoškolští učitelé nebo jako archiváři, osvětoví a muzejní pracovníci ap. Mnozí z nich pokračují v práci na úkolech, jež započali v seminářích za svých fakultních studií a jež se často úzce vztahují k vědecko-výzkumným úkolům katedry. Kromě toho jsou pro pedagogickou a politicko-výchovnou práci katedry cenné i zkušenosti, jež naši absolventi v životní praxi získávají a jimž rovněž chceme čas od času věnovat na stránkách „Zápisků“ místo.

Pracovní zacílení „Zápisků“ vyplývá, jak patrně, ze specifických úkolů katedry a nezdvoujuje programovou náplň ostatních historických periodik. Redakce se proto domnívá, že „Zápisky“ mají své oprávněné poslání.

NĚKOLIK POZNÁMEK O VÝUCE NAŠICH DĚJIN, ZVLÁŠTĚ NOVĚJŠÍCH

František Červinka

Co rozumíme výukou novějších dějin? Tato na první pohled zbytečná otázka bude různě zodpovězena nejen podle názorů toho kterého učitele, jeho zkušeností a praxe, ale i podle stupně školy a prostředí, kde tento učitel působí a jaké pedagogické cíle si zde klade. Bude-li se každý z učitelů snažit v obecné formě hovořit o „metodice“ a „metodě“ výuky, bude-li chtít podávat obecně závazné předpisy o náplni a cílech socialistické výuky, potom naší věci málo pomůže. Obavy před subjektivně zaměřeným vystoupením, před publikováním různých osobních vyznání a názorů jsou stejně škodlivé jako pouhé opakování obecných směrnic bez upřímné zpovědi, jakými cestami a s jakým úspěchem se snažíme tyto směrnice realizovat a uvádět v život. Slova o výměně zkušeností a názorů se stanou skutečností jen tehdy, poznáme-li opravdu své názory a zkušenosti.

Dost nevěrohodně by působil například projev učitele historie na pražské fakultě o výuce historie, kdybyste z tohoto projevu nepoznali, s čím tento učitel musí zápasit na svém pracovišti, jaké jsou hlavní problémy tohoto pracoviště, jaké lidi vlastně vyučuje a jak jeho názory vznikaly. Nové a společensky prospěšné závěry pro všechny pracovníky určitého oboru, mají-li mít delší životnost, vznikají zpravidla tehdy, když nejdříve jednotliví pracovníci řeknou své.

Tedy ještě jednou: co je to výuka novějších československých dějin na naší fakultě a jaký je její smysl a cíl? Je opravdu možné se spokojit prohlášením, že našim úkolem je naučit budoucí učitele „správně“ vykládat české a slovenské dějiny národního obrození, druhé poloviny minulého století a období první světové války?

A stačí dále rozvádět pro někoho jednoduchou, pro jiného složitou otázku, co je tento „správný“ výklad a na které otázky se má učitel hlavně soustředit? Budoucím učitelům středních škol budou do jisté míry na tyto otázky odpovídat předepsané učebnice a metodické návody. Těžší to budou mít osvětáři, archiváři a vědeckí pracovníci, kteří budou teprve vycházet ze základního fondu znalostí, které jim dala vysoká škola a budou tento fond rozmnožovat a specifickými formami uplatňovat. Nechceme však, aby absolvent, který půjde učit na střední školu, nebyl současně osvětářem a neměl vědecké perspektivy. A nechceme vychovávat ani archiváře nebo vědeckého pracovníka, který nebude pedagogem v nejširším slova smyslu. Co vlastně má učitel novějších československých dějin dát posluchači, který chce a musí být prospěšný ve školách, v přednáškových síních a vědeckých kruzích? Učitel bez obav před „nevědeckostí“, „vulgarizací“ a „dogmatismem“ by sám měl v první řadě pochopit, že výkladem moderních československých dějin učí žáky rozumět československému dnešku; musí pochopit, že aktualizace dějin by byla marnou snahou, nebyla-li by tato snaha doprovázena plným vědomím, že výklad tohoto období musí být sám o sobě vrcholně aktuální. V 19. stol. byly naší společností předloženy buď již s plnou naléhavostí nebo v zárodečné formě všechny ty problémy, které dnes řešíme a probíjíme v ostrém třídním zápasu a to jak v politice, tak v továrnách, na polích, ve školách a konečně na každém úseku naší činnosti. Vědecký a ideový výklad novějších našich dějin na vysoké škole by měl proto spočívat na konfrontaci otázek, které nám minulé století předložilo a odpovědi, kterými na ně prakticky reagovala naše socialistická revoluce, náš praktický boj o vybudování socialismu. Z tohoto způsobu výkladu novějších československých dějin by vystoupily ostré a logicky zdůvodněné kontury hlavního smyslu našich současných zápasů. Faktografie dějin by vyrůstala do heroické a dramatické koncepce o nový svět. K takovému výkladu našich novějších dějin by bylo třeba více vědeckosti, kritičnosti a dialektické metody, než k přebujelé historičnosti a popisu, k němuž nejednou násilně lepíme deklarativní „aktualizace“. Vykládat dějiny století, v němž se zrodil marxismus bez zasvěceného prožitku dnešních ideových bojů a bez

poznámky o nich — to je sterilisace marxismu. Vykládat dějiny století, v němž se politicky zorganizovala dělnická třída, v němž vyrůstaly všechny politické směry předmnichovské republiky, v němž poprvé byl veden boj proti revisionismu a dogmatismu — vykládat dějiny tohoto století a uzavřít se přitom pouze do faktografie tohoto století, to znamená obrátit se zády k smyslu výuky vůbec. Učitel novějších dějin by měl být současně specialistou pro dějiny současné. Učitel nejnovějších dějin by měl být specialistou pro celé dějiny epochy kapitalismu a budování socialismu.

Tím se nepřímou dostáváme i k osobnosti učitele. Neustále slyšíme a budeme slyšet, že učitel na vysoké škole má být vědcem a pedagogem současně. Praktický život nás však nutí zdůrazňovat, že pedagog má být t a k é vědcem a podruhé, že vědec má být t a k é pedagogem. Tento vážný problém ovšem vůbec není nový a mnohokrát se o něm diskutovalo takřka na všech evropských universitách již v minulém století. Někteří z našich diskutujících by byli překvapeni, že problém, který považují za specificky časový byl zajímavým způsobem probírán mimo jiných i buržoasním profesorem filosofie Paulsenem v r. 1902: „Universitní učitel má dvoji úkol: pracuje vědecky a učí vědě, potřebuje tudíž dvou vlastností: ducha a učenosti. Dnes klade se při volbě větší váha na způsobilost vědeckou než učitelskou. Podmínkou habilitace je osvědčení se v samostatné práci vědecké. Toho netřeba litovati. Není nad učitele, který sám v oboru, jemuž učí, pracoval. Stinnou stránkou spojení obou úkolů jest, že profesor-vědec zhusta podceňuje svůj učitelský úkol a naopak zase, že leckdo je sváděn k pseudoproduktivité vědeckých knih co v největším množství. Nadto zhusta profesor specialista působí na posluchače neblaze tím, že obrací jejich mysl výhradně k jednomu oboru, ve kterém sám vynikl — a je-li specialistů více, ztrácí student možnost potřebného rozhledu.“ (V knize „Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium“.) Tato slova byla napsána v Berlíně r. 1902 a nikoliv v Praze r. 1959. Opakovat do omrzení existenci tohoto problému nám nepomůže.

Avšak to nové, co by se mělo konečně v diskusi o těchto otázkách objevit, je dosud nedotčená otázka: Můžeme d n e s klást stejná měřítká na vědecké náměty, na způsob vědecké práce učitele na jedné straně a pracovníka ve vědeckém ústavu na straně druhé? Každý by pravděpodobně bez dlouhého váhání odpověděl, že ano. Domnívám se však, že absolutně stejná měřítká klást nemůžeme. Vědec, který nevstupuje denně za katedru, může dlouho pracovat na námětu ať už opravdu nebo jen zdánlivě odtažitě. Takový vědecký pracovník proboují sám v sobě problémy společenských věd, aniž až do vydání svého díla strhával mladé adepty vědy svými krizemi, omyly i vítězstvími. Ze všech jeho cenných výtěžků potom čerpá i pedagog a přizpůsobuje si je svým záměrům a někdy i koncepcím. Poněkud jiné je objektivní působení vědce-pedagoga. Vysokoškolský učitel takřka denně vstává od svého pracovního stolu a vstupuje za katedru. Je vůbec možné si představit, že by se studenty nemluvil o tom, co právě jako vědec naléhavě prožívá ještě než dokončí své dílo? Postup a výsledky vědecké práce učitelovy, ať již záměrně nebo nezáměrně, se bezprostředně odrážejí v jeho výuce, v jeho širokém působení, pronikají do všech jeho přednášek a rozhovorů a jsou rychle šířeny do mladých hlav, které si učitelovo zaměření, jeho mentalitu, jeho způsob myšlení, vyloží a pochopí po svém. Učitel se denně vytváří svou vědeckou prací a denně tak či onak předkládá mládeži stupně svého poznání. A již z tohoto důvodu bychom neměli klást stejná měřítká na práci „kabinetního“ vědce a práci pedagoga. Volba vědecké práce učitele má být nesena bezprostřední potřebou, služebností a aktuálností v nejlepším slova smyslu a to proto, že touto prací učitel nabývá sílu spojovat vědu s výchovou a veřejně reagovat na všechny kulturní a politické události dne. Má-li, jak již bylo řečeno, učitel novějších dějin vykládat dnešek, platí to pro něho ve zvýšené míře. Dnešní pracovníci ve vědeckých ústavech ovšem nepracují „odtažitě“ a jistě slouží, ne-li více, stejným cílům jako pedagogové. Přesto se dopouštíme chyby, když vědecké poslání kateder v praxi stožňujeme s posláním pracovišť Československé akademie věd. U nás nemá platit toliko zdařilá vědecká monografie za důkaz pro kvalifikaci učitele, ale má rozhodovat i vznik, pohotovost a vý-

znam takové práce pro bezprostřední plnění těch pedagogických cílů, které nám situace na fakultě právě ukládá. Překonejme už konečně takřka nadčasové úvahy profesora Paulsena o dvojí úloze universitního učitele a postavme si tento problém docela reálně: piš to, co musíš nyní přednášet a nepřednášej to, co tě právě napadlo psát. A také podle toho potom budeme hodnotit tvoji kandidátskou, habilitační, doktorskou práci. A mělo by tomu tak být v první řadě u historiků nových a nejnovějších dějin. Ani systém speciálních a výběrových přednášek nemůžeme perspektivně sestavovat podle osobních zálib, ale podle pedagogických a politických potřeb fakulty a našeho života. Že je při tom třeba přihlížet ke schopnostem a zaměření jednotlivých učitelů, je samozřejmý předpoklad, který není třeba komentovat.

Jestliže padla zmínka o kandidátských a habilitačních pracích, nelze se nezmínit i o pracích diplomových. V prvním druhu prací vidíme zájem, zaujetí a metodu učitelů, v druhém pak výsledky pětileté výuky žáka a jeho ne-li vědeckou práci tedy aspoň předstupu o ní. Po odborné stránce dosáhly diplomové práce v posledních letech, oproti předchozím obdobím, vysoké úrovně. V posledních deseti letech prochází tvorba bývalých disertačních a nyníjších diplomových prací třemi stadii, které charakterisují do jisté míry i pojetí výuky. V období po r. 1948 převládala kompilační a přehodnocovací metoda, zaměřená polemicky proti buržoasní literatuře, jejíž faktografický základ namnoze přejímala. V této době zastihujeme na našich katedrách řadu mladých učitelů, kteří si připravují přednášky podobným způsobem a taktó často píší i své články a knihy. Toto období plnilo dočasně svou kladnou funkci v tom, že v polemice, někdy ovšem krkolomně násilné, byly vytyčeny nové ideové téze a ty později vyžadovaly poctivého prověření a vědecké modifikace. Přezíravý poměr k tomuto prvnímu revolučnímu rozběhu by byl nespravedlivý a sám o sobě nehistorický.

A nyní k druhému, pro nás nejdůležitějšímu období, z něhož jsme ještě nevykročili dál, a které v mnoha svých rysech již

rovněž přežívá. Pro historiky, na rozdíl od většiny pracovníků v jiných společensko-vědních oborech, je specifické, že již dávno před XX. sjezdem odmítli nadvládu kompilační, přehodnocovací a citátomanské metody a obrátili se k badatelské metodě s přáním, aby každá práce, i diplomová, v něčem obohatila naši dosavadní znalost faktografie dějin. Učitelé i jejich žáci se rozešli do archivů a knihoven. Popis a excerptce pramenů staly se vrcholným zážitkem, ale i cílem historika. Opojení řemeslem, hrdě odevzdávali mladí historikové veřejnosti a svým učitelům své malé, ale i významnější objevy. Bez tohoto opojení, bez tohoto postupu, by naše práce ztratila svůj smysl, odumírala by a odsuzovala nás k parazitismu. A je nutno říci docela otevřeně, že není cesty zpět a že krok zpátky neuděláme. Naopak, chceme kupředu a jestli se někdo domnívá, že zavádění praxe do výuky, že potřeba výchovy v první řadě učitelů dějepisu a pak teprve badatelů, že slučování fakult, že to vše si vynutí návrat ke kompilační, udýchané metodě diplomových prací, potom nám škodí a hájí nesprávnou věc. A takové názory, zatím ještě v zárodku, se objevují. Provozní praxe i přestavba výuky musí ještě více než dosud vést k výchově učitelů a osvětářů, schopných zcela průkopnický pracovat v oblasti regionálních dějin, musí vychovat historika schopného ve formě výstavy, přednášky, nebo diskuse rekonstruovat dějiny toho lidu, k němuž právě mluví a pro který pracuje. Ne tedy před druhé období, ale od něho dál a nad něj. V čem a jak? Jaké rozpory se projeví v praxi druhého období? Co je nutno dlouhodobě překonávat ostrou a konstruktivní kritikou, ale zvláště novým pozitivním obohacením metod naší výuky i tvorby? Jak je možné, že v přednáškových síních, v archivech a v soukromých pracovnách nám vyrůstají i neživotní, od života odtržení učenci, jacísi pochybní, malí profesionálové, kritizující „žurnalismus“ a neumějící říci lidem o historii jediné kloudné slovo? Jak je možné, že pozitivistická „objektivita“ se někdy velice stydlivě, v ojedinělých případech už nezakrytě, dere do přednášek a prací učitelů, do myšlení a prací žáků? A běda, zadržíte-li těmto historikům ruku, pilně popisující a opisující kdejaký archivní fascikl. Že nejsou marxisté? Vždyť přece si pilně našli i výroky autorit o problému,

který „řeší“ a hodlají tyto výroky v úvodu a závěru svého popisu ocitovat.

Usnesení o přestavbě vysokých škol a výuky přichází tedy právě včas i pro fakulty společensko-vědních oborů.

Chyby v diplomových pracích, zvláště z novějších dějin, do jisté míry odrážejí nedostatky naší výuky tohoto období, našich vlastních prací a dokonce i některých známých, současných historio-graphických děl. Jakého druhu jsou metodické chyby našich vlastních a tím i diplomových prací? Ať to zní jakkoli, je nutno jít s pravdou ven. Počínáme si často s marxismem bezmocně a přitom se topíme v ilusi, jací jsme ostřílení marxisté.

Z prvního období přerůstá do druhého období problematická metoda ilustrací obecných tézí a výroků autorit. Tato metoda stala se již náročnější a „vědecktější“, než tomu bylo dříve. Práce už nespočívá v tom, že proti tvrzení buržoazního historika postaví autor tvrzení opačné a jeho správnost dokazuje vhodnými nebo méně vhodnými citáty a faktografií sehnanou z ostatní buržoazní literatury. Tentokrát se už apriorní téze „dokazují“ a ilustrují odkazy na archivní materiál, různé prameny a zdánlivě bohatou literaturu. Problematika této „metody“ nespočívá v tom, že autor od první chvíle chce bojovat za své myšlenky nebo koncepce, ale v tom, že žádné myšlenky a koncepce nemá. Je propastný rozdíl mezi marxistickou analýsou pramenů, jejich interpretací i pokusem o koncepci a mezi pouhým prokazováním, že ta nebo ona již prokázaná téze se dá znovu prokázat nebo podepřít pomocí toho nebo onoho materiálu.

Druhá problematická metoda, již zcela adekvátní druhému období a nejvíce charakterisující i jeho ideově scestné tendence, spočívá v postupu zcela opačném. Autor zpravidla nevychází z žádné apriorní, hodnotící teze a pilně hromadí své významné i druhořadé faktografické objevy. Popisně chronologické nebo tématické řazení a třídění těchto fakt tvoří pak šedivou strukturu díla. K takto vzniklému popisu autor, lidově řečeno, přifaří více méně vhodné citáty z klasiků marxismu a má vyhráno. Je „vědec“ a politicky to má „dobré“.

Třetí problematická metoda signalisuje již přímo a otevřeně návrat k pozitivismu a to pozitivismu mnohem méně oduševnělému, než jak ho v české historiografii známe od osmdesátých let minulého století. Snůšce neutříděných fakt se autor ani nesnaží dát gloriolu práce marxistické a dokonce vědomě či nevědomě ani nepřistupuje na marxistickou terminologii. Takové práce často, po zevrubnější prověrce, se nemohou pochlubit ani přísnou akribií a pramenné materiály v nich nejsou zpracovány důsledně a systematicky. Napíše-li takovou práci učitel a přednáší-li podle ní — a jinak ani nemůže — potom své žáky ohromuje „erudicí“, ale příliš je neobohatí a nenaučí.

Čtvrtou problematickou metodu obvykle nazýváme „archivní historií“. V tomto případě autor nepředstírá důsledné vyčerpání pramenů, ale skutečně do důsledku okouše a vyškube zpravidla jeden jediný „fascikl“ určitého fondu a předkládá potom čtenáři práci, která je jen zdánlivě užitečná. Neboť byl-li tento „fascikl“ tak důležitý, potom si zasloužil kritického, edičního vydání. Takové edice by historikům i veřejnosti sloužily daleko více, než nevábny chomáč peří ze zajímavého, živého ptáka, jakým byl historický dokument.

Proč tak jednostranná kritika prací, které nesporně přinášejí nová fakta a obohacují naše konkrétní vědění? Zatímco ve filosofii je v současné době veden boj proti novopositivismu i tendencím novohegelianismu, nezbyvá historikům v současné situaci než zaměřit svou kritiku v první řadě proti metodě tzv. archivní historie a přebujelému popisu. Nelze kritisovat dialektiky, kterých je mezi historiky tak málo a nelze kritisovat teorie a koncepce, které prakticky neexistují. A přínos nových fakt, to je docela zvláštní, vážný a rovněž dosud nepovšimnutý problém. Nová fakta svým zveřejněním v pozitivisticky popisných pracích umírají a jejich hodnota je na dlouhý čas odsouzena k hřbitovnímu klidu. Každý dnešní historik novějších dějin totiž chce být původní a většina z nich se domnívá, že tato původnost spočívá ve využití těch pramenů, které jeho předchůdci necitovali nebo neužívali. Tento přepych umožňuje historikům moderních dějin veliké

množství pramenů a takřka nevyčerpatelná možnost přinášet nová, většinou drobná fakta. Těžko by s takovým pojetím původnosti vydrželi dějepisci ranného středověku nebo starověku. A přece jsou mnohdy původnější a smělejší, než dějepisci minulé a současného století. Jakmile dnes někdo zveřejní ve své práci určitá nová fakta, jeho následovník se zpravidla snaží přinést fakta jiná a chce k tomu použít i nový pramen. To ovšem znamená, že velmi často řada vzácných objevů a fakt nedostane přídla bojových koncepcí, zůstává nevyužitá a jejich neplodnost se omlouvána aspoň tím, že byly rozšířeny naše konkrétní znalosti. V takových případech by ovšem bylo lépe, kdyby fakta místo zveřejnění byla odsouzena k čekání na svého historika, který by jich náležitě využil k výkladu obecného i zvláštního v dějinách, k výkladu seriously analysujícím boj nového se starým, vyvozo- vající spirálu boje o svobodu člověka, k výkladu obražejícím dra- matickou dialektiku samotných dějin a tím i smysl našich vlast- ních bolestí a radostí, našich drobných porážek i velkých úspěchů. Tím hůře pro fakta, která tím, že jsou zveřejněna, jsou obchá- zena cechovními historiky, bažícími po původním objevitelství fakt nových. Takoví objevitelé nechápou, že „stará fakta“ nebyla nevyužitá, že byla toliko odsouzena do žaláře pozitivistického pojetí historiografie a čekají na své vysvobození. Jestliže k této metodě korečně „původního“ bádání budeme vést své posluchače dále, připravíme tím svízelnou situaci historikům a filosofům budouc- nosti. Ne tím, že by na ně v pramenech nic nezbylo, ale tím, že dojdou k jednomu nepříjemnému poznání a odhodlání: budou muset přečíst a excerptovat záplavu našich diplomových a kan- didátských prací, aby faktografií v nich uloženou využili k se- psání historiografických, myšlenkově vyzrálých děl. Boj proti re- cidivám pozitivismu a apolichnosti bude těsně spjat s bojem o zdokonalení naší výuky, v prvé řadě ve vedení seminářů.

Jak pochybně někdy vedeme diplomované semináře, o tom je možné přesvědčit se obvykle až při obhajobách. Vyskytují se stále častěji případy, že vedoucí diplomové práce kritizuje autora — svého posluchače, např. za ideově pochybené pojetí, za špatné roz- dělení kapitol, za zmatenou práci heuristickou, za základní nez- znalost určitých fakt a ztotožňuje přitom své výhrady s výhra-

dami druhého oponenta. Není nutné, aby vedoucí diplomové práce byl obhájcem svého posluchače a nesoudil ho spravedlivě. Není však také nutné, aby se v práci objevily ty chyby, které měly být likvidovány takřka v průběhu dvou let samotným vedoucím semináře. Učitelova kritika žáka dopadla tak na hlavu učitele, který nemá čas to pochopit, neboť se usilovně věnuje vlastní vědecké práci, jež má s vedením jeho semináře pravděpodobně málo společného. Ale to bychom se opět museli vrátit k nedořešeným problémům profesora Paulsena.

Do předmětu těchto několika úvah není zahrnuto hodnocení všech našich skutečných úspěchů a pokroků ve výuce. Snažíme-li se vyvolat diskusi s přesvědčením, že máme a budeme mít co říci, není třeba začínat od Adama, bát se vlastní jednostrannosti nebo až příliš sebekritického tónu. Nebude třeba také vytýkat těmto a podobným úvahám že nejsou „adresné“. Jde o poznání typických úskalí, jde o abstrakci jednotlivých zjevů, které se více nebo méně objevují v naší vlastní pedagogické i vědecké práci. S jednou věcí se ovšem při kritice a sebekritice smířit nelze. Alespoň v něčem má kritika a sebekritika nalézat konkrétní východiska k zlepšení nebo odstranění kritizovaných jevů. Jestliže jsme už přiznali nebezpečí určitých pozitivistických tendencí v našich pracích, v naší výuce i způsobu myšlení některých našich žáků, potom se musíme ptát po hlavních příčinách těchto jevů a na prostředky k jejich odstranění. Zmíněná již naše představa o nás samých jako ostřílených marxistech se ukáže být ilusí v okamžiku, kdy podrobíme poctivě prověrce způsob používání díla klasiků marxismu-leninismu v pracích našich žáků, které vedeme a kteří pracují pod naším vlivem.

Ve všech čtyřech problematických a zde již zmíněných metodách naší současné historiografické práce lze zjistit povrchní chápání marxismu a neuspokojivý způsob používání děl klasiků.

Domnívám se, že historik novějších dějin by měl přistupovat k dílům klasiků ze třech hledisek.

Prvním, základním a rozhodujícím způsobem práce s díly klasiků je neustálé osvojování si světonázorového teoretického

i metodologického východiska. Používání děl klasiků bez splnění tohoto základního a nejobtížnějšího požadavku vede k lepení citátů na pozitivistické popisy nebo vytrhávání marxistických tezí a jejich ilustrování různě sehnanými fakty. Nesplní-li ať už posluchač, aspirant nebo profesor tento základní požadavek, opakuje často nemarxisticky to, co již dávno předtím řekli marxisté. Takoví autoři zaměňují často dvě věci: nalistují si, třeba podle rejstříku, všechno, co řekl Marx nebo Engels o problému, kterým se zabývají a souhrn těchto citátů považují nebo vykládají jako své teoretické stanovisko, jako svoji teorii. Teoretické a metodologické zvládnutí marxismu je tak zaměňováno za znalost a použití určitého souhrnu výroků autorit, a to často i nehistorickým způsobem. Odstranění tohoto nedostatku je v první řadě věcí výuky marxismu na naší fakultě. Nestačí jenom naříkat, že naši „marxisté“ na „základech“ jsou ještě nezkušení a že potřebujeme „lidi z praxe“ apod. Myslíme-li to s marxismem vážně, musíme o této otázce říci i věci, kterými riskujeme odezvu silné opozice. Pokud na jednom konci fakulty se bude přednášet „vědecký komunismus“ na druhém konci „pedagogika“ nebo „osvěta“ a někde uprostřed budeme odříkávat své přehledné přednášky z historie, potom ovšem marxistického historika, osvětáře, pedagoga a vědce těžko vychováme. Přestavba výuky na naší fakultě by měla být využita také k tomu, aby výuka pedagogiky a osvěty byla co nejvíce přenesena do průběžné provozní praxe a aby naše vlastní přehledné historické přednášky se stávaly teoretickým kursem ideově pedagogického pojetí výuky historie a správné aplikace marxismu v historické vědě vůbec.

Druhé hledisko při používání děl klasiků u historika novějších dějin by mělo spočívat v přístupu k těmto dílům jako k historickému pramenu. Největší vědci a osobnosti moderních dějin, Marx a Engels, psali v minulém století a řada jejich prací analyzuje toto století i události, jejichž byli více méně přímými účastníky. Kritický postoj k pramenu, nespočívá jen v „kritikování“, ale v historickém objasnění tohoto pramene a v jeho interpretaci. Ignorování pramene vzešlého z pera krajně aktivních revolucionářů minulého století historikem píšícím o tomto století — je v každém případě prohřeškem na heuristice. Je proto

dost zvláštní a paradoxní, že někteří naši mladí, cechovní „odborníci“ na heuristiku, přehlédli tuto maličkost. Nespočívá vina na našem vlastním, nedůsledném komentování významu marxistických děl pro odbornou práci historika novějších dějin?

Třetí hledisko při používání děl klasiků by pro nás mělo spočívat v přístupu k těmto dílům jako k historiografické literatuře. Nelze odtrhovat marxismus od konkrétní náplně marxistických děl, nelze přehlížet hluboce zdůvodněnou Marxovu klasifikaci prvořadých a druhořadých faktů, ale nelze také žít z faktografické podstaty Marxem, Engelsem a Leninem snesené.

Správnou metodu v používání děl klasiků marxismu vidím u historika ve vzájemném, neodlučitelném a dialekticky pojímaném společenství všech tří výše jmenovaných způsobů. První způsob, osvojování si světonázorového pohledu, teoretického východiska i metodologického postupu nutno považovat za základní a hlavní podmínku marxistické práce v kterémkoli vědním oboru. U historika nových dějin již z tohoto přístupu vyplývají i obě zbývající hlediska. Chceme-li postoupit od druhého období k období třetímu, v němž má vítězit úsilí o spojení ideové a odborné vyspělosti historiků, jsme nuceni vytyčovat si maximalistické cíle a perspektivy. Nikoli z velikášství, nikoli ze snahy zveličovat a poučovat, ale proto, abychom plnili své drobné úkoly s vědomím, co chceme a kam směřujeme. Jestliže narazí předchozí řádky na jakoukoliv, třeba i negativní odezvu čtenářů, splní svůj účel. Obecné diskuse o „metodice“ a „výuce“ nebudou odtrhávány od vědecké problematiky fakulty, od výuky marxismu a od rozboru pedagogicko-vědeckých možností pracovníků této fakulty.

Jistý nedostatek současné pedagogiky vidím v tom, že pedagogové pracují bez „pramenů“. Jenom velké množství upřímně sdělených zkušeností nejrůznějších učitelů může tvořit „pramen“ pro abstrahování nových obecných pedagogických zásad. K opatření tohoto „pramene“ vede jediná cesta: umožnit co nejširší publikaci osobních, autentických zkušeností i názorů. Je třeba se ptát, zda současné formy výměny zkušeností jsou dostatečné, zda na konferencích učitelů zaznívají dost silné hlasy, svěřující veřejnosti „tajemství“ úspěchů a neúspěchů učitelů různých učilišť. Jen listujme v pedagogických časopisech a naslouchejme pro-

jevům na konferencích. Kolik „zásadních“ pedagogických a metodických „návodů“ a směrnic tu odpovídá někdy na zbytečně nesmělé dotazy těch, kteří by měli mluvit a odpovídat. Pozor na nebezpečí, aby se nám nenarodilo více specialistů na „pedagogiku“ a „metodiku“ než skutečných praktiků-pedagogů. Přestavba našeho školství jen odpovídá kvasu a tempu celého našeho života. Nové pedagogické poznatky budou i nadále přinášet v první řadě lidé, kteří pracují v učebnách a zůstávají v nich. Neváhejme proto, třeba i s rizikem omylu, říci svůj názor na stav výuky našeho předmětu a na možnosti dosáhnout zlepšení této výuky.

VLASTIVĚDA VE SLUŽBÁCH SUDETONĚMECKÝCH REVANŠISTŮ

Robert Kvaček — Karel Novotný

Všeobecně je známo, že mezi německými přesídlenci z Československa, žijícími dnes na území Německé spolkové republiky, je prováděna ostrá protičeská kampaň a že tito přesídlenci jsou udržováni a vychováváni v nenávistném protičeskoslovenském revanšismu. Málo však naše veřejnost ví o konkrétních organizačních formách, které slouží k podchycování vysídleného sudetoněmeckého obyvatelstva a k jeho výchově v revanšistickém duchu. Podrobnější pohled na jednu z těchto forem — na tzv. vlastivědné sudetoněmecké časopisy — chce především upozornit na to, že poválečné sudetoněmecké hnutí je v současné době skutečně už organizačně pevně vybudováno a že je proto v žádném případě nesmíme podceňovat. Zároveň je cílem tohoto článku přinést vlastivědným a osvětovým pracovníkům, především v pohraničí, konkrétní materiál o tom, jakým způsobem je mezi sudetoněmeckými přesídlenci prováděna protičeskoslovenská, revanšistická a našemu státu opravdu nebezpečná propaganda.

Ačkoliv Postupimská dohoda z r. 1945 výslovně zakazovala jakékoliv organizační sdružování německých přesídlenců, začaly už v r. 1946 v americké zóně — a později i v okupačních pásmech ostatních západních velmocí — vznikat přesídlenecké spolky, tzv. Landsmannschaften (spolky krajanské), v nichž se sdružovali odsunutí Němci podle jednotlivých československých krajů a oblastí. Téhož roku došlo už k prvnímu pokusu o centrální sjednocování vysídlovaných Němců — odsun tehdy stále ještě pokračoval — a to v organizaci „Sudetendeutsche Hilfestelle“. Kromě organizací sociálních a podpůrných začaly brzy vznikat i spolky kulturní a kulturně-politické. Přitom již i pro tato první orga-

nizační střediska sudetoněmeckých přesídlenců bylo charakteristické, že vedle svých konkrétních cílů sociálních nebo kulturních hlásaly i požadavky politické: stavěly se především proti usnesením Postupimské dohody o odsunu Němců.

A především právě k prosazení těchto politických cílů — tóny revisionistické a revanšistické tu hned od začátku převládaly — byla v červenci 1947 založena v Mnichově centrální organizace „Arbeitsgemeinschaft zur Wahrung sudetendeutscher Interessen“ („Pracovní společenství k hájení sudetoněmeckých zájmů“), s níž se pak sloučili i zástupci landsmannschaftů. Do čela byl postaven dr. Lodgman von Auen, nacionalistický politik, který byl na konci r. 1918 jedním z vůdců separatistické vzpoury německého obyvatelstva proti nově vzniklé Československé republice a jenž až do r. 1925 vedl pověstnou nacionalistickou a šovinistickou Deutsche Nationalpartei. Vedle Pracovního společenství existuje ovšem samostatně „Sudetendeutsche Landsmannschaft“, který sjednocuje krajanské spolky.

Revanšistické politické cíle nového sudetoněmeckého hnutí vystupují jasně do popředí v oficiálních časopisech centrálních sudetoněmeckých organizací, např. v orgánu vedení krajanských spolků — „Der Sudetendeutsche“, který nevybíravými slovy útočí proti všem, kdo schvalovali a schvalují odsun. Za této situace byla a dosud částečně je vedena ostrá kampaň i proti části československé buržoazní emigrace na Západě, především proti přátelům a stoupencům dr. Beneše, v němž představitelé sudetských Němců vidí — i když v rozporu s historickými fakty — hlavního původce odsunu. Ani v ústředním orgánu landsmannschaftů, ani v žádném jiném sudetoněmeckém časopise nenajdeme článek, který by mluvil o odpovědnosti sudetských Němců za události roku 1938, za rozbití československého státu. Naopak, právě „Der Sudetendeutsche“ — a ovšem i jiné sudetoněmecké časopisy — hrubě falšují průběh, význam a cíle henleinovského fašistického hnutí, snaží se je vylicít v co nejdylitějších barvách a zamlčují jeho úlohu páté kolony nacismu v Československu. Přitom se snaží dokonce dokazovat platnost mnichovské dohody.

Sudetoněmečtí politikové, novináři, vlastivědní a kulturní pracovníci „zapomněli“ i na to, že mnozí z předáků Henleinovy stra-

ny se za druhé světové války stali katy českého národa. Ba víc: snaží se dokonce omluvit persekuční tažení nacistů proti našim národům. Tak předseda ústeckého krajaňského spolku Gierschik prohlásil v polovině roku 1957 v Mnichově, že vypálení Lidic bylo normálním válečným obranným opatřením a prudce tehdy napadl poslance Spolkového sněmu Metzgera, který se zúčastnil vzpomínkové slavnosti v Lidicích.

Předáci revanšistického sudetoněmeckého hnutí svolávají přesídlené Němce každoročně na tzv. „sudetoněmecký den“. Jedním z hlavních cílů těchto masových shromáždění, jichž se zúčastňují statisíce přesídlenců, je nejen obvyklá proklamace požadavků na návrat do staré vlasti, ale i působení na buržoazní politiky západních zemí a na jejich obyvatelstvo, aby tak byla získána co nejširší podpora pro revanšistické plány sudetoněmeckých předáků. Ohlas i podpora skutečně přicházejí. V první řadě od amerických politiků a veřejných činitelů. Na „sudetoněmeckých dnech“ mluví američtí senátoři, zvláštní poselství poslal přesídlencům i kardinál Spellman. Stuttgartský „sudetoněmecký den“ pozdravil např. člen právního výboru kongresu Usker L. Burdick, který ve svém projevu chválil sudetské Němce za jejich odvalu a sliboval jim pomoc Spojených států. Mimo působení na zahraničí mají „sudetoněmecké dny“ významný konkrétní cíl i v udržení jednoty mezi přesídlenci. Nutno si totiž uvědomit, že sudetští Němci jsou usazeni po celém území Spolkové republiky; přitom ovšem sudetoněmeckým předákům jde o to, aby bylo zachováno spojení mezi bývalými krajaňy z Československa.

Zdůraznili jsme již, že sudetští Němci v NSR se organizují podle svých bývalých bydlišť v Československu. Vzniklé krajaňské spolky jsou vlastně organizačním základem sudetoněmeckého revanšistického hnutí, jsou jeho páteří. Ukažme si na příkladě jednoho z nich, na „Hilfsverein Aussig“, který sdružuje vysídlené sudetské Němce z Ústecka, jak vypadá organizační struktura těchto nejaktivnějších sudetoněmeckých spolků. „Hilfsverein Aussig“ má sídlo v Mnichově a pobočky — oficiálně nazývané „Aussiger Heimatgruppen“ — ve Frankfurtu nad Mohanem, v Karlsruhe, Lübecku, Norimberku, Stuttgartu a Wiesbadenu. Kromě toho má jeho orgán „Aussiger Bote“ své dopisovatele

v Rakousku, Švýcarsku, Švédsku a Francii. Organizačně je spolek rozdělen do šesti základních oddělení. První z nich se zaměřuje na pátrání po pohřešovaných a buduje zároveň kartotéku všech přesídlenců z Ústecka. Tu je na místě zdůraznit, že tyto dílčí kartotéky dodávají materiál dnes už obrovské celkové „Heimatsortskartei für Sudetendeutsche“ — „Sudetoněmecké domovské kartotéce“, — která měla na konci r. 1955 už na 1,900 000 lístků. Při této hlavní sudetoněmecké kartotéce existuje speciální kartotéka vracejících se sudetoněmeckých válečných zajatců (11 000 údajů) a kartotéka sudetoněmeckých vychovatelů (10 000 údajů). Dalším významným oddělením „Hilfsverein Aussig“ je vedle pokladny, do níž přicházejí štědré příspěvky i od majitelů bývalého Schichtova koncernu v Ústí nad Labem, výbor pro pomoc a pak „ústecký“ archiv a museum, jež mají sídlo v Mnichově. Poslední oddělení spolku obstarává zprávy z Československa, pečuje o vlastivědnou práci a o rodopis.

Jedním z hlavních úkolů krajských spolků je svolávat pokud možno každoročně zvláštní sjezdy přesídlenců — „Heimat-tage“ — na nichž se scházejí odsunutí Němci podle svých dřívějších bydlišť v Československu. Jsou tradičně pořádány v tzv. patronátních městech (Patenstadt) krajských spolků. Patronátním městem Němců z Ústecka je Mnichov, přesídlenců z Děčína Nördlingen, Němců z Litoměřicka Würzburg apod. Existence těchto patronátních měst má mimo jiné za cíl vzbudit v přesídlencích dojem, v němž jsou ostatně denně utvrzováni tiskem a rozhlasem, že v NSR jsou jen dočasně, že nejsou jejími normálními obyvateli, ale že se jednou vrátí do Československa.

Přesídlenci tak nemají ani na minutu zapomenout, že mezi západoněmeckým obyvatelstvem tvoří zvláštní skupinu, již její vůdcové přisuzují společné zájmy a společné revanšistické politické cíle. Proto jsou většinou hospodářsky diskriminováni, proto je podchycují a organizují v jednotlivých krajských spolcích a proto jsou vystaveni i systematické propagační kampani. Významnou úlohu v tomto ideologickém působení na vysídlené sudetské Němce mají „vlastivědné“ časopisy, vydávané krajskými spolky. Tohoto označení můžeme pro ně použít skutečně jen v uvozovkách, protože mají především funkci organizační a po-

litickou. Pokud jsme mohli zjistit — a naše údaje jistě zdaleka nejsou úplné — vychází v Německé spolkové republice nejméně 59 těchto časopisů, ročenek a vlastivědných kalendářů, z toho alespoň 14 v Mnichově. Tam je vydáván např. „Reichenberger Zeitung“, v Bayreuthu vychází „Gablonzer Heimat-Bote“, „Egerer Zeitung“ v Ambergu, „Karlsbader Echo“, „Bunzlauer Heimatzeitung“, „Troppauer Heimat-Chronik“, „Jeschken-Iser-Jahrbuch“, „Brüxer Zeitung“ atd. atd. — to je jen několik namátkou vybraných názvů z dlouhé řady titulů. Každé z těchto periodik je úzce zaměřeno na jednu nevelkou oblast našeho pohraničí, obrací se vždy k někdejšími obyvatelům jednoho nebo několika sousedních okresů. Tato organizační struktura podle jednotlivých oblastí a okresů v ČSSR, dříve osídlených Němci, je pro současnou etapu sudetoněmeckého hnutí typická. Nelze ji hodnotit jinak než jako jednu z rafinovaných metod, jak zabraňovat přesídlelcům, aby se szili s ostatním německým obyvatelstvem, a jak v nich udržovat „krajanské povědomí“ a pevné přesvědčení, že jejich pravý domov není a nemůže být nikde jinde než v našem pohraničí. Obojího je totiž nezbytně zapotřebí, mají-li němečtí přesídlenci z ČSR — alespoň v představách pánů Lodgmana von Auen a ostatních revanšistů — splnit v budoucnu svůj hlavní politický úkol: stát se údernou silou při imperialistickém útoku proti naší republice.

Všimněme si nyní blíže základní tendence tzv. vlastivědných časopisů na konkrétním příkladě jednoho z nich — měsíčníku „Riesengebirgs-Heimat“, který vydává nakladatelství „Riesengebirgsverlag M. Renner“ v Kemptenu. Není to jediný z přesídleneckých časopisů, věnovaný Krkonošům; z dalších tu uvedme alespoň „Riesengebirgsbote“, vycházející v Uelzenu, a „Riesengebirgszeitung“. V listě „Riesengebirgs-Heimat“ má svůj neoficiální orgán spolek „Heimatkreis Hohenelbe“, sdružující přesídlence z bývalých soudních okresů Vrchlabí, Rokytnice nad Jizerou a Hostinné. Již při prvním zběžném prolistování několika čísel tohoto časopisu zjistíme, že se snaží působit na přesídlence ze zmíněné oblasti ve dvojím směru: 1) přináší zprávy o jednotlivých „krajanech“, žijících v nejrůznějších končinách NSR a udržuje tak jejich vzájemné spojení a 2) všemožnými prostředky

oživuje a upevňuje vzpomínky na jejich krkonošský „domov“.

Prvnímu — organizačnímu — úkolu slouží např. rubrika „Co nás všechny zajímá“, obsahující různé zprávy o rodinách přesídlenců, zprávy ze „staré vlasti“ atd. I když se tato oznámení týkají dnešních obyvatel Spolkové republiky, jsou řazena podle jednotlivých podkrkonošských měst a vesnic — samozřejmě pod jejich bývalými německými názvy. Podobně jsou vedeny také další pravidelné rubriky — blahopřání novomanželům, zprávy o nově narozených dětech, blahopřání ke stříbrným a zlatým svatbám, rubrika zemřelých atd. Není bez zajímavosti, že i v reklamních inserátech různých podniků, hostinců a kaváren je vždy na prvním místě uvedena plná adresa jejich bývalého sídla v Československu a potom teprve jejich nynější „prozatímní“ působiště v západním Německu. Všechny tyto zprávy, i když se často zdají naivní, směřují k jednomu cíli: zabránit, aby přesídlenci z Vrchlabí a okolí neztratili vzájemné spojení a tím i pocit soudržnosti a překonat tak „diasporu“ vysídlenců z jednotlivých vesnic a měst, na niž si stěžuje např. i „Jahrbuch der Egerländer“. Sudetští Němci jsou neustále přesvědčováni, že svazky jejich starých obcí pořád ještě trvají, byť i v jiné podobě. Dokazují to např. fiktivní obecní rady a obecní zastupitelstva, volené pro jednotlivé politické obce (rozuměj pro obce na území ČSSR, kde přesídlenci dříve bydleli!), jež pak vystupují jako jejich zástupci např. při přejímání již zmíněných patronátů apod.

Předáci krajanských spolků si přejí, aby vysídlený Němec ani na okamžik nezapomněl na své někdejší bydliště a na kraj, kde se narodil. Proto titulní stránky krajanských časopisů přinášejí pravidelně fotografie „starého domova“, proto v listě „Riesengebirgs-Heimat“ je např. stálá rubrika, nazvaná „Z milé staré vlasti“, kde jsou čtenáři soustavně informováni o sebemenších událostech v jejich bývalých domovech. Redakce tu využívá dopisů od příbuzných z Československa, které jí přesídlenci předávají. V ročníku 1956 nacházíme jednoduchou, ale výmluvnou soutěž: každé číslo přináší neoznačenou fotografii nějaké stavební památky či jiné významné budovy v některém z našich pohraničních měst a připojený text vždy čtenáře vyzývá, aby určili, která je to budova a kde stojí. Smysl a cíl této soutěže vyjádřila sama redakce

takto: „Účelem našich obrazů domova je, abychom nezapomněli na naši starou vlast a abychom si hluboko vtiskli obrazy domova“ (Riesengebirgs-Heimat 1956, č. 6, str. 18). Je pochopitelné, že tu nejde o žádnou hru, nýbrž o součást široce založené a soustavné propagační kampaně.

Když některý z přesídlenců navštíví znovu naše pohraničí, jistě o tom neopomene napsat „cestopis“ do svého krajauského časopisu, plný nenávislných útoků proti poměrům u nás a často i plný nepravd. Že to redakce s chutí otiskne, je samozřejmé. Se stejnou chutí však stejná redakce umí vystoupit proti každé jiné zprávě o životě v pohraničí, pokud se nesrovnává s revanšistickým vyznáním víry. Tak např. časopis „Riesengebirgs-Heimat“ přetiskl článek německého odboráře z NDR W. Bässlera „Dovolená ve Špindlerově Mlýně“, který původně vyšel v jednom deníku v Halle v NDR. Pisatel v něm vylíčil svůj pobyt ve Špindlerově Mlýně, podrobně popsal péči, jíž se tam rekreantům dostává, a zdůraznil při tom, že Špindlerův Mlýn a ostatní krkonošská rekreační střediska nyní slouží pracujícím a ne buržoazii. Komentář redakce „Riesengebirgs-Heimat“ k tomu patheticky volá: „Tak píší Němci o našem domově...“ a pokouší se hrubými poznámkami Bässlerův článek zesměšnit. Podobně i časopis přesídlenců z Ústecka „Aussiger Bote“ otiskl z rakouského listu „Linzer Volksblatt“ část článku o dnešním životě v Ústí nad Labem s charakteristickým nadpisem „Propagandistická vlna z Ústí“ a s ironickou poznámkou: „Užívat s opatrností!“

Nelze popírat, že časopisy, jež vydávají jednotlivé landsmannschafty, mají mezi přesídlenci dost značný ohlas. Že ho však nesmíme přeceňovat, to ukazují občasně zprávy, stěžující si na neúspěch některých akcí. Tak skončila např. dotazníková akce pro zřízení domovské kartotéky (Heimatsortkartei) pro Vrchlabí a sousední okresy. Už o vánocích r. 1953 rozeslalo nakladatelství „Riesengebirgsverlag“ 10 000 dotazníků, ale 50 % dotázaných vůbec neodpovědělo. Z dalších 3000 dotazníků, jež byly rozeslány v říjnu r. 1955, na 1600 opět nedošly odpovědi. Je to svědectvím, že přesídlenci tak bezvýhradně nepodporují všechny akce svých předáků, jak by se snad na první pohled zdálo. Volání časopisů po nových odběratelích, tj. po rozšíření peněžní podpory, je ne-

pochybně symptomem stejné skutečnosti. „Riesengebirgs-Heimat“ např. otiskla v březnu loňského roku naléhavou výzvu ke čtenářům, v níž volá po získání 2000 nových odběratelů, nemá-li zvýšit cenu a v listopadovém čísle opět najdeme oznámení, že se pro nedostatek zájemců zastavuje příloha „Unser Sudetenland“.

Drobnými vlastivědnými příspěvky z časopisu sudetoněmeckých přesídlenců se tu nebudeme blíže zabývat, protože nemají valnou hodnotu; jsou to zpravidla krátké populární články a kompilace ze starší literatury. Vlastivědní pracovníci v landsmannschaftech však pokračují i ve starších nedokončených dílech. Spolek „Hilfsverein Aussig“ připravuje např. vydání druhého dílu Umlaufových dějin Ústí nad Labem a žádá ve svém časopise o zaslání fotografií a vzpomínek; podobně i „Heimatkreis Hohenelbe“ pokládá za jeden ze svých hlavních úkolů pokračování ve vlastivědě vrchlabského okresu od r. 1910 „až do našeho vyhnání“.

Jak shrnout tato fakta o „vlastivědné“ činnosti sudetoněmeckých přesídlenců? Že to není nevinná zábava starých pánů řídicích, nad níž by bylo možno přezíravě mávnout rukou, to je, myslíme, dostatečně zřejmé jednak ze značného počtu tzv. vlastivědných časopisů a z jejich obsahu i zaměření, jednak i z celé ostatní propagandistické činnosti přesídleneckých krajanských spolků, která má ostrý protičeskoslovenský směr. Leží před námi plakát, zvoucí na „sudetoněmecký den 1956“ do Norimberka. Ruka, která na něm přísahá pomstu, nás zároveň varuje. A vybízí nás k bdělosti.

MĚSTSKÉ FINANČNÍ KNIHY DOBY PŘEDHUSITSKÉ A HUSITSKÉ

Rostislav Nový

Studium různých forem společenských vztahů a jejich důsledků ve feudální společnosti je dnes jedním z hlavních problémů naší medievistiky. Tento významný vědecký úkol, vyplývající ze samé podstaty marxistické historiografie, klade také mimořádné požadavky na všechny obory historické práce, mezi nimi tedy i na diplomatiku. Tato vědní disciplína je dnes už připravena tyto úkoly řešit s plnou odpovědností. Je však dnes také jasné, že předmětem diplomatiky není už jen klasický písemný produkt vrcholného feudalismu — listina a kancelářské písemnosti kolem ní vznikající, nýbrž celá řada písemných památek, které v rámci organického vývoje feudální společnosti postupně vyrůstají (knihy, rejstříky, účty apod.). V tomto ohledu měla dosud a má objevený význam práce akademika V. Vojtíška, který poukázal v plné šíři na diplomaticky téměř nezvládnutou oblast městských knih a naznačil možnosti i směr jejich studia.

V této krátké rozpravě bych se chtěl dotknout pouze jednoho úseku velké kategorie městských knih, totiž finančních knih. Na základě dochovaného materiálu z území Čech a Moravy se pokusím stanovit vývojově ty typy knih, které vznikají v našich městech od 14. do poloviny 15. století. To je hlavním úkolem této práce, která si pochopitelně neklade nárok na plné vyřešení všech otázek, které s vývojem tohoto typu knih souvisejí.

První roztržidění městských finančních knih podal v polovici 15. století Prokop, písař Nového města Pražského ve své známé kancelářské příručce *Praxis cancellariae*¹⁾. Rozeznává v podstatě čtyři hlavní typy městských finančních knih: jednak knihy počtů (*libri rationum reddendarum*), knihy dědické (*libri hereditatum*), rejstříky berně (*registra bernarum*) a konečně knihy úroční (*libri*

censuum). Jeho dělení pochopitelně vyrůstalo z existující praxe a přihlíželo k základním knihám městského finančního hospodářství. Toto rozdělení mělo nepochybně za předlohu ideálně rozvínutou řadu finančních knih, které byly vedeny v Praze a je přirozené, že neodpovídalo doslovně situaci v jiných královských městech, o poddanských ani nemluvě. To je skutečně jasným uplatněním všeobecné zásady funkčnosti městských knih a podmínění jejich vzniku danými a existujícími hospodářskými poměry (obchod, transit, velikost města apod.).

Z těchto předpokladů vzešlo i všeobecné schéma Vojtíškovy, uvedené v jeho zásadní rozpravě „O studiu městských knih českých“.²⁾ Zde jsou uvedeny knihy městského finančního hospodářství pod hlavičkou „Knihy měst k pojištění práv města jako celku“. Do této skupiny pak Vojtíšek zařazuje berní knihy a registra, knihy počtů a registra dědická.

Současně s tímto rozdělením městských knih vychází jiná důležitá práce — Beerova,³⁾ která si už všímá jednoho typu těchto knih, totiž berních rejstříků a berních knih. Po rozboru a klasifikaci jednotlivých zachovaných rukopisů 14. a 15. stol., vzniklých v českých městech, obírá se potom autor městským bernictvím vcelku a v závěru práce informuje o významu tohoto druhu pramenů pro historické bádání. Od této doby se další využívání berních knih i rejstříků dělo jen v rámci vyložené historické práce. V té souvislosti je nutno uvést dvě důležité práce Mendlovy: jednak o sociální krizi měst ve 14. stol.⁴⁾ a jednak o středověkých dějinách Prahy.⁵⁾ Koncem dvacátých a ve třicátých letech přistoupeno konečně i k edici některých berních knih se střídavým úspěchem. Polesného edice dvou nejstarších dědických knih města Znojma⁶⁾ (z let 1363 a 1397) nesplňuje ve všem požadavek kritického vydání a přehledného zpracování rukopisů, který by byl doplněn širším komentářem vydavatele. Těto vadě se pak velmi podstatně vyhnul B. Mendl při edici brněnských berních knih a rejstříků z let 1343—1365,⁷⁾ která je i dnes po mnoha stránkách edicí skutečně vzorovou. K podstatnému využití tohoto typu písemností dochází až v nejnovější době v souvislosti s marxistickým studiem charakteru předhusitských a husitských měst.⁸⁾

Kromě uvedených prací nemáme dosud žádnou souhrnnou ani monografickou práci diplomatické povahy o účetním materiálu našich měst 14.—15. stol. Tato práce, jak jsem už pověděl výše, je tedy jen přehledem a jakýmsi úvodem do celé problematiky.

Pro další úvahy je nutno, abychom provedli nejprve rozdělení finančních knih městské správy, a to na základě dochovaného materiálu z uvedeného období. Můžeme tedy rozeznávat — v soulase s dělením Vojtíškovým — dva základní typy finančních knih. Jednak skupinu knih berních (lózunky, městské dávky) a jednak skupinu knih počtů.⁹⁾ Ráz první skupiny je dvojí a vystupuje do popředí zejména u velkých královských měst (např. Brno, Č. Budějovice, Cheb, Praha). Zde můžeme hovořit jednak o knihách berních a jednak o berních rejstřících. *B e r n í k n i - h y* jsou knihami hlavními v rámci městské berní správy a slouží k zapisování skutečně odvedené (vybrané) lózunky (berně) od jednotlivých poplatníků. Jako příklad je možno juxtaponovat dva typy zápisů, jednak z berní knihy a jednak z rejstříku brněnské lózunky:¹⁰⁾

berní kniha	berní rejstřík
Conradus serator 2 gr.	Primum Conradus serator, tenetur ½ fert., dedit 2 gr.

Už z tohoto jediného příkladu můžeme zatím vyvodit, že údaje v rejstříku, který vznikl bezprostředně při výběru městské berně, jsou důkladnější a pro historické studium mnohem vhodnější. Berní kniha ve své nejstarší podobě totiž eviduje jen skutečné důchody z městské berně bez ohledu na celkový počet poplatníků. Z tohoto důvodu bychom mohli označovat nejstarší typ berní knihy jako čistopis (do určité míry), jestliže bychom považovali rejstřík — opět do určité míry — za koncept. Typ berní knihy se však vyvíjí a dosahuje už v druhé polovici 14. stol. poměrně dosti pevné formy souhrnu zápisů o odhadech nemovitého a později i movitého jmění jednotlivých poplatníků. Zatím zcela ojedinělým příkladem takové knihy jsou známé dědické knihy města Znojma z let 1363 a 1397.¹¹⁾ Tyto knihy tvoří vlastní podklad (katastr) k vybírání berně. Je v nich uváděn odhadem provedený soupis majetku *m a j e t n ý c h* obyvatel města zhruba v tomto pořadí: Nejprve je provedena všeobecná taxace po-

zemků (pole, vinice), krámů a rent jako předpoklad pro vypsání a vybrání berně. Dále jsou uvedena jména měšťanů podle čtyř městských čtvrtí, potom následují v abecedním pořadí podsedkové (inquilini), které vystřídává soupis obyvatel na předměstích (foveales, preurbiales). Na konci první dědické knihy je uveden seznam osedlých v šosovních vesnicích, které náležely městu. Druhá dědická kniha znojemská z r. 1397 má určité odlišnosti v tom smyslu, že zachycuje i placení lózunky a zaznamenává početně větší skupinu městského obyvatelstva. Jsou tu totiž uvedeni i ti obyvatelé města, kteří neměli pozemkový majetek a platili lózunku toliko ze řemesla (inquilini non habentes hereditates). Jejich seznam, dělený podle řemesel, je vepsán na samém konci knihy. Pokud jde o staroměstskou berní knihu z let 1427 až 1434,¹²⁾ jsme poněkud na rozpacích, do které skupiny ji můžeme zařadit. Schéma jednotlivého zápisu se skládá ze jména poplatníka, stručného odhadu jeho jmění a poznámek o placení městské berně. U těch poplatníků, kteří mají důchod z věčných platů, je uváděna i tato suma k zdaňovanému základu. Četné přípisky, škrty a mřežování nasvědčují běžnému užívání knihy. V obou částech (období 1427—29 a 1433—34) knihy je podržováno běžné dělení poplatníků do čtyř čtvrtí města, uvnitř pak podle ulic a náměstí. Staroměstskou berní knihu nemůžeme tedy považovat za berní knihu ve smyslu definice Prokopa písaře, spíše jen za zvláštní typ rejstříků, vedených postupně v jednom svazku a podle potřeby obnovovaných. Zcela zvláštní ráz má novoměstská berní kniha z let 1411—18. Není v pravém slova smyslu úplnou berní knihou, nýbrž jen sumářem vcelku odváděné berně ze všech osmi městských čtvrtí novoměstských. Vývoj berní knihy — katastru znojemského typu (liber hereditatum) směřoval ke stále větší uspořádanosti a přehlednosti. Můžeme tak vysuzovat podle jiné dochované knihy — tzv. berní knihy brněnské z roku 1442.¹⁴⁾ Její vznik je podmíněn potřebou dát pokud možno přesná a jasná měřítka pro vymáhání městské berně (tj. pevný berní základ nebo jednotku) a zamezit různým sporům, které se kolem výběru lózunky děly. V knize je vypsán — podobně jako ve Znojmě — veškerý nemovitý majetek brněnských měšťanů podle obvyklého dělení města. Zápisy jsou právě z berních dů-

vodů udržovány stále živé, tj. případné změny v majetkové držbě se odrážejí velmi bezpečně v samé knize (škrty, přípisy, opravy apod.). Zapisování jsou ovšem jen ti, kteří městu přispívají berní, nebo přesněji řečeno jsou tu zaznamenávány přímo pevné berní jednotky (nemovitosti) i když v principu je kniha vedena se zřetelem k držitelům těchto nemovitostí. O velké části nemajetného nebo polomajetného městského obyvatele se však z berních knih nedovíme téměř vůbec nic. Analogií znojensko-brněnského typu berní knihy (dědické) jsou také plzeňské berní knihy (I. z 1418—70, II. z 1471—1553). Uspořádání knih je téměř totožné v tom smyslu, že jsou uváděny osoby držící nějaký nemovitý majetek ve městě, z jehož berně vybírána. Vnitřním uspořádáním se však plzeňské berní knihy přibližují praxi pražské, přesněji novoměstské (což ovšem souvisí s dělením města); i tu najdeme dělení na osm městských čtvrtí, dále jsou pak uváděna předměstí a všechny poplatné objekty. Kromě zápisů o berních základech (nemovitostech), z nichž je berně placena, je tu popoznamenáván i královský census (šos).

Závěrem charakteristiky berních knih je nutno ještě dodat, že bývají psány (zvl. původní-základní text) zpravidla ozdobněji a často na trvalejším materiálu nežli je papír — na pergamenu a už touto vnější výpravou se liší velmi podstatně od rejstříků. Pod pojmem berní knihy si pak musíme představovat především knihu tzv. dědickou ve smyslu definice Prokopa písaře, dochovanou ve znojensko-plzeňsko-brněnském typu. Základní rozdíl mezi berní knihou a rejstříkem (opomineme-li nejstarší dochovanou formu brněnské berní knihy z r. 1365) v době rozvinuté městské správy je ten, že berní kniha je katastrem (odhadem nemovitého majetku pro berní účely) a rejstřík pak přímým odrazem techniky výběru berně in natura. Berní kniha je vedena v pravém slova smyslu pro delší časový úsek, rejstřík má vesměs platnost po dobu výběru berně a zaznamenání distribut z ní, i když slouží event. k ověření, nastanou-li spory mezi poplatníkem a radou, nebo ve sporech se zeměpánem o celkovou výši odváděné berně. Důležitý je diplomaticko-správní charakter knihy a nikoliv jen její vnější vzhled.

Název berních rejstříků jako pomocných knih je oprávněn pře-

devším tehdy, jestliže máme dochovány také hlavní berní knihy. V těch místech, kde byly vedeny toliko berní rejstříky jakožto jediná písemnost berní povahy — ve smyslu toho, co řečeno výše — takový termín by odpadl pochopitelně *via facti*. Jedinečnost takového rejstříku se odráží i v jeho vnitřní struktuře. Písemnost si totiž podržuje to, co je pro rejstřík tak charakteristické — stálé obnovení soupisu poplatníků v ročních nebo víceletých intervalech, i když v jedné knize. V tom smyslu pojem knihy je pouze vystižením vnějšího rázu písemnosti a nikoliv klasifikací v diplomatickém slova smyslu. Mohli bychom nanejvýš hovořit o souhrnu rejstříků, zapsaných v jedné knize nebo v jednom svazku. Z berních knih si však ponechává velmi stručné ocenění majetku každého poplatníka určitou sumou peněz, jako podkladu pro vymáhání berně. Příkladem tu může být série berních rejstříků stříbrských či budějovických, kde schéma záznamu je toto:¹⁵⁾

o a c + Jacobus gladiator (60 sex.) 58 sex.

o a c + Jexsso renovator 5 sex.

o a c + Johanco 1 sex.

V úvodu každého rejstříku jsou uvedeni berníci (lózunkáři) a zároveň, kolik grošů z každé kopy majetku je v příslušném berním termínu vybíráno. Záznam o zaplacení je pak označen smlouvenou značkou zpravidla před jménem. Vlastní soupis poplatníků je proveden obvykle předem podle stavu předchozího roku s převedením odhadovaného majetku. V době berně, jestliže se odprodejem nebo přikoupením majetek poplatníka nějak změnil, je poznamenána příslušná oprava přepisem původní taxace majetku. Rejstřík potom slouží pro celý kalendářní rok. U větších a velkých měst sloužila ve 14. stol. jedna kniha rejstříků pro několik berních termínů.¹⁶⁾ Později (u Brna např. už od 2. pol. 14. stol.) bývá veden pro každý termín berní zvláštní rejstřík.¹⁷⁾ U menších měst vedena pak pro delší období pouze jedna kniha rejstříků.

Schéma rejstříku jako celku odpovídá přirozeně jeho funkci: určovat příjmy a vydání města z berně. Početně největší částí bývá rubrika percept — příjmů, která je dána výčtem poplatníků buď v pořadí abecedním (Stříbro) nebo podle městských čtvrtí.

Ty jsou zpravidla čtyři, následuje pak předměstí a konečně šosovní vesnice (Brno, Znojmo, Cheb, Plzeň, Č. Budějovice, Jihlava, Rakovník, Domažlice). Zvláštní dělení má rejstřík chrudimský, kde poplatníci jsou rozvrženi do skupin podle řemesel. Menší částí rejstříku jsou pak distributa — výdaje z berně každého termínu. Výdaje můžeme vcelku rozdělit na dvě hlavní skupiny, totiž výdaje ve prospěch města jako celku (městské stavby; opravy budov a veřejných staveb — radnice, most, špitál, orloj; dále platy osob, které jsou v určitém nájemném vztahu k městu — kantor, písař, poslové; drobné výdaje rady apod.) a jednak odvádění berně zeměpánu, tedy buď do královské komory nebo příslušné osobě, jíž panovník berni poskytl na uhrazení půjčky, apod. Počty jsou prováděny v každém termínu úplně, tj. přijaté bývá obvykle hned zase vydáno a nic nesměřuje k aktivnímu zůstatku v pokladně. Z toho důvodu nenacházíme nikde převody zůstatků a součty distribut (vyjma soupisů odevzdané berně do královské komory).

Ráz rejstříků berně (v těch městech, kde vedeny i knihy hlavní) jako do určité míry pomocných knih, je podtrhován i jejich vnějším vzhledem. Papírové složky jsou vevázány v polotuhých pergamenových obalech a způsob psaní, které je dosti zběžně s častými škrty, odpovídá potřebě rejstříku při přímém výběru berně ve městě.

Zbývá nám nyní jen porovnat oba druhy berních knih a vyvodit praktické důsledky. Berní knihy ve starší době zachycují jen skutečně vybranou částku, v mladší pak celkový odhad jmění. Berní rejstřík ukazuje celkem dosti bezpečně dynamiku procesu a techniku výběru a i pro studium sociálních poměrů ve městě je mnohem důležitější. Pro historické zkoumání je potom nejideálnější smíšený rejstřík (kde je uváděn i odhad majetku), který umožňuje historikovi postihnout souvisle a dosti bezpečně tendenci a průběh majetkových změn a přesunů i proces sociální diferenciacie městského obyvatelstva doby předhusitské a husitské. V té souvislosti bych chtěl upozornit na důležitou skutečnost, která se při zpracování berních rejstříků i knih přeceňuje. Pro bližší identifikování poplatníka bývá často připojeno v rejstřících k jeho jménu i zaměstnání (aurifaber, pellifex, re-

novator apod.), zejména tam, kde je několik lidí se stejným křestním jménem (Jan, Martin, Tomáš apod.). Toto profesionální určení však nevystihuje vždy přesně jejich opravdové zaměstnání a proto je bezpodmínečně nutno, v případech, kde je to možné (kde jsou zachovány i jiné typy městských knih, zvl. knihy soudnictví nesporného) provést kontrolu a ověřit si tato určení.

Zvláštní skupinou berních knih v královských městech jsou rejstříky královského úroku (census, pomocné),¹⁸⁾ do kterých je zapisován odváděný poplatek z nemovitostí (realit) obdobným způsobem jako městská berně. Schéma takového rejstříku je zcela obdobné jako u berních rejstříků, s tím rozdílem, že počet poplatníků je pochopitelně menší.¹⁹⁾ Často však bývá spojen rejstřík berně i královského úroku v jedné knize nebo je poznamenáváno jeho vybírání současně s berní.²⁰⁾

Závěrem stručného přehledu tohoto typu městských knih je nutno, abychom se také dotkli některých problémů terminologických. V pramenech totiž velmi často nalézáme nejrůznější označení dávek, placených městským obyvatelstvem, jako berna, collecta, exactio, losunga apod. V literatuře bylo na tuto terminologickou tříšť reagováno různě. Naposledy se obíral pojmoslovím F. Graus (Městská chudina v době předhusitské, str. 18, pozn. 11), jenž odmítá pojmenování berně jako nejasné (v souvislosti se zemskou berní) a užívá označení městská dávka. Jako nejasné a nepřesné však musíme odmítnout event. označení sbírka (doslov. překlad lat. collecta). Aspekt dobrovolnosti, který se v tomto označení skrývá, je vylučován vlastní berní praxí. Jestliže bychom však chtěli opominout už poměrně vžitý termín berně (potom berní kniha, rejstřík), zbývá rozhodnout se mezi pojmem městská dávka a lózunka. Domnívám se, že nemá být naším cílem nějaké komplikování věci terminologickými novotvary a z tohoto hlediska pokládám za nejpříhodnější označení lózunka v jeho zčeštělé podobě (stejně jako např. urbura aj.). Analogicky potom kniha lózunky, rejstřík lózunky atd.

Obsahově užší skupinu účetních písemností našich měst 14. — poloviny 15. stol. tvoří knihy počtů (libri rationum). Tento typ městských finančních knih přichází ve formě zvláštní knihy teprve dosti pozdě, prakticky až v poslední čtvrti 14. stol. Pů-

vodní počty městské rady, které se týkaly výdajů za nejrůznější potřeby (vosk, papír, pergamen, platy písařům, poslům apod.) byly zaznamenávány pouze okrajově zpravidla v té knize, která sloužila i běžné agendě městské rady, jako např. v nejstarší knize staroměstské z r. 1310.²¹⁾ V rámci vzrůstající agendy a významu měst dochází už koncem 14. stol. k zavádění speciálních knih počtů. Ty jsou vedeny celkem tak, jak je popsal Prokop písař v *Praxis cancellariae*.²²⁾ Určité odlišnosti tu však jsou, ovšem uvědomíme-li si, že prakticky každé město tvořilo jistou hospodářskou jednotku v mnohém dosti odlišnou od jiných měst, potom všechny tyto odlišnosti musíme uvádět v souvislost s různými ekonomickými faktory, které tu působí, a charakter písemnosti ovlivňují. Vznikají tedy ty typy písemností, které po zachycení peněžního hospodářství jsou nezbytně nutné.

Nejvšeobecnější písemností jsou knihy počtů v pravém slova smyslu, které se dosti mechanicky obvykle rozlišují na počty radní a počty purkmistrovské. Správně jde toliko o jeden typ, kdy do knihy jsou zapisovány prakticky ty výdaje, které jsou poznamenány i v oddíle distribut v berních rejstřících (městské stavby, výdaje rady a purkmistra apod.). Položky percept — příjmů jsou pak určovány obecně ze všech městských důchodů, tedy z lózunky, vinného, pивního, solného aj. obchodů, ungeltu apod. V rámci městské finanční správy je tedy kniha počtů — v tomto období — nejvyšším typem účetní knihy. Ne nadarmo byla nazvána chebským městským písařem nejstarší hlavní početní kniha města Chebu „Daz ist daz obrist rechenpuch da alle rechnung der stat aws und ein schullen gen“.²³⁾ Dříve, nežli přikročím k dalším druhům městských knih finanční povahy, je nutno uvést alespoň stručně schéma zápisů. Základním dělítkem je období působnosti městské rady, a uvnitř toho pak funkční období jednotlivých purkmistrů. Nejprve jsou uváděny příjmy, obvykle pod hlavičkou „Sub officio NN. tunc magister ciuium“. Potom následuje obširnější skupina distribut (data), která je ukončena součtem. V této době (tj. do pol. 15. stol.) nebývá provedena písemná kalkulace ani v rámci jednoho funkčního období příslušného purkmistra. Je nepochybné, že tu působila praxe, kdy vše směřuje k totálnímu vydání přijatých peněz a nikoliv k ak-

tivnímu zůstatku v pokladně. K zavádění vyúčtování a tím i k vedení zvláštních rejstříků dochází až v druhé polovici 15. stol. v souvislosti s rozděleným vedením knih příjmů a knih vydání.²⁴⁾ Takový případ je v době dřívější jen výjimečný a shledáme se s ním v Chebu.

Kromě těchto hlavních knih vedeny pak pak ještě rejstříky pro jednotlivé obory městské finanční správy, resp. jednotlivé finanční orgány města. Máme dochovány např. ungeltní rejstříky,²⁵⁾ zachycující příjmy z městského cla, rejstříky vinného hospodářství,²⁶⁾ různé rejstříky příležitostně vybíraných dávek a pomoci,²⁷⁾ solní rejstříky apod. Všechny tyto knihy můžeme souhrnně označit termínem knih pomocných nebo také knih vedlejších a jejich vedením je dosahováno evidence o peněžních příjmech města jako celku. Ty korespondují pak s hlavními knihami počtů, kam jsou zaznamenávány příjmy z vedlejších knih, resp. rejstříků do rubriky percept. Soustavnou řadu položek distribut najdeme v tomto období jen málokde.

Závěrem tohoto stručného výkladu je nutno uvést alespoň nejstarší skupinu našich městských finančních knih do širších souvislostí. Nejlépe tím, že porovnáme časově rukopisy české provenience s jinými středoevropskými finančními knihami, a tím se nám objeví jejich význam ve zcela jiném světle. Nejstarší dochovaná kniha, která má určitou podobu zmiňovaného typu, je početní kniha z Osnabrückeru z roku 1285. Nejstarší rukopis české provenience je brněnská berní kniha — rejstřík z roku 1343 a jí předchází toliko finanční kniky měst Vratislavi, Augšpurku a Lubeku. Pozdějšího data jsou pak knihy města Frankfurtu n. M. (1348) a Kolína n. R. (1370).

PŘÍLOHA.

- Soupis berních knih a rejstříků do pol. 15. stol.
Beroun: Archiv Nár. musea, sign. F-Beroun (zatím neznámý fragment z poč. 15. stol.).
Biteš Vel.: DA, pamětní kniha, 1414–1731, fol. 7–20, 29–42, 43, cca 1414 – pol. 15. stol.
Brno: MA, rkp. č. 14. – 1343–61
 č. 15. – 1348
 č. 16 – 1362–77
 č. 17. – 1365
 č. 18. – 1367
 č. 19. – 1387
 č. 20. – 1389
 č. 21. – 1432
 č. 8. – 1442
Čes. Budějovice: MA, rkp. D,
 sign. 4. – 1384
 sign. 5. – 1385
 sign. 99. – 1396–1416 (Kniha berní)
Domažlice: Berní rejstřík na přídešti rkp. I 40 b – Knihovna kap. praž. – 1400.
Hradec Králové: Krajské vlastivěd. museum v Hradci Kr. – zlomek berního rejstříku – 1398–1402 (-3).
Cheb: OA, rkp. sign.
 č. 1008 – 1390
 č. 1376 – 1428 – berní rejstříky z let 1391–1450 (chybí rejstříky z let: 1405, 1416, 1417, 1421, 1423, 1424 a 1435).
 č. 1053 – 1077 – rejstříky chebské zemské berně, tzv. Klauensteuer z let 1392–1450 (chybí rejstříky z let: 1393–1394, 1396, 1398, 1399, 1400, 1402, 1403, 1405–1407, 1410–1423, 1425–1428, 1430, 1431, 1439, 1440).
Chrudim: Archiv Nár. musea v Praze, sign. F-Chrudim, zlomek ber. rejstříku 1399–1400 a 1401–1402.
Jihlava: OA, fragmenty berního rejstříku ve vazbě měst. knihy, sign. I. – 1340–60 (?), srv. T. Řezáč, Zlomky knihy počtů města Jihlavy..., Zápisky katedry čsl. dějin 1956, č. 4, str. 20 n.
 rkp. R 1 – berní rejstřík 1425, březen
 R 2 – „ „ 1425, září
 R 3 – „ „ 1426, říjen
 R 4 – „ „ 1427, březen
 R 5 – „ „ 1427, září
 R 6 – „ „ 1428, duben
 R 7 – „ „ 1428, říjen
 R 8 – „ „ 1429, únor

R 9	—	„	„	1429, říjen
R 10	—	„	„	1430, duben
R 11	—	„	„	1430, říjen
R 12	—	„	„	1431, duben
R 13	—	„	„	1431, říjen
R 14	—	„	„	1438, říjen
R 15	—	„	„	1442, duben

Olomouc: StA Janovice. Sb. VSMOL., č. 486, fragment 2 fol., cca 1. pol. 15. stol.
Plzeň: MA, rkp. č. 112 — 1418—70.

Praha: MA, Staré město, rkp. č. 20 — 1427—29, 1433—34, berní rejstřík.

Nové město, rkp. č. 1889 — 1398—1402, č. 1509 — 1411—1418.

Rakovník: OA, rkp. č. 2 — 1436—49.

Stříbro: OA, v majetku MA Plzeň,

rkp. č. 174 — 1380—92

č. 175 — 1402—11

č. 176 — 1411—19

č. 177 — 1445—1502

Uher. Hradiště: StA Brno 610, č. 773, liber negotiorum, fol. 14—18, k r. 1371²⁸).

Znojmo: OA, rkp. II. sign. 236 — 1363, sign. 237 — 1397—1415.

StA Brno, sign. G. 10 č. 591 — 1439.

POZNÁMKY.

1. ed. F. Mareš, Prokopa písaře Nového města Pražského Praxis cancellariae. HA č. 32, Praha 1908, str. 26 n.
2. V. Vojtíšek, O studiu městských knih českých. VČA 24, 1915; znovu otištěno ve Výboru rozprav a studií. Praha 1953, str. 81.
3. K. Beer, Über Losungsbücher und Losungswesen böhmischer Städte im Mittelalter. MIOG 36, 1915, str. 31 n.
4. B. Mendl, Sociální krise měst ve století čtrnáctém. ČČH 32, 1926, str. 252 n.
5. Týž, Z hospodářských dějin středověké Prahy. SPDP V. 2. 1932, str. 161 n.
6. K. Polesný, Dědické knihy (registra hereditatum) města Znojma z r. 1363 a z r. 1397. Zvl. ot. z VIII. a IX. Výroční zprávy čes. stát. ref. reál. gymnasia ve Znojmě. Znojmo 1928.
7. B. Mendl, Knihy počtů města Brna z let 1343—1365. Brno 1935.
8. F. Graus, Městská chudina v době předhusitské. Praha 1949;
J. Macek, Třídní struktura Loun v r. 1460. ČSPSČ 58, 1950, str. 157 n, 220 n.
9. Míněn Mendlovo (Knihy počtů..., str. 18), že knihy berní a rejstříky lze souhrnně jmenovat knihami počtů, neodpovídá běžnému usu. Srv. též dělení Prokopa písaře, l. c., str. 26—9, kde jsou přesně odlišeny libri rationum (knihy počtů) a registra (libri) bernarum. Správnější je spíše termín — knihy finanční, jehož prvně použil P. Rehme, Über die Breslauer Stadtbücher. Ein Beitrag zur Geschichte des Urkundenwesens, zugleich der städtischen Verwaltung und Rechtspflege. Halle, 1909, str. 42.
10. Mendl, l. c., str. 57.
11. Srv. přílohu. Ed. K. Polesný. Obdob. charakter má i berní kniha plzeňská z 1418—70.

12. MA Praha, rkp. č. 20.
13. MA Praha, rkp. č. 1509, sign. 989, f. 3–10.
14. MA Brno, rkp. č. 8 – *Antiquus liber fundi civitatis Brunnensis*.
15. MA Plzeň, rkp. č. 174, f. 42 a.
16. Srv. např. MA Brno, rkp. č. 14, z let 1343–61.
17. *ib. rkp. č. 16–21*; bliže srv. v příloze. Obdobně i chebské berní rejstříky.
18. Královský úrok je dávka, která se vyvíjela s původní speciální berní. V poslední čtvrti 14. stol. dochází k výběru speciální berně pravidelně (ročně), srv. K. Krofta, *Začátky české berně*. ČCH 1930, str. 479 n. Speciální berně (lůzunka, městská dávka) se však převážně vztahovala jen na majetek, ležící uvnitř městských hradeb (domy, renty, řemesla, hotové peníze aj.). Královský úrok (*census regius*) byl daní ryze pozemkovou a byl tudíž souběžnou částí speciální berně. Srv. též Beer, l. c., str. 53.
19. MA Č. Budějovice, D sign. K. I. 91. *Knihá královského úroku z let 1446–82*.
20. Chrudim, Plzeň, Rakovník.
21. MA Praha, rkp. sign. 986, f. 1, 2, 4, 9, 36–52, 138, 143, 180, 268, z let 1310–1350; srv. též rkpsy *ib. sign. 992, 994, 989*.
22. *Praxis cancellariae*, str. 26.
23. OA Cheb, sign. C 1012 a z let 1396–1419.
24. OA Cheb, sign. C 2426–2477 (z let 1444–96) a sign. C 2145–2151 (z let 1443–50).
25. MA Č. Budějovice D, sign. 6 (1392–3) a sign. 7 (1395–6).
26. *ib. rkp. D, Ž. tr. č. 14*.
27. Např. rejstřík sbírky peněz, která byla vypsána při zajetí krále Václava IV. post 1394, MA Č. Budějovice D, Ž. tr. č. 9. Do této skupiny je nutno započítat později vznikající knihy špitálských počtů, mostní rejstříky apod. Srv. např. soupis sbírky peněz na postavení radnice v Litomyšli z r. 1417 až 1418, měst. kniha OA Litomyšl, rkp. A3, u str. 66–7, a 70–71. Velmi pěkný rozbor podal F. Hoffmann, *Litomyšl v husitském revolučním hnutí*. Sbor. příspěv. k dějinám Litomyšle a okolí, Litomyšl 1959, str. 33 n.
28. Srv. G. Chaloupka, *Dva seznamy městské dávky Uher. Hradiště z druhé pol. XIV. stol.* Sbor. Matice moravské 78, 1959, str. 139 n.

STUDIE K DIPLOMATICE VÁCLAVA IV.

Ivan Hlaváček

I.)*

Písemnosti královské kanceláře a jejich dělení.

Protože rozdělení listin a písemností z nějaké kanceláře vycházejících je vlastně předpokladem jejich soustavného studia a má značný teoretický význam, setkáváme se s prvním soustavným pokusem o klasifikaci lucemburských písemností (lépe přímo Karlových a jeho nástupců) již v prvních vážnějších diplomatických úvahách.

Stejně jako v jiných oblastech lucemburské diplomatiky, i zde stojí na počátku jméno Lindnerovo¹⁾, který rozdělil uvedené písemnosti podle vnějších znaků na diplomy s pečetí přivěšenou, patenty s pečetí přitištěnou, jež text neuzavírala a listy s pečetí přitištěnou a uzavírající.

Proti tomuto dělení vystoupili autoři dvou nejdůležitějších recenzí uvedené knihy, W. Friedensburg²⁾ a E. Werunsky³⁾. První z nich kritisoval především Lindnerův termín patent, a to z toho důvodu, že je užíván v protikladu k termínu „littera clausa“ a tím by se mohlo dojít k závěru, že by pod tento pojem spadaly i diplomy. Navrhuje proto místo tohoto termínu používat názvu „Erlass“.

Werunsky naproti tomu považuje za dostačující dělení na dvě základní skupiny, totiž na diplomy (s pečetí přivěšenou) a listy (s pečetí přitištěnou). Dělení na listy otevřené a zavřené mělo podle něho probíhat uvnitř druhé skupiny.

Proti námitkám svých recensentů Lindner energicky vystoupil již v následujícím roce⁴⁾ a ukázal, že proti návrhům jeho oponentů lze vznést ještě více námitek než proti rozdělení, které sám navrhl. Největší potíž je dle něho v tom, že tehdejší doba neuvledla

přesné odlišení jednotlivých skupin a řada písemností mohla být vyhotovena v té nebo oné formě. Podobná promiskuita vládla i v užití jednotlivých formulí, neboť některé diplomy nejsou obsahově ničím jiným, než listy v užším slova smyslu.⁵⁾ Z těchto důvodů považuje tedy Lindner své dělení podle vnějších znaků listin — především dle zpečetění — za nejlepší.

Ve své disertaci o datování v listinách Karla IV. se Fr. Zimmermann obírá dost podrobně i otázkou dělení listin z Karlovy kanceláře vyšedších.⁶⁾ Jeho pokus je pozoruhodný tím, že se při něm nedrží znaků vnějších (prý proto, že velké množství listin je z té doby uchováno pouze v opisech), nýbrž některých znaků vnitřních. Takové formule přicházejí především v protokolech. První skupinou jsou privilegia, která nemají adresu⁷⁾ a jež se dělí na slavnostní (taková latinská, která mají invokaci, intitulaci, promulgaci, „ad perpetuam rei memoriam“, arengu, sankci, monogram, svědečnou, koroborační a velkou datovací formuli) a jednoduchá, která mohou být v obou jazycích (postrádají invokaci a monogram vždy, jiné formule někdy; promulgace obvykle zní „notum facimus tenore presencium universis hanc litteram inspecturis“ nebo německy „bekennen (verziehen) und tun kunt offentlich allen denen, die diesen Brief sehen-oder hören lesen). Do druhého oddílu zařazuje mandáty⁸⁾ (které vždy mají inskripci, zatím co současně chybí invokace, promulgace, sankce, monogram a svědeční formule). Ty jsou tvořeny dvěma skupinami, z nichž v první jsou patenty, u nichž po intitulaci přichází adresa se salutací ve stereotypních formách. Při trvalé platnosti se rozeznávají patenty slavnostní, při platnosti pomíjející patenty jednoduché. Druhou skupinu tvoří tzv. „clausae“, které mimo způsobu zpečetění se od patentů odlišují tím, že inskripce bez salutace přichází na dorsu, intitulace pak oddělena od textu.⁹⁾

Další německá literatura se dlouhá desetiletí přidržela některého z uvedených názorů. Tak H. Bresslau¹⁰⁾ následoval ve svých výkladech stanovisko Lindnerovo, W. Erben¹¹⁾ se zdůrazněním jiných aspektů též, stejně tak jako E. A. Gutjahr.¹²⁾ V novější literatuře se zabýval rozdělením listin té doby podrobněji snad jen H. Koller.¹³⁾ Jeho dělení vzniklo sice na podkladu materiálu Albrechta II., není však důvodu, jež by bránil tomu, aby se apli-

kovalo i na materiál starší, konkrétně Václavův, když struktura a charakter listin se za poměrně krátkou dobu, která oba panovníky dělila, téměř nezměnily. Koller tedy dělí:

- 1) privilegia,
- 2) listiny ve formě listů,
- 3) uzavřené listy.

Do první skupiny řadí všechny takové listiny, které měly být registrovány a mající pravidelně notifikaci ve formě „Notum facimus“ nebo „bekennen“. Druhou skupinu tvoří ty písemnosti, které v němčině jsou uvozeny slovesem „embieten“ a mají konkrétní adresu. Obsahově je tato skupina velmi roztržštěná, od privilegií až k otevřeným politickým listům. Jejich registrace přicházela v úvahu až po druhé řadě. A konečně třetí skupina je charakterisována jednak tím, že obsahuje uzavřené listy s adresou na dorsu, jež zpravidla neměly být registrovány vůbec. Ale i u tohoto dělení narážíme na těžkosti, především pokud jde o nesoulad obsahu s formou.

Z české literatury se o rozdělení lucemburských listin po prvé vyjádřil F. Tadra,¹⁴⁾ jenž podle obsahu rozeznává: 1) diplomy, udělující práva a milosti, 2) patenty čili mandáty obsahující všeobecně platná nařízení a zvláštní poučení a 3) listy poselací čili missivy. Ač Tadra klade důraz na obsah, přesto je patrné, že je úzce závislý na Lindnerovi, jenž však kladl důraz na vnější znaky. Po něm se rozdělením písemností Karla IV. zabýval ve svých universitních čteních V. Vojtíšek,¹⁵⁾ jenž rozeznává slavnostní a prostá privilegia, uzavřené a otevřené listy a konečně otevřené mandáty. Z. Kristen ve svých úvahách nedošel k novým závěrům a převzal v podstatě stanovisko Tadrovo jak obsahově, tak nomenklatoricky.¹⁶⁾

Je patrné, že pro dělení listin lucemburské periody byly vzaty v úvahu snad všechny důležitější aspekty. To též naznačuje, že každé další dělení musí chtít nechtě vycházet z toho, co je dáno. Může snad jen být otázkou, který znak bude považován za hlavní a které za podřadné.

Domnívám se, že není potřeba činit nějaké výraznější rozdíly mezi hledisky, vyplývajícími ze znaků vnějších a hledisky, vycházejícími ze znaků vnitřních. Je totiž nepochybné, že každému

charakteristickému projevu vnějším odpovídá i určitý, jinde neopakováný¹⁷⁾ vnitřní rys, nebo skupina takových znaků. Proto není potřeba uvažovat nad tím, zda dělit dle vnitřních či vnějších forem a není také problém, jak sladit obsah písemností s těmito projevy, protože i tu je určitá obdoba. K určitému obsahu patří jisté konkrétní vnitřní a vnější znaky a je úkolem diplomatiky, najít mezi nimi příslušné souvislosti. Současně však diplomatika musí ukázat, v jakých směrech a do jaké míry přicházela z těchto — v tehdejší době ještě nepřiliš pevně fixovaných — zvyklostí i předpisů a možností výjimka a co možné nebylo vůbec. Přesto, že mi nebylo možno použít veškerého zachovaného materiálu (a proto mi jistě řada zvláštností a výjimek, jež kombinují prvky jinak spolu nesouvisející, unikla) lze, myslím, provést rozdělení písemností Václavovy kanceláře¹⁸⁾ s poměrně značnou jistotou, že nebude nic podstatného pominuto. Upozorňuji ještě, že pokládám prvky a znaky formální (vnější a vnitřní) za ekvivalentní obsahu příslušných písemností.

I. Nejdůležitější složkou produkce kanceláře, i když zřejmě ne nejpočetnější,¹⁹⁾ byly *diplomy*. Byly to písemnosti psané na pergameni, opatřované vesměs přivěšenou majestátní pečetí a registraturní poznámkou, uvádějící i jméno registrátora.²⁰⁾ Z vnitřních znaků je tu nepostradatelná velká intitulace s notifikací nebo arengou, již pravidelně předchází zvěčňovací formule u listin latinských, nebo uvození textu slůvkem „bekennen“ u kusů německých. Také eschatokol má vesměs plné formy, totiž koroboraci a sankci a úplné datování, sestávající se nejméně z uvedení roku od narození Krista, měsíce, dne a let panování. Ve velkém množství případů je k těmto písemnostem připojován mandát v stereotypních formách.

Pokud jde o obsah těchto písemností, je těžko vyjmenovat jednotlivé konkrétní druhy právních pořízení, které v této formě přicházely.²²⁾ Možno však alespoň všeobecně podat jejich charakteristiku. Jsou to veřejnoprávní akty, potvrzující staré nebo zavádějící nové politické, finanční a hospodářské vztahy a zařízení, udělující práva a milosti. Svou hodnotou jsou tyto listiny povahy vesměs dispositivní, i když jim často předcházelo ústní právní pořízení, jež však není ve většině případů rekonstruovatelné. Při-

pojovaný mandát je organicky začleněn do skladby listiny, takže tím výše naznačená struktura není narušena.

Vedle těchto písemností, jež jsou nejčastější, přicházejí i takové kusy, které měly sice dispositivní charakter, ten však nebyl časově neomezený, nýbrž byl přesně terminován. Po projití uvedeného data pak i ztrácel svou platnost. To jsou např. glety ap., které ovšem mohly být vydány i s jinými vnějšími a vnitřními znaky.

Vidět ještě nějaké dělení uvnitř této skupiny (snad na diplomy slavnostní a jednoduché) není za Václava dost dobře možné, protože těchto slavnostních forem za jeho vlády užíváno nebylo, nebo jenom tak zřídka, že v tom nemůžeme vidět snahu po vydělení zvláštního druhu písemností (tak např. v latinských kusech verbální invocace). Protože pak rozdíl ve zpečetění (pergaménový proužek a hedvábný závěs) je rázu výlučně formálního,²³⁾ nepřichází tu ani v náznavu nějaké možné dělení detailnější.

II. Formálně i tématicky nejroztržitější skupinou písemností vyšlých z Václavovy kanceláře je skupina druhá, kterou z nedostatku lepšího a výstižnějšího označení nazývám *mandáty*. Podle mého rozdělení sem patří v zásadě kusy po formální stránce dvojího druhu. Jsou to jednak písemnosti pod přivěšenou menší pečetí (sekretem), jednak písemnosti ověřené pritištěnou sekretní pečetí, pokud tato pouze ověřuje, ale neuzavírá. Taková formulace se dosti podstatně odchyluje od dosud běžných stanovisek a hledisek a proto je nutno podat její bližší a hlubší zdůvodnění, než to např. bylo nutno u skupiny první.

Již na první pohled zřetelným rozdílem mezi touto a předchozí skupinou je zásadní odlišnost ve způsobu zpečetění. Je zcela nepochybné, že tu kancelář chtěla odlišit písemnosti různé závažnosti již na první pohled, protože jediné jiné vysvětlení (které ovšem nelze akceptovat) by bylo to, že v případech přivěšení sekretní pečetí k písemnosti nebyla pečeť majestátní k dispozici.²⁴⁾ Nelze proto přijmout starší názory, které nikdy nevysvětlily tento nepřeklenutelný rozdíl, ač listiny pod majestátní pečetí byly spojovány v jedno s písemnostmi pod přivěšeným sekretem. Naopak, je nutno jít jiným směrem, totiž položit si otázku, zda způsob zpečetění (lépe řečeno druh přivěšené pečetí) byl jediným

rozdílem mezi oběma skupinami písemností. Kdyby ano, znamenalo by to, že šlo skutečně jenom o zcela vnější rozdíly. Ukáže se však, že tomu tak ani zdaleka nebylo. Přicházejí ještě četné jiné rozdíly, a to jak formální (pokud jde o znaky vnitřní i vnější), tak pokud jde o stránku obsahovou.

Uvedme nejdříve rozdíly ve znacích vnějších. Prvním je v podstatě odlišný způsob registrace, neboť zatím co u listin s majestátní pečeti přichází v této poznámce po úvodním R jméno registrátora, u těchto kusů přichází zpravidla jenom „Rta“, které je dokonce psáno i jiným grafickým způsobem.²⁵⁾ Vedle toho je grafická výzdoba písemností pod menší pečeti značně chudší, a rozdíl je tak patrný na první pohled většinou i tímto způsobem.

Pokud jde o znaky vnitřní, zjišťuje se, že struktura skladby je podstatně jednodušší než u diplomů. Nikdy nepřichází zvětšovací formule ani arenga; notifikační sloveso je — byť do určité míry zachováno — většinou již nahrazeno přímou adresou. Další změny přicházejí hlavně v eschatokolu, kde se postrádá sankce — u diplomů latinských téměř vesměs nezbytná. Koroborace je jednodušší, datace přichází v běžných formách.²⁶⁾

Další vnitřní rozdíl souvisí pak úzce se stránkou tématickou. Protože se již většinou jedná o samostatné mandáty, nenarážíme na výskyt doprovodných mandátů, v první skupině tak běžný. Nejde tu ovšem vždy o nějaké mandáty charakteru správního v užším slova smyslu, nýbrž často i o text, jenž stejně dobře mohl být vydán pod majestátní pečeti, tedy ve slavnostnějších formách. Tu však spolurozhodovala otázka kancelářských tax, která byla někdy značně složitá.²⁷⁾

Druhou základní otázkou, kterou je nutno zodpovědět je, jaké jsou rozdíly mezi písemnostmi pod přivěšeným sekretem na jedné a písemnostmi pod přitištěným, ale neuzavírajícím sekretem na straně druhé. První, dosud pokládáný za rozhodující, je způsob připevnění pečeti k písemnosti. Na jedné straně sekret ve voskové misce přivěšený na pergamenovém proužku, na druhé sekretní pečeť přitištěná. Je nutno upozornit, že ta druhá skupina není jednotná, ale lze ji podle způsobu zpečetění rozdělit na dvě: jedna má pečeť přitištěnou na aversu pod textem uprostřed, druhá má stejnou pečeť uprostřed dorsa (někdy pod papírovým krytem, jindy

bez něho). Lze tedy usoudit, že způsob a místo pečeti na listině nemá zřejmě tak zásadní význam, jak se soudilo.

Než bude možno provádět srovnání obou druhů i v jiných ukazatelích, je nutno uvědomit si, že písemnosti s přitištěnou sekretní pečeti, jež jen ověřuje, jsou velmi nestejnorodým celkem po všech stránkách a že tedy srovnání mandátů s přivěšeným sekretem je možno provádět jen s formálně a obsahově nejvypělejší částí celé této skupiny.²⁸⁾

Již výše se vidělo, že registraturní poznámka je důležitým znamením. Pozoruje-li se výskyt této poznámky zde, ukazuje se shoda s mandáty s přivěšeným sekretem, protože některé z těch nejvypělejších mají s nimi shodnou registraturní poznámku.²⁹⁾ Stejně je tomu u znaků formálních dalších, ať jde o pergamen, jenž je u mandátů s přivěšeným sekretem užíván výlučně (u mandátů s přitištěným sekretem opět u těch nejvypělejších), nebo o znaky vnitřní. Notifikace a užívání konkrétní adresy přichází zcela běžně u obou skupin, stejně jako obě zásadně postrádají sankci. A i obsahově se nalézají v obou skupinách písemnosti zcela stejně.³⁰⁾

Myslím, že se tímto způsobem spojitost mezi oběma výše uvedenými druhy písemností prokázala dosti výrazně. Ještě je však třeba uvést do souvislostí písemnosti pod přitištěným ale neuzavíracím sekretem, ukázat, jaké jsou mezní body, mezi nimiž se tyto kusy po stránce formální a obsahové pohybovaly.

Nejrozvinutější skupinu z nich tvoří písemnosti již výše uvedené. Shrnutím lze o nich říci: jsou psány na pergamentu, mají registraturní poznámku stručnějšího a kursivnějšího typu, po plné instituci následuje notifikace nebo konkrétní adresa,³¹⁾ v eschatokolu chybí sankce, ale datace je plně vypsána (některé z těch znaků mohou samozřejmě chybět). Druhým pólem jsou kusy psané na papíru, bez registraturní poznámky, se stručnějším ještě obsahem, bez sankce, ale i bez koroborace. Jejich datace je defektní, protože neuvádí rok letopočtu. Mezi těmito dvěma extrémy nacházíme ovšem řadu mezistupňů, které se více méně přiklánějí k tomu nebo onomu vyhraněnému typu.³²⁾

Pokud jde o obsah, je situace taková:³³⁾ jádrem a vlastní náplní jsou písemnosti vydané v záležitostech ústřední správy královské,

tedy mandáty panovnickovy přímo, nebo aspoň jeho jménem vy-
dávané jednotlivým nižším úřadům nebo i jednotlivcům, pověřen-
ným určitou měrou správními povinnostmi na jedné straně, nebo
institucím a jednotlivým osobám, jež byly příslušníky říše nebo
koruny české na straně druhé. První skupinu tak tvoří písemnosti
řekli bychom vnitřní správy v užším slova smyslu, v druhé se
naopak projevovaly zásahy ústřední moci do kompetence činitelů
samosprávných, nebo se jimi napravovaly různé přehmaty tako-
vých osob nebo institucí, které se dostaly do rozporu s vůlí pa-
novníkovou ať už v jakékoliv formě.

III. Třetí oddíl tvoří, tak jako je tomu i u většiny předchozích
pokusů o rozdělení listin, *listy*, jimiž rozumíme takové písemnosti
z kanceláře panovnické vyšlé, které obsahují pouhá sdělení bez
právní moci průkazné a jež přicházejí v určitých specifických
formách. Z nich je určující ta, která ukazuje, jak tyto písemnosti
— jejichž obsah byl často důvěrný — byly před zrakem nepo-
volaných uzavírány pečeti, která je zároveň ověřovala a jež dala
celé této skupině i její jméno (*litterae clausae*). Ve velké většině
se jednalo o pečeť sekretní, v jednotlivých zvláštních situacích
se však setkáváme i s uzavřením, jež bylo provedeno signetem
ap. Takové výjimky je třeba potom zkoumat obzvláště pečlivě,
protože většinou se asi jednalo o písemnosti, jež šly mimo vlastní
kancelář královskou, jež vyjadřovaly nejosobnější spoluúčast pa-
novníkovou.

Další vnější znaky, jimiž je tento druh písemností charakteri-
sován, jsou hlavně: adresa přicházející na dorsu písemnosti, inti-
tulace ve dvouřádkovém nadpisu nad vlastním textem upros-
třed,³⁴⁾ omezení všech nepodstatných formulí na minimum, pře-
devším v eschatokolu, kde chybí snad vždy koroborace, o sankci
aj. ani nemluvě. Datování je značně neúplné, nanejvýš přichází
vedle určení dne ještě počet let panování, nezřídka však je uve-
dono jen datum denní, případně s místem vydání. To je též zá-
važné pro zjištění, jakou důležitost těmto písemnostem přikládala
samotná kancelář, neboť je pochopitelné, že čím méně bylo v pří-
slušné písemnosti chronologických údajů, tím menší životnost se
tomu kusu přikládala.³⁵⁾ Tak se dostáváme k tomu, jaký byl ob-
sah těchto písemností. Téměř vesměs šlo o pouhá sdělení bez

jakékoliv právní moci, která měla význam pro příjemce jen v okamžiku doručení písemnosti. Proto je též pochopitelné, že tyto písemnosti se dochovaly v průměru v ještě menším množství než mandáty, které si praktickou důležitost většinou zachovaly aspoň určitý čas³⁶⁾, (nehledě již k tomu, že u některých se přímo předpokládalo, že budou pro svůj obsah z bezpečnostních důvodů zničeny). Tyto kusy pak nebyly registrovány vůbec, neboť jejich povaha to nevyžadovala.

Lze tedy uzavřít, že písemnosti z Václavovy kanceláře vycházející, jsou trojího druhu a to nejen pokud jde o sledování znaků vnějších, v tom především zpečetění, ale i pokud jde o znaky vnitřní i stránku obsahovou.

Zatím co u skupiny první a poslední stačí v podstatě k vyhovující klasifikaci uvést název celého oddílu (i když zpřesnění i tu přijde vhod), u oddílu prostředního je příslušnou písemnost potřeba charakterisovat podrobněji, a to nejméně ve dvou směrech: pokud jde o způsob zpečetění a u kusů s pečetí přitištěnou pokud jde o látku psací.

*) Tato drobná rozprava je toliko kapitolou původně rozsáhlé práce, jejíž jednotlivé části vyjdou postupně na různých místech. Protože literatura, jež je zde citována, je běžně známa, nepovažuji za nutné, citace blíže rozvádět.

1) Urkundenwesen Karls IV. und seiner Nachfolger (Stuttgart 1882) str. 1-12.

2) HZ 50 (1883) str. 339n.

3) GGA 1883 str. 609n.

4) Beiträge zur Diplomatik der Lucemburgischen Periode. AZ IX. (1884) str. 169-171.

5) Viz např. Lindner, UKW str. 79 aj.

6) Die Datierungsformel in Urkunden Kaiser Karls IV. (Berlin 1889) str. 11-14.

7) Lépe by bylo říci, žádnou konkrétní adresu.

8) Autor záměrně nepoužívá slova „Brief“, které by mohlo vést k omylu.

9) Ale jsou i výjimky. Tak např. lit. patens z 1383, mart. 15 Ulrichovi z Hanau (Reimer, UB Hanau IV. č. 310) má intulaci ve dvouřádce nad textem. To však nepochybně bylo způsobeno tím, že příslušný úředník myslil, že to bude lit. clausa. Protože ale adresa na dorsu nepřichází, je zřejmo, že tato byla na dorsa psána všeobecně později, nikoliv současně s textem. V tomto případě si však písař uvědomil své pochybení a tak tento kus adresu již nemá.

10) UL I. 2 str. 66 nn. Jediným odchýlením je, že B. dělí ještě na diplomy slavnostní a jednoduché.

11) Königsurkunden etc. str. 241. Erben nepřijímá Lindnerovy názvy, nýbrž jen hranice mezi jednotlivými druhy. Podobně i S. Steinherz v KUIA Textband str. 470nn. vychází z Lindnera.

- 12) Die Urkunden deutscher Sprache etc. str. 107, jenž mimo to podtrhl nutnost rozlišení listin podle původu na provenienci kancelářskou a nekan- celářskou.
- 13) Das Reichsregister Albrechts II. etc. (Wien 1954) str. 5n.
- 14) Kanceláře str. 51.
- 15) Cituje M. Vorličková - Černá v netištěné disertaci, Německé listiny Karla IV. pro česká královská města (Praha 1953) str. 42-44.
- 16) Listy poselací etc. ČAS V. (1927) str. 4n.
- 17) Snad by bylo lépe říci „jinde pravidelně neopakovány“, protože výjimky v této době jsou poměrně časté ve všech směrech. Stačí jen upozornit na to, co podávám v jiných svých studiích, jež postupně připravuji k tisku.
- 18) Výslovně tedy upozorňuji, že nelze toto schéma bez dalších úvah (hlavně pokud jde o jeho detaily), přenášet ani zpět, ani vpřed. V obém směru působily ještě četné jiné faktory, jež v kanceláři Václavové nenašly uplatnění (např. titul císařský, zlatá bula aj.).
- 19) To, že se jich dnes dochovalo poměrně nejméně, je pouhý optický klam. Šlo totiž vlastně vždy o kusy, jež měly pro příjemce praktickou cenu, a proto byly též poměrně pečlivěji ochraňovány. Důležitost všech ostatních písemností byla jen dočasná a proto byly určeny k zničení.
- 20) Postrádají-li některé tuto poznámku, je to buď pouhé nedopatření, nebo to lze vyložit tak, že jejich vznik byl poněkud zvláštního charakteru. Zdůrazňuji, že v poznámce musí přicházet jméno registrátorovo, jinak jde o jiný její typ, jenz přichází u jiných písemností.
- 21) Viz podrobněji ve studii, kterou připravuji o znacích vnitřních.
- 22) Dospělo by se tak k téměř nekonečné řadě často vysoce individualisova- ných a speciálních milostí, což by však pro svou nutnou fragmentárnost nemělo větší cenu.
- 23) Podrobněji opět v připravovaných studiích.
- 24) Vylučuje to zcela jednoznačně uchování těch písemností, z nichž řada je vydána stejného dne, jako jiná listina pod majestátní pečetí. A konečně i pouhá logická úvaha vede k tomu, protože si nelze dost dobře předsta- vit, že by písemnosti, vzniknuvší zcela regulérně v kanceláři, mohly mít tak velký defekt.
- 25) Jednotlivě tu ovšem též přicházejí registraturní poznámky v oně širší po- době, jsou to však výjimky, vysvětlitelné především opominutím, případně jinou mimořádnou okolností. Ukazuje to ale, že byly zapisovány do stej- ných register s diplomy.
- 26) Odkazují opět na studii o znacích vnitřních.
- 27) Přitom ovšem takové písemnosti nejsou osou skupiny první. Viz např. CIM II. č. 859. Jsou to, jak vhodně říká Koller (Das Reichsregister, str. 6, byť je to pro něco poněkud odlišného) „Urkunden in Briefform“.
- 28) Teprve pak se lze pokusit o rozdělení celého komplexu.
- 29) Podrobněji v připravované studii o registrech, kde i konkrétní doklady.
- 30) Např. CIM II. č. 859 a 869.
- 31) Zatím, co první z nich je pozůstatkem ze skladby diplomů, tato adresa je typickým projevem mandátů.
- 32) Zda byl nějaký rozdíl (a pakli ano, tedy v čem spočíval) v přitíštění pe- četi na dorsu nebo na aversu, neumím zatím povědět.
- 33) Na jednotlivosti nemohu brát v této souvislosti zřetel.
- 34) S výjimkou osobám výše postaveným (papeži a předním církevním hod- nostářům) nebo osobám stojícím na stejné úrovni, kdy přichází pod textem.
- 35) Chronologických údalů ubývá od těch všeobecnějších ke konkrétnějším.
- 36) Samozřejmě, že se tu nehovoří o historické důležitosti, kdy leckterý list může snadno předčist řadu diplomů.

PŘEHLED ČESKÉHO RENESANČNÍHO A HUMANISTICKÉHO STUDIA

František Šmahel

Čas od času je účelné i užitečné shrnout a zhodnotit výsledky historiografie určitého období nebo problematiky. Úkolem tohoto článku je ukázat, co bylo dosud u nás vykonáno na poli renesančních a humanistických studií.¹⁾ Protože studium renesance a humanismu se dělo v jednotlivých historických disciplínách na sobě nezávisle, postupují při výkladu podle jednotlivých oborů. Výhodou tohoto postupu je přehlednost, nevýhodou nedostatečné vnitřní sepětí. I když více usiluji o postižení hlavních rysů než o úplnost, nevyhýbám se ani málo známým detailům, jež by časem upadly zcela v zapomenutí.

P o č á t k y .

Zájem o latinizující období české literatury 15. a 16. stol. se objevil v českých učených kruzích neobyčejně záhy, ještě v době, kdy význam pojmů humanismus a renesance byl naprosto neurčitý. Dlouhou dobu také nebyla pocítována potřeba přesněji je vymezit, neboť k abstrakci tak vysokého stupně bylo nutno nejprve shromáždit a utřídit materiál. Tento obtížný a pozdějšími historiky často podceňovaný úkol vzala na sebe generace Balbínova. Bohuslav Balbín, sám ještě ovlivněn pozdním, zbarokizovaným již humanismem, považoval ve shodě se svým katolickým přesvědčením humanistickou literaturu za vrchol českého písemnictví.²⁾ Podobný názor, jenž pramenil z nechtí k české reformaci, zastával později též M. A. Voigt a mladší F. F. Procházka. Mikuláš Adaukt Voigt však na rozdíl od Balbína a Procházky se

zajímal i o díla česky píšících humanistů. Proto si vedle Bohuslava Hasištejnského a Jana Hodějovského cenil i Viktorina Kornela ze Všehrd.³⁾ Poměr k humanismu je jedním z nejvýznamnějších rysů i literárně-historického díla F. F. Procházky. Vřelý obdiv k humanismu je patrný již v jeho první práci *De litterarum latinarum in Bohemia et Moravia restitutoribus commentatio*.⁴⁾ Stejně nadšeně psal o českých latinizujících humanistech v *Commentariu* a dalších svých spisech.⁵⁾ Nedostatkem Procházkových prací je značná nekritičnost a opovržlivé přehlížení husitství a české reformace. F. M. Pelcel pohlížel již na husitství jinýma očima, i když ani on se ještě nezbavil podceňujícího hlediska na Jednotu. Kulturní vyvrcholení předbělohorských Čech spatřoval shodně s Balbínem a Voigtem v době Rudolfově.⁶⁾ Pelcel zvláště vyzdvihoval humanistické básnictví, jež považoval za „žušlechťovatelku mravů“. Velké pozornosti většiny osvícenských historiků těšil se Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Samostatnou knihu mu např. věnoval osvětený jezuita Ignác Cornova. Jeho práce je však značně apologetická a nekritická, místy pak trpí i rozvlácností.⁷⁾

Osvícenci měli v leckterém směru k humanistům blízko. Spojovacím článkem tu byl především individualismus, racionalismus a skeptické stanovisko k náboženství.⁸⁾ Čeští osvícenci, latinsky vychovaní, latinsky píšící i mluvící, dávali přednost latinsky psané literatuře před písemnictvím v národním jazyce. Výjimku tu představuje dílo nejvýznamnějšího představitele české osvětské vědy Josefa Dobrovského. Na rozdíl od Procházky a Voigta latinizující humanisty opomíjel a vyloučil je dokonce ze svých *Dějin české řeči a literatury*. Tím více však vyzdvihoval humanisty národní, hlavně pak Viktorina Kornela ze Všehrd, Václava Píseckého a Řehoře Hrubého z Jelení, třebaže i jim vytýkal, že pokazili český jazyk četnými latinismy. Dobrovský ještě nepostihl stíny a záporny Veleslavínovy doby a po vzoru Balbínově, Voigtově a Procházkově ji považoval za „zlatou dobu české řeči“.⁹⁾ Osvícenstvím končí dosud jednotný proud nespécializovaného dějepisceví. V následujícím období vydělovala se z něho postupně jedna historická disciplína za druhou. Nejvýrazněji se projevil zájem o humanismus a renesanci v literárně historickém bádání.

Humanismus a renesance v české literární historii.

Obrozenečtí literární historikové pokračovali v tradici Dobrovského a vyloučili latinizující humanismus z pole svého zájmu. Na druhé straně však zvláště zásluhou Jungmannovou obdivuhodně obohatili dosavadní znalosti česky psané literatury 15. a 16. století.¹⁰⁾ Latinsky píšícím humanistům věnoval tehdy pozornost jen Hormayerův Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, který vycházel ve Vídni.¹¹⁾ Přesto i v této době dostalo se nové studie Bohuslavu Hasištejnskému z Lobkovic. K. Vinařický přidal k ne vždy spolehlivému vypsání Bohuslavova života i několik zdařilých překladů z jeho spisů.¹²⁾ Soustavněji se začali zabývat českou humanistickou literaturou až historici a filologové druhé poloviny století. Z nich je zde třeba jmenovat především J. Jirečka, F. Menšíka a A. Rybičku.¹³⁾

První souvislou rozpravou o českém humanismu byl Nástin dějin latinského básnictví v Čechách a na Moravě ke konci XV. a XVI. století, který uveřejnil r. 1868 ve Světozoru Josef Truhlář. Článek vyšel zanedlouho ještě jednou, přepracován a doplněn, v Časopise Českého musea.¹⁴⁾ J. Truhlář v něm podal na svou dobu ucelený přehled latinizující literatury počínaje pol. 15. stol. a konče Balbínem. Jeho východiskem byl názor, že „písemnictví latinské jest přirozený článek v řetěze osvěty domácí“, na jehož základě mohla vyrůst česky psaná literatura, obohacená o nové formy a podněty. V další práci, jež zahrnovala počátky českého humanismu, se již Truhlář pokusil o jakýsi celkový pohled na renesanci a humanismus.¹⁵⁾ Renesancí podle G. Voigta rozuměl vzkříšení antiky, k níž došlo kromě pohnutek vnitřních zejména z politické bídy apeninského poloostrova.¹⁶⁾ V obširnější knize o humanismu za krále Vladislava II. vedl pak Truhlář smělou paralelou mezi italskou renesancí a českým husitským hnutím: „Má-li tudíž zejména reformace česká XV. stol. do sebe ráz zřejmě renesanční, v podstatě své lišila se zajisté od soudobé renesance literární velice. Zakládat se na biblickém křesťanství, renesance staroklasická, ačkoli to představitelé její italští zastírali jak mohli, na čirém pohanství.“¹⁷⁾ Uvedl jsem zde tento

výrok nejen proto, že pěkně ukazuje, co si Truhlář pod renesancí představoval, ale i proto, že podobné mínění měl o renesanci ještě ne jeden český historik.

Josefem Truhlářem začalo nové údobí našich humanistických studií, která od této doby prokazovala citelný vliv klasické filologie a širší použití metod literárně srovnávacích. Klasickým filologem byl též jmenovec předchozího, mladší věkem, ne však metodou, Antonín Truhlář. Jeho hlavní dílo, encyklopedicky pojatá Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému, byla metodicky pochybená, a byla proto po právu kritizována Arne Novákem.¹⁸⁾ Třetím, ne však posledním klasickým filologem, který se v této době věnoval humanismu, byl profesor Karlovy university Josef Král.¹⁹⁾ Zájem klasických filologů studiím o českém humanismu nepochybně prospěl, neboť rozhojnil a utřídil dosavadní vědomosti, aniž by latinizující proud jednoznačně přecenil na úkor česky psané literatury.

V 90. letech byla konečně prolomena tradice českého literárního dějepisu, jež soustavně opomíjela latinské písemnictví vzniklé na českém území. Zásahu o to měl především Jaroslav Vlček, jehož Dějiny české literatury překonaly i v jiném ohledu vše, co bylo v tomto směru u nás vykonáno. J. Vlček vypracoval také koncepci dvou větví humanismu v Čechách — humanismu latinizujícího a humanismu českého. Humanismus jako celek se podle něho střetal na české půdě s jiným mocným literárním proudem, Bratrstvím, jež na rozdíl od humanismu vidělo naplnění svého poslání v „křesťanském ideálu mravním“. Oba proudy se podle Vlčka sblížily na české půdě ve společných reformních snahách bratrských humanistů Blahoslava, Žerotína a Komenského.²⁰⁾

Dějiny českého písemnictví V. Flajšhanse, zaměřené převážně na literaturu reformně náboženskou, znamenaly ve výkladu humanismu krok zpět.²¹⁾ Ani novější, faktograficky dosud nepřekonané dílo J. Jakubce nepřineslo nová hlediska, vykládajíc renesanci a humanismus v duchu tradičního pojetí Burckhardtova a Voigtova jako ideálně duchovní proud pramenící z antiky.²²⁾ Do třetice ani Přehledné dějiny literatury české J. V. Nováka a Arne Nováka nevykazují v tomto směru nic původního.²³⁾ Za-

jímavější je přehled dějin české literatury, který napsal Arne Novák do 7. svazku Československé vlastivědy. Novák, jenž od počátku svého zájmu o humanismus uplatňoval hlediska německého bádání, podlehl zde již zcela německému duchovědnímu pojetí dějin. „V zápase, který o českého ducha postoupila renesance s reformací od 14. do 17. stol., přiklonilo se vítězství záhy a trvale na stranu reformace“, neboť „jakási povědomá, ale prudká síla se brání v českém písemnictví vždycky tomu, aby antika byla recipována“.²⁴⁾ Zhoubná byla prý též orientace českého humanismu na protestantské Německo, neboť v důsledku toho „úplně pozbyl jasného renesančního ducha, uměleckého smyslu, vztahu k půvabným darům života“.²⁵⁾ Arne Novák vylíčil českou renesanci jako „pozlátko a kočičí zlato“, aby mohl na její úkor vyzdvihnout lidovou slovesnost baroka.

V období mezi dvěma světovými válkami se přihlásila o slovo i nová generace klasických filologů. K. Hrdina pokračoval v cestě započaté A. Truhlářem a obohatil naše znalosti latinské poesie 16. stol. o mnoho nových poznatků.²⁶⁾ B. Ryba nezapomínal při jemném filologickém rozboru ani na širší souvislosti literárně historické a svými četnými studii a edicemi povznesl naše humanistická studia na úroveň skutečně evropskou.²⁷⁾

Příležitostně se zabývali renesančním písemnictvím jiných národů naši romanisté a germanisté. S výjimkou studií dantovských a shakespearovských byly to pokusy více méně nahodilé a nesoustavné.²⁸⁾ Nevšední a za hranicemi povrchnosti pronikající pohled přinesl tu F. X. Šalda. Šalda, jenž se dlouhou dobu věnoval starší italské literatuře, upozornil ve stručných, ale hutných statích o Dantovi a Tassovi na aspekty, jež dosud zůstaly nepovšimnuty.²⁹⁾ Myšlenkově pozoruhodná je i studie o renesanci, kterou napsal do Ottova naučného slovníku. Šalda v ní kromě jiného upozornil na to, že humanismus nelze ztotožňovat s renesancí.³⁰⁾

Zvláštní kapitolou českého renesančního bádání bylo a je studium dantovské. Od prvních průkopnických překladů Františka Douchy v pol. minulého století přes přebásnění Vrchlického, Vrátného a Báblerovo vyznačovala je snaha přiblížit velkého básníka trecenta českému čtenáři. Překladatelům v tomto krásném úkolu

stáli po boku naši znalci Dantova díla i doby, Jan Blokša, F. X. Šalda a J. Bukáček.³¹⁾

Také život a dílo největšího anglického dramatika se těšilo velkému zájmu našich badatelů. Shakespearem se v minulém století zabývali F. M. Klácel, V. B. Nebeský, Jakub Malý a zvláště pak J. V. Sládek.³²⁾ Znamenitým podnětem byly shakespeareovské slavnosti roku 1916.³³⁾ Výsledky světového i českého bádání shrnul na počátku 40. let v obsáhlé dvousvazkové práci Fr. Chudoba.³⁴⁾ V současné době věnují Shakespeareovi pozornost zvláště Zd. Stříbrný a J. Pokorný.³⁵⁾

Vcelku lze říci, že starší česká literární historie, jež se zabývala humanismem a renesancí, zřídka kdy přihlížela k širším souvislostem. Povznesla-li se někdy k filosofickému pohledu, zůstala vždy na platformě idealistického světového názoru. Po roce 1945 je latinizujícímu humanismu věnována opět velká péče. Jednotlivé studie, jež vycházejí zpravidla v Listech filologických, vyznačuje neobyčejná, až úzkostlivá přesnost v detailu, zřetel filologický a literárně genetický. O širší hlediska literárně srovnávací a o společenské zařazení autora nebo díla zatím většinou neusilují. Počátky humanistického básnictví na dvoře Karlově se zabývá J. Tříška.³⁶⁾ J. Hejnic a J. Martínek pokračují v započaté Rukověti A. Truhláře a zaměřují v tomto směru své badatelské úsilí.³⁷⁾ Latinizující literatura 16. stol. je středem pozornosti M. Martínkové-Pěnkové a M. Bohatcové.³⁸⁾

Moravskému humanismu věnoval několik studií O. Králík.³⁹⁾ Pěkným přehledem literárního humanismu na Slovensku je článek Alberta Pražáka „K humanismu na Slovensku“.⁴⁰⁾ V Čechách se tímto obdobím české literatury zabývají F. Strejkovský, J. Kólár, dříve též A. Grund a B. Václavek.⁴¹⁾ Objevují se i nové edice, které postupně nahrazují nevyhovující nebo těžko již dostupné edice starší.⁴²⁾ Největším nedostatkem soudobého studia literárního humanismu je izolované sledování proudu latinizujícího a českého. Bude proto nutné věnovat zvýšenou pozornost jejich vzájemným souvislostem.

Studium renesančního výtvarného umění.

Také první práce z dějin umění byly zatíženy popisností. Výtvarný dějepis, podobně jako již předtím literární historie, se konstituoval zdoluhavou separací od obecné historie. Jeho počátky jsou svázány působením J. E. Vocela v Archeologickém sboru Národního musea, který byl založen roku 1843, a s jeho redaktorskou činností v Musejníku. Vocol z počátku nesoudil o renesanci příznivě, neboť se domníval, že Italové, a tím méně jejich severští epigoni, neporozuměli antice.⁴³⁾ Později však své mínění korigoval a ocenil její uměleckou energii.⁴⁴⁾ J. E. Vocol byl výborným organizátorem. Na jeho podnět si historikové začali více všímat památek starého českého umění, zvláště architektury a uměleckého řemesla. Výsledkem jejich zájmu bylo i mnoho popisných studií o českém renesančním umění, které byly uveřejňovány v Památkách archeologických a v Musejníku. Podnětným impulsem dalšímu bádání byla kriticko-esejistická činnost M. Tyrše, který také jako první u nás osvětlil základy gotiky a renesance.⁴⁵⁾

Oživení zájmu o výtvarnou renesanci souviselo s vlnou novorenesančního stylu, který se u nás projevil především v architektuře a částečně též v dekorativní malbě. Z praktické potřeby vzniklo tak několik monografických prací, z nichž si zaslouží pozornosti studie architekta A. Balšánka.⁴⁶⁾ Výtvarní historici z profese dávali však v té době přednost románskému a gotickému slohu. Teprve K. Chytil, první profesor dějin umění na pražské universitě, obrátil pozornost na české malířství 15. a 16. stol.⁴⁷⁾ Chytil upustil od dosavadního starožitnického výkladu a snažil se o zařazení výtvarných památek do evropské souvislosti. Připravil tak půdu další etapě českého výtvarného dějepis, jež bylo poznamenáno vlivy vídeňské školy Wickhoffovy a Rieglovy. Nejvýraznějším a zároveň nejvýznamnějším představitelem této mladší generace byl Max Dvořák. Dvořák se snažil ve svých raných pracích dokázat, že v umění není žádného většího zlomu. Proti izolovanému chápání gotiky a renesance vykládal severské umění 15. stol. jako předstupeň k renesanci.⁴⁸⁾ Později však pod vlivem novoromantické školy Windelbandovy a Rickertovy a

irrationalismu Diltheyova se snažil vnést do uměnovědných výkladů transcendentální princip světového ducha, lépe řečeno světového názoru, a kombinovat tak Kunstgeschichte s Geistesgeschichte. Pod tímto zorným úhlem vznikaly i Dvořákovy přednášky o italské renesanci, které měl na vídeňské universitě krátce před svou smrtí.⁴⁹⁾

V období mezi dvěma světovými válkami nebylo sice na italskou a domácí renesanci zapomínáno, žádná práce však neznamena podstatnější přínos ve smyslu obecného pojetí výtvarné renesance. Italskému renesančnímu umění příležitostně věnovali pozornost V. V. Štech a J. Pečírka, palladianismem v české renesanci se zabývala J. Frejková, slovenskou renesancí D. Menclová a J. Wágner.⁵⁰⁾

Pro dokreslení soudobých tendencí ve výkladu uměleckých směrů je nutno se zmínit o ohlasu croceovského pojetí baroka jako závěrečné fáze každého slohu. Analogickým postupem odtrhl u nás V. Birnbaum renesanci od své dobové základny a začal razit termín románské renesance.⁵¹⁾ Pokud se týče souhrnných zpracování, dostalo se renesanci osvětlení v III. a IV. svazku Matějčkova Dějepisu umění.⁵²⁾ Dějepis výtvarného umění v Čechách, jehož druhý díl měl obsahovat renesanci, skončil se vydáním I. svazku, takže jediné souvislé vyličení renesančního výtvarného umění v Čechách je obsaženo v 8. sv. Československé vlastivědy.⁵³⁾

Po roce 1945 je možno pozorovat jednak větší zájem o renesanční umění, hlavně české, jednak snahu o hlubší pohled na základě marxistické estetiky. Přímo programovou statí byl v tomto smyslu článek J. Pešiny Skupinový portrét v českém renesančním malířství, v němž autor požaduje, aby se české renesanci dostalo místa a pozornosti, která jí po právu náleží.⁵⁴⁾ J. Pešina vydal též významný korpus české deskové malby pozdní gotiky a renesance.⁵⁵⁾ Českým renesančním malířstvím se dále zabývají J. Krása, D. Menclová, architekturou J. Krčálová, A. Kubíček, J. Morávek aj.⁵⁶⁾ Italskému renesančnímu umění věnovali v poslední době pozornost V. V. Štech, A. Kutal, A. Matějček, J. Neumann atd.⁵⁷⁾ Zvýšenou aktivitu v tomto směru vyvolalo i leonardovské výročí vyhlášené Světovou radou míru.⁵⁸⁾

Jiné obory.

Zatím málo pozornosti bylo věnováno české hudební renesanci, třebaže činnost literárních bratrstev v 16. a 17. stol. byla sledována velice důkladně.⁵⁹⁾ Příčinu nelze hledat ani tak v nezájmu hudebních historiků, jako spíše v silné tradici husitského zpěvu a naopak slabého vlivu italské hudby. Jediné souvislé vyličení české hudby v 16. stol., Dějiny posvátného zpěvu staročeského K. Konráda, byly zastaralé již v době svého vzniku.⁶⁰⁾ Novější práce J. Racka nemůže pro svůj přehledný ráz italské vlivy než zaznamenat.⁶¹⁾

Nepatrný zájem o renesanční vlivy v české filosofii, přírodovědě a medicíně projevíli zatím historikové příslušných oborů. Českým lékařstvím 15. a 16. stol. se systematicky zabýval jen G. Gellner.⁶²⁾ Českým achymistům téže doby se věnoval O. Zachar.⁶³⁾ Také o české filosofii této doby máme prozatím jen několik studií. Č. Stehlík vydal logiku Šimona Gelenia Sušického,⁶⁴⁾ B. Ryba si povšiml filosofické prózy B. Hasištejnského z Lobkovic.⁶⁵⁾ Ani na významné myslitelské postavy světové renesance nebylo zapomínáno, třebaže zájem o jejich dílo se více projevil v edicích jejich spisů, než monografickými studii.⁶⁶⁾

V této souvislosti je nutno si povšimnout, jaké místo přisuzovali čeští filosofové renesanci v rámci svého filosofického systému nebo dějinné koncepce. T. G. Masaryk stavěl proti renesanci jako ideál českého člověka náboženskou reformací.⁶⁷⁾ Od Masaryka toto stanovisko převzal E. Rádl a setrval při něm ještě v době, kdy Masaryk od svého názoru ustoupil.⁶⁸⁾ Dosti podrobně a odborněji než výše jmenovaní se renesancí zabýval Fr. Drtina. Renaissance je podle něho „obnovení a oživení starověku klasického i tvoří úvod k moderní době evropského lidstva návratem k dvěma podstatným znakům antického myšlení, k naturalismu a racionalismu, od středověkého supranaturalismu a supraracionalismu“.⁶⁹⁾ Drtina mluví sice o středověké renesanci, ale vlastní renesanci klade do století 15. a 16. Proti tomu J. Tvrdý vidí v renesanci ideální typ v Max Weberově smyslu. Všechny protichůdné směry v renesanci podle Tvrdeho spojuje „vášnivá touha po obnově života od kořene a nová víra v pozemský úkol života“.⁷⁰⁾

Marxistický výklad renesanční filosofie je teprve na počátku. Stopy chvatu charakterizují práce Svitákovy,⁷¹⁾ málo zdařily je též pokus J. Kocho.⁷²⁾ Poněkud nehistoricky snažil se zjistit podle Engelsova výroku o renesanci D. Machovec v Husovi renesančního člověka.⁷³⁾ Zatím nejvíce podnětů přinesla kniha J. Popelové, Jana Amose Komenského cesta k Všenäpravě, jež se na několika místech dotýká renesance a humanismu.⁷⁴⁾

Zdálo by se, že kulturní historici Č. Zíbrt a Z. Winter, oba specialisté na dějiny 15. a 16. stol., byli přímo povoláni k tomu, aby podali širší zpracování českého humanismu. Nepokusil se však o to ani jeden ani druhý, ačkoli se oba ve svých četných pracích renesančními prvky mnohokrát zabývali.⁷⁵⁾

Také historici politických a obecných dějin projevíli zatím o renesanci malý zájem. Větší oblibě se těšilo pouze studium italsko-českých vztahů.⁷⁶⁾ Z historiků věnujících se systematicky renesančním studiím je třeba jmenovat J. B. Nováka, který věnoval především pozornost česko-italským stykům a rozboru kancelářských diktamin. J. B. Novák byl dobře informován o soudobé zahraniční literatuře a byl také první, kdo u nás po vzoru Monodově a Thodeho mluvil o několika renesancích ve středověku.⁷⁷⁾ Pravděpodobně také pod Novákovým vlivem hledal B. Mendl v pořadateli pražských letopisů z konce 13. stol. předchůdce humanismu.⁷⁸⁾ Mendlův článek je též pozoruhodný tím, že jsou v něm patrné ohlasy díla Konráda Burdacha, jež bylo jinak českou odbornou veřejností přijímáno mlčky.⁷⁹⁾ Jmenovitě tu Mendl vyslovil souhlas s Burdachovou tézí o současném zrodu nacionalismu a renesance, což mu umožnilo posunout renesanci k starším projevům nacionalismu v české literatuře.

Kuriózního výkladu vlivů renesanční Itálie použil Josef Pekař k podpoře své koncepce starších českých dějin. J. Pekař navázal na konservativní proud české historiografie (Tomek, Kalousek, Rezek), který považoval Bílou horu za nutný důsledek předchozího úpadku české společnosti. Slabina české předbělohorské společnosti byla podle Pekaře v tom, že neměla „bezpečné vědomí kulturní převahy“, jež vyznačovala katolicko-románskou společnost renesanční Itálie.⁸⁰⁾ Pekař zcela zapomněl na to, že Itálie na počátku 17. stol. byla již tak málo renesanční, jako Če-

chy husitské. Neméně pozoruhodná je v tomto směru i kniha esejí Jindy a nyní, jejíž autor, katolický klerikál B. Chudoba, měl dokonce více sympatií pro husitství než pro bezbožnou renesanci.⁸¹⁾

V celkových sepsáních českých dějin se dostalo renesanci a humanismu málo místa. Fr. Palacký uveřejnil ve zkráceném překladu Dialogus Jana z Rabštejna, zmínil se i o Bohuslavu Hasištejnském z Lobkovic, k ocenění humanistických ideálů se však již nedostal. V Dějepisu Prahy V. V. Tomka se objevují jen ojedinelé zmínky o humanismu na universitě. Ani Leichtrovy České dějiny neznamenají v tomto ohledu krok vpřed. J. Šusta, kterému připadl úkol vylíčit dobu vlády posledních Přemyslovců a prvních Lucemburků, vyložil svoji koncepci renesance jinde.⁸²⁾ V renesanci viděl nový světový a životní názor, „kypící výbojným racionalismem a novým estetickým hodnocením všeho lidského řádu, který nabírá ovšem silnou oporu zároveň ve vášnivém oddání se odkazu klasického starověku a přičítá si úkol, obroditi s jeho pomocí vzdělaného člověka k vyšší duševnosti a ryzejší humanitě, než jaké ovládala gotické období“. Renesanční vlna zaplavila brzy celou Evropu a dala vzniknout „nové, universálně-evropské duševnosti humanistické, která na předělu 15. a 16. věku u rozličných národů vytváří společné, až k typické uniformitě sklonně ovzduší intelektuálně estetické.“ F. M. Bartoš měl ve svěřeném úseku malou příležitost se humanismem zabývat.⁸³⁾ R. Urbánek ve svých třech dílech Věku poděbradského k humanismu zatím nedospěl.⁸⁴⁾

Přehled československých dějin do roku 1848, pojednává o renesanci a humanismu jen povšechně.⁸⁵⁾ Kromě článků J. Polišenského, které v renesanci hledají kořeny dalšího vývoje⁸⁶⁾, je nutno jmenovat i práci J. Kudrny, Politické a historické názory italské renesance.⁸⁷⁾ Předností Kudrnovy práce jsou filosofické úvahy, jež většina naší historické produkce postrádá. Za nejzdařilejší možno považovat kapitolky o pozdně florentské historiografii.

Současný stav a úkoly.

Zamyslíme-li se nad dosavadním vývojem českých renesančních a humanistických studií zjistíme, že jeho dvěma základními nedostatky byla nesoustavnost a vzájemná izolovanost. S výjimkou několika filologů se většina badatelů zabývala renesancí a humanismem nahodile a nesystematicky. Historici různých oborů málokdy také přihlíželi k výsledkům příbuzných disciplin. Zvláště charakteristický je tento rys pro studium literárního humanismu a výtvarné renesance. Protože nebyla dostatečná pozornost věnována italské a zaalpské renesanci, unikaly souvislosti a český vývoj byl odtrhován od vývoje obecného. Názorová nejednotnost a často i zmatenost byla posilována idealistickým pojetím dějin, které více nebo méně vyznačuje všechny starší práce. Zmíněné nedostatky ovšem byly a ještě jsou charakteristické pro celou buržoazní historiografii o renesanci.

Pomineme-li úkoly, které stojí před marxistickou historiografií jako celkem, tj. vymezení pojmů renesance a humanismu, objasnění jejich společenského významu, působení apod., čeká na československé historiky vyřešení mnoha úkolů specifických. Tak např. bude znovu nutno prověřit intenzitu italských a jiných vlivů, jejich přijetí a modifikaci českým prostředím atd. Větší pozornost bude třeba věnovat i postavení humanistů v českém kulturním životě, jejich společenskému zařazení, přínosu národní kultuře a mnoha dalším dílčím otázkám. Úkoly současného bádání o latinizujícím humanismu v Čechách se nedávno zabýval J. Hejnic. Odkazují proto na jeho článek, kde jsou tyto úkoly podány zevrubně.⁸³⁾

Historici výtvarného umění budou zřejmě směřovat, jak se to ostatně ukazuje již dnes, od detailního zpracování jednotlivých děl a škol k souhrnějššímu pohledu. Zvláště naléhavě vystupuje tato potřeba při studiu renesanční architektury. Zde nebude bez užítku zkoumat renesanční architekturu, urbanistiku a ostatní výtvarné umění ve vztahu k celkové kulturní úrovni města, k jeho tradicím, ke stupni humanitní proměny jeho školství, kanceláře apod. Nemenší úkoly mají před sebou i historici ostatních oborů, hlavně pak přírodních věd, které u nás v 16. a na poč. 17. století

doznaly nebývalého rozmachu. Přitom bude nutno, jak jsem na to již několikrát upozornil, přihlížet k souvislostem mezi výtvarným uměním, literaturou, hudbou, světovým názorem apod. mezi sebou navzájem i ve vztahu k celkovým hospodářským a společenským poměrům ve městě nebo v jiné oblasti. V neposlední řadě bude si třeba všimnout regionálních rozdílů i specifického vývoje Moravy a Slovenska.

Jedním z obtížných problémů je též vztah humanismu a renesance k reformaci a Jednotě bratrské. Neobjasněn také zůstává poměr latinizujícího humanismu k národnímu a naopak. Je přirozené, že uvedené otázky nevyčerpávají celou problematiku. Jak jsem již naznačil, nelze odtrhovat český vývoj od vývoje obecně evropského. Je proto nutno věnovat nemenší pozornost renesanci italské a jejím ohlasem v okolních zemích. S tím souvisí i otázka mezinárodní spolupráce marxistických historiků, které je nezbytně třeba k překonání současného izolacionismu marxistického studia o renesanci a k jeho povznesení na vyšší vývojový stupeň.

-
- 1) Tento článek je doplňkem mé stati Základní problematika renesance a humanismu, který vyšel v ČsČH, VII, 1959, str. 142/164. Fojmů renesance a humanismus neužívám v jednoznačném smyslu, neboť to při historiografickém přehledu není možné.
 - 2) B. Balbín, *Bohemia docta*, zvl. II. a III. díl, ed. R. Ungar, Praha 1778/80. Srv. publ. J. Pelikána, *Balbínovy pomůcky a prameny. Příspěvek k studiím o Balbínově vlastivědě*, Praha 1936, z které je pěkně patrné, jak úctyhodný počet českých i cizích humanistických spisů Balbín znal a použil.
 - 3) Voigtovy studie jsou sebrány v jeho *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken*, I-II, Praha 1773/5.
 - 4) Voigtova *Acta litteraria*, II, Praha 1783, str. 293/320, 372/404.
 - 5) *De Saecularibus Liberalium Artium in Bohemia et Moravia Fatis Commentarius*, Praha 1782 zachycuje české a lat. písemnictví od nejstarších dob až po dobu spisovatelovu. Široce založené *Miscellaneen der Böhmischen und Mährischen Litteratur, seltener Werke und verschiedener Handschriften* uvázlo na 3. seš. I. dílu (Praha 1784/5).
 - 6) *Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten*, Praha 1817, II, str. 675.
 - 7) I. g. n. Cornova, *Der grosse Böhme Bohuslav von Lobkowitz und zu Hasenstein nach seinen eigenen Schriften geschildert*, Praha 1808.
 - 8) Srv. W. K. Ferguson, *La Renaissance dans la pensée historique*, Paříž 1950, str. 79n.
 - 9) J. Dobrovský, *Dějiny české řeči a literatury v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818*. Vydal B. Jedlička, Praha 1936.
 - 10) J. Jungmann, *Historie literatury české*, 1. vyd. Praha 1825.

- 11) R. 1819 tu např. uveřejnil B. Horký studii Prothasius, Bishof zu Ollmütz und seine Neffen, r. 1824/5 Th. Brey, Die Blüte der lateinischen Poesie in Böhmen. Oba články jsou nevalné úrovně.
- 12) K. Vinařický, Pana Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic věk a spisy vybrané, Praha 1836. Druhé, poněkud opravené vydání vyšlo v jeho Sebrspisech II, Praha 1877.
- 13) Srv. přehledný článek A. Truhláře o střední době českého písemnictví, kterou napsal do Památníku na oslavu padesátiletého panov. jubilea j. v. c. k. Františka Josefa I., Praha 1898, IIIa, str. 78/88.
- 14) J. Truhlář, Humanismus v Čechách, ČČM, XLIV, 1870, str. 370/90.
- 15) J. Truhlář, Počátky humanismu v Čechách, Praha 1892.
- 16) ib. str. 3/5. Práce G. Voigta měly na české historiky větší vliv než syntéza Burckhardtova, neboť si částečně všimaly i renesance a humanismu v Čechách. Přehled Burckhardtova spisu do češtiny vyšel r. 1912 pod názvem Kulturní dějiny renaissance doby v Itálii.
- 17) J. Truhlář, Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II., Praha 1894, str. 2. Zde je též nutno se zmínit o Truhlářově edici Listáře Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic (Praha 1893), kterou za 4 roky následovalo vydání korespondence Racka Doubravského a M. Václava Píseckého pod názvem Dva listáře humanistické.
- 18) Rukověť zahrnovala hesla Abel – Caucalius a vyšla v Praze 1908. Nováková kritika s četnými doplňky v LF, 36, 1909, str. 209/230. Závažnost Novákovy výtky, že je předčasně slovníkovým způsobem zpracovávat látku dříve monografickým způsobem nevládnutou se ukázala i při rozšířeném vydání Rukověti K. Hrdinou roku 1918. V. Flajšhans v ČČM, XCIII., 1919, str. 69n, 186n a J. Volf ve VKČSN 1919/20, str. 118/126 přinesli další doplňky.
- 19) V Králových pracích převládá zřetel filologický. Srv. čl. J. Ludvíkovského, Králový studie humanistické, LF, I, 1953, 2, str. 182/188.
- 20) J. Vlček, Dějiny české literatury, Praha 1951, str. 255/6. V prvním a druhém vydání uvedena obsáhle lit. Ve druhém vyd., Praha 1931 viz str. 288/90, 326/7, 401/3, 419/20 I. sv.
- 21) V. Flajšhans, Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy, Praha 1901.
- 22) J. Jakubec, Dějiny literatury české, I., Praha 1929. Na str. 553/4 dosti podrobný přehled lit. o českém humanismu.
- 23) 4. vyd. Olomouc 1936/9.
- 24) Československá vlastivěda, VII, Praha 1953, str. 16.
- 25) ib. str. 51. Srv. dále jeho stať Písemnictví a vývoj duchovního života evropského od humanismu k baroku v Melantrichových Dějinách lidstva, V, Praha 1938.
- 26) K. Hrdina, Humanistický básník Pavel z Jizbice, LF 51 apod. K. Hrdina také připravil do tisku novoročenku J. Kampána, která vyšla pod názvem Mecenáši Karlovy university v Praze 1956.
- 27) Z mnoha Rybových prací namátkou uvádím: Sigismundus Gelenius a Gilbertus Cognatus, LF 51; Václav Písecký, Eneáš Silvius a Lukianos, LF 57; Ozvuk královské volby Jiříkovy na universitě Karlově, ČMM, LXVIII, 1948. Z edic si zaslouží pozornosti především vydání prosaických spisů Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, Praha 1933 a Dialogu Jana z Rabštejna, Praha 1946.
- 28) Jako příklad tu uvádím studie P. M. Haškovec, Jacques Ywer. Příspěvek k dějinám francouzské novely renaissance, Sb. fil. I, 1910; Rabelais. Studie literární historická, Praha 1907 apod.
- 29) F. X. Šalda, Básnická osobnost Dantova, Praha 1921; Historický Torquato Tasso, Časové a nadčasové, Praha 1936.
- 30) OSN, XXI, str. 544/7.

- 31) Srv. studii J. Bukáčka, Dante a Čechy, LF, 67, 1940, kde odkazy na lit.
- 32) Srv. J. Pokorný, Shakespeare in Czechoslovakia, Praha 1955.
- 33) Zde je nutno uvést studii V. Mathesia, Alžbětinské divadlo, VČA, XXV, 1916, William Shakespeare z téhož roku a slavnostní přednášku F. X. Šaldy v Národním divadle.
- 34) Fr. Chudoba, Kniha o Shakespeareovi, I-II, Praha 1941/3.
- 35) J. Pokorný, Shakespeareova doba a divadlo, Praha 1955, Z d. Stříbrný, Shakespeareovy historické hry, Praha 1959.
- 36) J. Tříška, Moravan Řehoř z Uherského Brodu – původce stf. sbírky bajek Quadripartitus, LF, II, 1954, 2n. Další jeho čl. Básnictví Karlovy doby a mistr Řehoř, ib. V, 1957, 2n je do značné míry replikou na polemický článek J. Ludvíkovského ib. IV, 1956, 1-2.
- 37) J. Hejnic, Dva humanisté v roce 1547, Rozpravy ČSAV, 67, ř. SV, 7, Praha 1957, J. Hejnic – J. Martinek, Příležitostná poésie v městských knihách rakovnických. LF, VI, 1958, 1, J. Martinek, De Hodeiovini bibliothecae reliquiis, LF III, 1955, 1 atd.
- 38) D. Pěnková – Martínková, Polemika Dr. Racka Doubravského proti Martinu Lutherovi, LF III, 1955, 2n, M. Bohatcová, Korektury k tvorbě Jana Opsimata, iv. V, 1957, 1. Při této příležitosti je nutno uvést i dvě pečlivé edice. První Augustini Olomucensis Dialogus in defensionem poetices vydal K. Svoboda v Praze 1948, druhou, Dubravii Jani de piscinis ad Antonium Fuggerum, vydala A. Schmidtová v Praze 1953.
- 39) O. Králík, Dvě zprávy o olomouckých humanistech, ČMM, 68, 1948, Olomoucká Societas incognitorum, Olomouc 1947.
- 40) LF 72, 1948. Marxistické zpracování slov. renesanční literatury přinášejí Dějiny staršej slovenskej literatury, Bratislava 1958.
- 41) A. Grund, Renesanční tance smrti, LF 72, 1948 a mnoho dalších studií. Srv. též násl. pozn.
- 42) Historie utěšené a kratochvilné, vyd. B. Václavek, Praha 1950, Hynek z Poďěbrad, Boccacciiovské rozprávky, vyd. A. Grund, Praha 1950, Kratochvilné rozprávky renesanční, Praha 1950, Mik. Dačický z Heslova, Prostopravda – Paměti, vyd. E. Petruš a E. Pražák, Praha 1955, Frantové a grobiáni, Z mravokárných satir 16. věku v Čechách, vyd. J. Kolár, Praha 1959.
- 43) J. E. Voce l, Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde, Praha 1845, str. 100.
- 44) Týž, Miniatury české XVI. stol. PA, III, 1859, str. 256n.
- 45) Nedokončený spis Rafael Santi a díla jeho z r. 1872 otiskl V. V. Štech v Štencové Umění, VI, 1933, str. 75/92.
- 46) A. Balšánek, Štíty a motivy attikové v české renaissanci, Praha 1902.
- 47) K. Chytil, Vývoj miniaturního malířství českého za doby rodu jagellovského, 1896, Malířstvo pražské XV. a XVI. věku, Praha 1906 atd.
- 48) M. Dvořák, Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei, Hist. Zeit., CXIX, 1918.
- 49) Vyšly posmrtně v Mnichově r. 1927. Český překlad, který se nedrží tohoto uspořádání pořídil J. Krofta, Italské umění od renesance k baroku, Praha 1946. Srv. též soubor statí Umění jako projev ducha, Praha 1936.
- 50) V. V. Štech, Michelangelo. Poznámky k renesanční prostorové kompozici, 1928, O. Frejková, Palladianismus v české renaissanci, Praha 1941; D. Menclová, Přehled vývoje ren. architektury na Slovensku, Bratislava 1934 apod.
- 51) V. Birnbaum, Románská renaissanci koncem středověku, Praha 1924.
- 52) Praha 1927; zde i nejdůl. lit.
- 53) Praha 1935, str. 90/121. Vyšlo též samostatně pod názvem Dějepis výtvarných umění v Československu, Praha 1935. Zde bibliogr. na str. 205/6.
- 54) Umění II, 1954, č. 4, str. 269n.

- 55) J. Pešina, Česká malba pozdní gotiky a renesance. Deskové malířství 1450/1550. Praha 1950.
- 56) J. Krása, Renesanční nástěnná výzdoba kaple svatováclavské v chrámu sv. Víta v Praze, Umění VI, 1958, 1, J. Krčálová, Kostelní stavby Borgorelliho, ib. III, 1955, 2, A. Kubíček, Rožmberský palác na pražském hradě, ib. I, 1953, 4 apod.
- 57) V. V. Štech, Donatello, Praha 1957, A. Kutal, Andrea Mantegna, Praha 1958.
- 58) J. Neumann, Leonardo da Vinci, renesanční umělec a myslitel, Praha 1952, Leonardo da Vinci, Soubor statí, Praha 1955, Výt. umění, II, 1952, č. 9/10.
- 59) Přehled lit. viz v pr. J. Racka, Česká hudba, Praha 1958, str. 227/236. Z ostatních prací je nutno jmenovat studii J. Brandenberga, Hudební úvahy o české humanistické poesii, VKČSN, 1946, str. 1/41.
- 60) Praha 1893. Z významnějších prací dalších je nutno se zmínit o knize O. Hostinského, Jan Blahoslav a Jan Josquin, Praha 1896, D. Orel, Počátky umělého vícehlasu v Čechách, Brat.-Turč. sv. Martin 1922.
- 61) J. Racek, cit. pr., 2. kap. Obecnou ren. v hudbě se zabýval V. Helfert v 5. sv. Mel. Děj. lidstva, Praha 1938 a L. Vachulka v Brandenbergo-vých Dějinách hudby, Praha 1939.
- 62) G. Gellner, Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagelovské, VKSN I, 1934, Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků, Praha 1938 (oba Borb. deníky vydal r. 1896 M. Dvořák).
- 63) O. Zachar, Alchymista Bavor Rodovský z Hustiřan a jeho rukopis nyní Leydenský, VKČSN, 1902 apod.
- 64) Ve Fil. bibliot., I. tř. ČA, Praha 1926.
- 65) B. Ryba, Filosofická prósa B. Hasištejnského z Lobkovic, LF 58.
- 66) Bacon Fr., Nové organon, Praha 1922, apod.
- 67) T. G. Masaryk,
- 68) E. Rádl, O smysl našich dějin, Praha 1925. Srv. ostrou kritiku Zd. Nejedlého, Spisy 16, Praha 1952, str. 100/111.
- 69) Fr. Drtina, Myšlenkový vývoj evropského lidstva, Praha 1902, str. 248.
- 70) J. Tvrdý, Nová renaissance, Praha 1941. Některé racionální prvky Tvrdého výkladu jsou v zápětí pokřiveny teorií „mobility individuí“ apod.
- 71) Sviták I., Renesanční filosofie, Praha 1954, 1957.
- 72) J. Koch, Renesanční filozofia v Taliansku, Fil. čas. VIII, 1953, 4.
- 73) D. Machovec, Husovo učení a význam v tradici českého národa, Praha 1953.
- 74) Praha 1958. Zde je též možno se zmínit o nových překladech Slunečního státu T. Campanelly (Praha 1951), Utopie T. Mora (Praha 1950), Dialogů G. Bruna (Praha 1956).
- 75) Poměrně nejučenější pohled na renesanci a humanismus podal Z. Winter v práci Děje vysokých škol pražských, 1409/1622, Praha 1897, str. 19n.
- 76) Jmenuji zde K. Adámka, F. Tadru, J. Bukáčka a A. Groniu. Bibl. údaje uvádí A. Gronia, Čechy v dějinách italské kultury, Praha 1936, str. 7 pozn. 1.
- 77) J. B. Novák, Středověká diktamina v souvislosti s antikou a renesancí, ČCH, XV. 1909. Soupis Novákových prací ve sb. k jeho 60. narozeninám, který je nepřipadně nazván K dějinám československým v období humanismu.
- 78) B. Mendl, Z předzvěstí českého humanismu: pořadatel letopisů pražských, Novákův sborník, str. 60/85.
- 79) Oficiální ČCH, který jinak přinášel recenze o nejdůležitějších pracích týkajících se českých dějin, ohlásil mnohosvazkové Burdachovo dílo Vom Mittelalter zur Reformation jen notickami. Z našich historiků se nedávno k Burdachovi přihlásil F. M. Bartoš, Dantova Monarchie, Cola di Rienzo,

Petrarka a počátky reformace a humanismu u nás, VKČSN, 1951, č. V. Praha 1952.

- ⁸⁰⁾ J. P e k a ř, Kniha o Kosti, Praha nákl. vlast., s. d., I, str. 122n. Srv. J. P o - l i š e n s k ý, Současný stav bádání o Bílé Hoře, ČMM, 70, 1951, str. 6/8.
- ⁸¹⁾ B. C h u d o b a, Jindy a nyní, Praha 1946.
- ⁸²⁾ J. Š u s t a, Dějiny lidstva V, Praha 1938, XIII.
- ⁸³⁾ F. M. Bartoš věnoval ovšem renesanci a humanismu mnoho drobných studií. Srv. např. jeho menší čl. z nedávné doby, Petrarkův učitel kanonista Johannes Andrae a Arnošt z Pardubic, LF, V, 1957, 1.
- ⁸⁴⁾ Také R. Urbánek věnoval českému humanismu několik studií. Srv. např. Tři Janové z Rabštejna, Fil. sb. XI, 1936/9, První utrakvistický humanista Šimon ze Slaného, LF, 65, 1938 apod.
- ⁸⁵⁾ Praha 1958, str. 296.
- ⁸⁶⁾ Srv. např. čl. Od Bílé Hory k Massanielovu povstání roku 1647, Sv. hist., III, 1955, V. Slavaty relace a jednání v příčině knížectví Opavského, Slezský sb., 1953, str. 488n.
- ⁸⁷⁾ Praha 1958.
- ⁸⁸⁾ J. H e j n i c, Úkoly současného bádání o latinisujícím humanismu v Čechách a na Moravě v XVI. a na poč. XVII. stol., Čes. lit., III, 1955, str. 377/80.

ČESKOSLOVENSKO-RAKOUSKÁ POLITICKÁ
A HOSPODÁŘSKÁ JEDNÁNÍ
POČÁTKEM LEDNA 1920

Jindřich Kovář

Otázkou upravení vzájemných vztahů ČSR a Rakouska se zabývali političtí a hospodářští činitelé již od rozpadu Rakousko-Uherska. Napjatá hospodářská a politická situace ve střední Evropě, v tomto spojovacím článku mezi Východem a Západem, přitahovala pozornost ostatních evropských států, především ovšem pozornost velmocí, hlavních tvůrců mírových smluv. Mírové smlouvy tvořily základ pro nový evropský pořádek a velmocem velmi záleželo na tom, aby byl udržen. Buržoazní politikové se snažili především zabránit přelítí revoluční vlny ze sovětského Ruska do střední a západní Evropy a této snaze bylo podřízeno do značné míry i jejich úsilí zabránit (pokud to bylo v jejich silách) rozporům a bojům mezi středoevropskými státy. Sledovali proto pozorně vzájemné vztahy těchto států a často do nich zasahovali. To platilo i o vztazích československo-rakouských, které tak nebyly pouze věcí ČSR a Rakouska, nýbrž byly záležitostmi i ostatních dohodových států.

V počátečním stadiu existence obou republik nebylo možno počítat s vytvořením dobrých sousedských vztahů, neboť existovala řada příčin, která je kalila. Byly to problémy hospodářské i politické, jejich řešení bylo většinou ponecháno k definitivnímu vyřešení až mírové smlouvě. Její podepsání dne 10. září 1919 tak znamenalo významný mezník v poměru ČSR a Rakouska. Rakousko uznalo příslušnost pohraničí k ČSR a jeho Národní shromáždění se 24. září 1919 slavnostně rozloučilo se zástupci vlád bývalých provincií vytvořených koncem října 1918 v českém pohraničí. Mírovou smlouvou uznalo Rakousko ustanovení týkající se — řešení otázek hospodářského a finančního dědictví monar-

chie a smířilo se se zákazem připojení k Německu. Mírová smlouva byla ale značně nehotová; řada jejích ustanovení byla pouze návody ke konečnému řešení, které měla provést většinou reparační komise, anebo ponechávala značnou možnost při jejich aplikacích. Pražská jednání ve dnech 10. až 13. ledna 1920 měla právě za úkol provést aplikaci ustanovení smlouvy, týkajících se Rakouska a ČSR. Byla prvním důležitějším krokem v úpravě vztahů mezi oběma státy, krokem, který výrazně poznamenal jejich další vzájemný poměr. V historické literatuře však mu byla věnována pouze malá pozornost a to pouze okrajovými zmínkami.

Zatím co v Paříži probíhala závěrečná jednání o mírových smlouvách, stalo se Maďarsko dějištěm událostí, které musely nutně zajímat nejen jeho sousedy, nýbrž i ostatní evropské státy. Pád Maďarské republiky rad počátkem srpna přijala se zadostiučiněním jak buržoazie těchto států, tak i pravicová vedení sociálních demokracií. Ovšem maďarská kontrarevoluce se nezastavila. Peidlova socialistická vláda byla za několik dní svržena a nový ministerský předseda Fridrich nabídnul místo guvernéra uherského státu Josefu Habsburkovi. To znamenalo nebezpečí obnovení moci Habsburků v Uhrách, případné její rozšíření na ostatní nástupnické státy. I když Josef Habsburk byl nucen se svého místa vzdát, Friedrichova vláda vnitřního teroru nemohla v nejmenší míře uspokojit sousedy Maďarska. Mimo to se v Maďarsku stále více uplatňovala szegedínská kontrarevoluční armáda vedená admirálem Horthym, která nenechávala nikoho na pochybách, jaký režim by byl v Maďarsku zaveden, kdyby se zmocnila vlády. Nezakryté hlásání integrity Uher znamenalo hrozbu pro ČSR, stejně jako snahy o obnovení monarchie. Nejen strany socialistické, ale i buržoazní byly silně znepokojeny brutální reakcí a projevovaly obavy o další vývoj Maďarska.

I v Rakousku byly uherské události sledovány s velkým napětím. Zvláště sociální demokraté chápali vážnost situace, neboť v Rakousku byl stav komplikován tím, že druhá strana vládní koalice, strana křesťansko-sociální, se stavěla k událostem v Uhrách, k uherské reakci, mnohem příznivěji. V této straně existoval silný proud monarchistický, který přímo vyjednával s monarchisty uherskými.¹⁾ Pro rakouské sociální demokraty byla

otázka Uher zároveň otázkou, kdo bude vládnout v Rakousku.

Obrana proti nebezpečí monarchismu v Uhrách a proti možnému vzkříšení rozbité monarchie v jakékoliv formě, význačně ovlivnila vztahy mezi ČSR a Rakouskem.²⁾ Lepší dorozumnění bylo umožněno též tím, že v obou zemích měly na vládách největší podíl strany socialistické (které částečně spolupracovaly i za války ve společném parlamentě), zvláště od doby, kdy se v Československu vytvořila vláda Vlastimila Tusara. Z osobních změn byla pro poměr československo-rakouský důležitá změna v osobě rakouského ministra zahraničí. Za dr. Bauera, přísně orientovaného na myšlenku anšlusu a hledajícího oporu v Německu, přijal jeho místo dr. Renner, který se snažil dosáhnout lepších podmínek pro Rakousko příznivějším chováním vůči velmocem a též vůči ostatním dohodovým státům.

Po podepsání St. Germainské mírové smlouvy vyvstal před oběma státy úkol nově upravit svoje vzájemné styky na jejím základě. Iniciativy se chopilo Rakousko, protože si uvědomovalo (hlavně rakouští sociální demokraté) důležitost zlepšení svého poměru k ČSR a možnost obdržet od něj hospodářskou pomoc. Rakouským vládním činitelům šlo hlavně o to, aby hospodářské styky upevnili tím, že by dřívější nejisté krátkodobé úmluvy s ČSR nahradili pevnou obchodní smlouvou, dále aby byla upravena a upřesněna ustanovení mírové smlouvy a otázky z nich vyplývající. Avšak rakouská politika chtěla původně jíti ještě dále. Pomýšlela na úzké sblížení Rakouska a ČSR na poli hospodářském nebo dokonce i politickém.³⁾ Československá zahraniční politika si však ničeho podobného nepřála, chtěla mít vůči Rakousku volné ruce, chtěla se vyhnout spolku, který by byl připomínal bývalou monarchii. Její stanovisko vyjádřil Beneš v instrukci československému vídeňskému plnomocníkovi: „Můžete zvláště zdůraznit skutečnost, že pro Československo by se nejednalo o nějaký Bündniss nebo o nějaké politické společenství nebo o konfederaci. Republika Československá toho nemá zapotřebí a nevstoupí nikdy na tuto cestu.“⁴⁾ Toto československé stanovisko zvítězilo a na jeho základě se potom jednalo v lednu 1920 v Praze.

Pražskému jednání předcházela dlouhá řada příprav během ce-

lého podzimu roku 1919, jejíž počátky se objevují bezprostředně po podepsání mírové smlouvy. Zpočátku to nebyly nějaké konkrétní návrhy, nýbrž spíše výměna názorů o tom, jak by se měl upravit další poměr ČSR a Rakouska na základě vytvořeném mírovou smlouvou. Tato výměna názorů mezi Rennerem a Benešem probíhala prostřednictvím československého vídeňského plnomocníka Fliedra. Již 23. září (tedy 13 dní po podpisu mírové smlouvy) sděloval Flieder z Vídně podrobnosti o své rozmluvě s Rennerem ze dne 20. září a hned v úvodu se zmínil o tom, že Rennerovi sdělil to, co mu telefonicky uložil pan ministerský předseda: „že totiž naše vláda je v zásadě ochotna zahájit důvěrná jednání o úpravě vzájemného poměru Československa a Rakouska ještě před ratifikací míru a před zahájením jednání reparační komise.“⁵⁾ Nabídka ministerského předsedy byla patrně odpovědí na nějaký dřívější Rennerův podnět, neboť z dalšího znění této zprávy se dá vyčíst, že nebyla pro Rennera něčím novým, že tedy nebyla prvním krokem. Další část zprávy byla věnována (jako několik zpráv dalších) otázce uherské. Renner sdělil Fliedrovi, že byl u něho důvěrný posel uherského ministerského předsedy Friedricha, který mu nabízel vytvoření spolku polsko-maďarsko-rakouského, což ale Renner naprosto odmítl.⁶⁾

Z Fliedrovy zprávy ze 13. října je už vidět, že mezi Benešem a Rennerem byly též předběžně vyměňovány názory o věcech hospodářských, především o příští uhelné smlouvě, která měla být podle Benešova názoru vypracována tak, aby mohla býti splněna, tedy měla znít na menší množství než minulá úmluva. Renner souhlasil, ale zároveň se vymlouval na veřejné mínění, které ho nutí k tomu, aby žádal Dohodu o provádění nátlaku na ČSR ohledně množství dodávaného uhlí.⁷⁾

Návrh na přímé setkání vedoucích činitelů ČSR a Rakouska se vyskytl poprvé v rozmluvě dr. Rennera s Fliedrem 24. října. Úvod rozmluvy byl ovšem poněkud jiný. Rakouský kancléř začal s líčením svízelné situace československého státu. Ukazoval zvláště na nebezpečí se strany Maďarů. V další části své řeči však kancléř obrátil, nabízel Československu užší spojení s Rakouskem a navrhl bezprostřední jednání vedoucích činitelů obou vlád. Setkání mělo se uskutečnit naprosto tajně v rakouské pohraniční

vesnici Angry poblíže Bratislavy (Beneš a Tuzar měli totiž přijet 8. listopadu do Bratislavy) a měli se zúčastnit i zástupci rakouských křesťanských sociálů, případně i prezident Seitz, kdyby byl přítomen prezident ČSR. Kdyby nebylo možno uskutečnit tuto schůzku, navrhoval Renner, aby bylo určeno jiné vhodné místo, po případě na území ČSR.⁸⁾

Beneš ovšem názory rakouského kancléře nesdílel, ostře se ohradil proti tomu, že by situace v ČSR byla obtížná a že by snad nebezpečí, které hrozilo Slovensku, nutilo československou vládu k vyjednávání. Projevil ochotu pomoci Rakousku, ale otevřeně, veřejně a odmítl jakákoliv tajná jednání, zvláště jednání o nějaký spolek.⁹⁾ Jednání se mělo uskutečnit na půdě ČSR. Počátkem listopadu vystoupil Renner již s konkrétnějším návrhem na vyjednávání, které se mělo uskutečnit na území ČSR a projevil ochotu případně přijet i do Prahy. Vhodnou záminkou by podle něho byla ratifikace mírové smlouvy, kdy měly být vyměněny blahopřejné telegramy mezi presidenty obou států a z rakouské strany měla být prohlášena vhodnost uskutečnění toho, co je v zájmu dobrého sousedského poměru. Na programu schůzky měly být otázky hranic, státního občanství a ochrany menšin; z hospodářských věcí pak otázka obchodní smlouvy, práce a problémy finanční. Renner žádal, aby byly přímo při jednání podepsány už hotové smlouvy.¹⁰⁾ Z uvedených návrhů Rennera možno vyčíst, jak Rakousku a opět v první řadě sociálním demokratům záleželo na zlepšení poměru k ČSR, na získání hospodářské pomoci a politické podpory. Renner brzo po tomto návrhu seznámil se svým úmyslem vládu Velké Británie prostřednictvím jejího vídeňského vyslance Lindleye. Nezmínil se ovšem pochopitelně o politických cílech, které mělo jednání též sledovat, nýbrž mluvil s Lindleyem dne 25. listopadu pouze o nějakých dohodách o uhlí.¹¹⁾

Rennerovu návrhu na schůzku vládních delegací bylo brzo vyhověno a již 8. prosince vyřizoval mu Flieder Benešův souhlas.¹²⁾ Renner při tom projevil ochotu jet do Prahy hned poté, jakmile se vrátí z Paříže a ihned Fliedrovi předložil úřední zprávu, kterou hodlal o tom vydat.¹³⁾ Tímto uveřejněním se vlastně teprve celá věc dostala na veřejnost a vzbudila velký rozruch a překvapení, zvláště se strany maďarské. Renner odejel do Paříže 9. prosince.

Účelem jeho cesty bylo pokusit se o získání hospodářské pomoci, především úvěru. Cesta měla i svoje politické pozadí. Křesťanští sociálové chtěli využít předpokládaného neúspěchu Rennerova jednání k ostřejšímu boji proti sociálním demokratům nebo dokonce i k demisi koaliční vlády. Ve svém úsilí byli nepřímo podporováni i politickými a vojenskými zástupci Dohody. Pro československou zahraniční politiku byla však koaliční vláda výhodnější, poněvadž znemožňovala monarchistické a restaurační snahy. Že šlo se strany československé politiky ještě o něco jiného, dokazuje pasáž z Fliedrový zprávy z 11. prosince: „Zdá se mně tedy udržení nynějšího složení vlády, nadto vlády ochotné s námi jednati a v důsledku naší pomoci vstoupiti v jakýsi stav závislosti na nás, pro nás za daných poměrů celkem nejpříznivější.“¹⁴⁾

Rennerovo jednání v Paříži se protahovalo a tak jeho cesta do Prahy musela být odložena z předvánočního týdne (20. až 23. prosince) na dobu pozdější. Kancléř využil Benešovy přítomnosti v Paříži a projednal s ním předběžné přípravy k pražské návštěvě. Hlavně bylo sjednáno, že rakouská vláda vypracuje program jednání, který zašle do Prahy ke schválení.¹⁵⁾ Obavy z malého úspěchu Rennerovy cesty do Paříže se splnily a to zavdalo křesťanským sociálům podnět k novým útokům na jejich koaličního spojence. Pražská cesta měla aspoň částečně odčinit pařížský neúspěch, i když ani do ní nebyly vkládány velké naděje, jak to kancléř prohlásil i na schůzi zahraničního výboru 9. ledna 1920. Stejného názoru byli i zástupci ostatních politických stran: Velkoněmecký poslanec Schönbauer mluvil dokonce o cestě do Cannosy.

S československé strany byly učiněny k jednání s rakouskou delegací obsáhlé přípravy. Již 12. prosince navrhlo ministerstvo obchodu, odvolávající se na „poloúřední zprávy, jež uveřejnil vídeňský tisk“, společnou poradu zúčastněných ministerstev o otázkách přicházejících v úvahu pro jednání s Rakouskem. Porada, která se konala 16. prosince, měla pouze přípravný ráz; bylo usneseno, aby byly v jednotlivých rezortech co nejrychleji zřízeny odbory expertů k projednání otázek důležitých pro vyjednávání. Vypracování expertis bylo svěřeno odborníkům, kteří se již osvědčili při přípravě mírové konference, jako byl profesor Krčmář a inž. Vavrečka. Shromažďovala je a projednávala na svých schů-

zích meziministerská komise, složená ze zástupců zainteresovaných ministerstev. K hospodářským otázkám vypracoval obsáhlý elaborát inž. Vavrečka z ministerstva obchodu.¹⁶⁾ Rozdělit je na čtyři skupiny, totiž na otázky týkající se 1) styků obchodních, 2) dodávek uhlí, 3) vyrovnání platů, 4) hospodářské rozluky a za základ jejich projednávání považoval články 217 - 275 mírové smlouvy. Ke všem těmto bodům připojil rozsáhlé návrhy a připomínky.

K ostatním otázkám podala elaboráty příslušná ministerstva: k otázce státního občanství ministerstvo vnitra, k otázce obchodní ministerstvo obchodu a dále podalo své návrhy ministerstvo sociální péče a ministerstvo financí. Ministerstvo obchodu zjišťovalo potřeby průmyslových podniků vzhledem k Rakousku prostřednictvím Obchodní o živnostenské komory v Praze. Komora zaslala 22. prosince dotazníky velkým hutnickým, železářským a strojnickým firmám, v nichž žádala o sdělení, jaké mají přání vzhledem k nastávajícímu jednání s rakouskou delegací, pokud se týkalo dovozu, vývozu a cel.¹⁷⁾ Vyjádření, došla od jednotlivých firem, vyzněla celkově v ten smysl, že ČSR není v těchto oborech odkázána na dovoz z Rakouska (mimo některé speciální výrobky a polotovary) naopak, že převládá zájem na možnosti odbytu do Rakouska.

Rakouská delegace přijela do Prahy ráno v sobotu 10. ledna. Mimo kancléře Rennera čítala 28 osob, mezi nimi státní tajemníky Reische, Zerdika a Löwenfeld-Russe, státního podtajemníka Elleboga, vysoké úředníky zainteresovaných státních úřadů a zástupce cukerní ústředny. Jednání bylo původně plánováno do osmi komisí, ale omezený počet členů rakouské delegace si vynutil, že jich bylo ustaveno pouze pět. V ministerstvu financí zasedala komise nostrifikační, depozitní a pro vyrovnání dluhů, v ministerstvu vnitra komise rozhraničovací a komise likvidační, v ministerstvu obchodu komise obchodně-politická a pro správní pomůcky, v ministerstvu sociální péče komise pro sociální péči.

V sobotu dopoledne byli kancléř a státní tajemníci přijati prezidentem republiky, a večer potom navštívili divadlo. Mezitím byly už odpoledne zahájeny porady jednotlivých komisí a rakouský kancléř měl několikahodinovou rozmluvu s Benešem o meziná-

rodní situaci obou států. V jednání bylo pokračováno v dalších dnech jak v jednotlivých komisích, tak přímo mezi zahraničními ministry. Nepostupovalo však dosti rychle a tak byl nucen Renner odložit svůj odjezd do Prahy až 13. ledna. Zvláště obtížná situace byla v komisi obchodně-politické, kde se rakouští delegáti snažili dosáhnout pevné obchodní smlouvy. To se jim nepodařilo a konečné ujednání bylo svěřeno uhelné a dopravní komisi, která se měla scházet střídavě v Praze a ve Vídni. Pro toto jednání zůstali v Praze ještě dále státní tajemníci Paul a Kloss. Při jednání o nostrifikaci nebyla sice vypracována žádná úmluva, ale přece se podařilo československým zástupcům prosadit své stanovisko, že totiž podniky, mající své centrály v Rakousku a své provozovny v Československu, musí přeložit svá sídla do ČSR.¹⁸⁾ Přesnější ujednání se mělo uskutečnit během příštích čtrnácti dnů. Otázka vzájemného vydání depozit nebyla mírovou smlouvou určena dostatečně přesně a proto Rakousko i Československo se zdráhaly toto vydání provést. Nakonec však v předběžné úmluvě o depozitech byla reciprocita smluvna.¹⁹⁾ Poslední skupinou otázek řešenou na ministerstvu financí bylo vyrovnání vzájemných pohledávek a dluhů. Ani zde nebylo dosaženo úmluvy. K návrhu československé delegace, který předpokládal vzájemnou kompenzaci těchto položek a stanovil způsob jejich vyrovnání,²⁰⁾ zaujal rakouský státní tajemník Reisch odkládací stanovisko, slíbil podat své návrhy a vyslat referenty k dalšímu jednání.

Komise pro sociální péči jednala o otázce vzájemnosti ve všech oborech sociální péče a dospěla ke konečné stylizaci dohody. Likvidace bývalých ústředních ústavů sociální péče a vzájemné poskytování podpory v nezaměstnanosti bylo opět ponecháno dalšímu jednání.

Částečným výsledkem prací komise obchodně-politické byla úmluva mezi ČSR a Rakouskem o úlevách v obapolných stycích.²¹⁾ Nepřinesla volný obchod, jak si to přáli zástupci Rakouska, nýbrž jen uvolnění obchodu s některými nejdůležitějšími artikly, jejichž seznamy měly obě vlády připravit, dále uvolnění průvozu, zjednodušení celního řízení a zlepšení dopravy. V otázce uhelné týkalo se dlouhé a úporné jednání jednak množství uhlí, jednak definitivní smlouvy. Rakouští zástupci žádali definitivní smlouvu zněj-

jící na 800 vagónů denně. Z československé strany byl však požadavek definitivní smlouvy odmítán poukazem na to, že by ji ČSR nemohla přesně plnit. Nakonec bylo zatímně smlouveno 510 vagónů denně proti dodávce demobilisačního materiálu a některých jiných důležitých surovin pro průmysl.²²⁾ Jednání o dalším velmi důležitém zboží, o cukru, opět naráželo na velké obtíže. S hlediska československého finančního hospodářství bylo výhodnější prodávat cukr do západní Evropy za lepší devizy. Naproti tomu zájem výrobců cukru setrval na trhu sousedních států hlavně jihovýchodních, kde mohli docílit vyšších cen. Nakonec bylo Rakousku prodáno 200 000 centů a slíbeno ještě dalších 50 000, avšak jeho cena byla stanovena značně vysoko, takže v Rakousku stál dovezený cukr (včetně daně) asi 50 korun rakouské měny, zatímco v ČSR stál pouze 9 rakouských korun. To byl ústupek výrobcům cukru, ačkoliv sám Beneš tuto cenovou politiku neschvaloval.²³⁾ Z uvedených výsledků hospodářských jednání je vidět, že v žádném oboru nebyly práce úplně skončeny a proto bylo navrženo ustavit 8 stálých komisí, které měly v jednání pokračovat střídavě v Praze a ve Vídni.

Zároveň s jednáním v komisích probíhaly porady o otázkách politických mezi Rennerem a Benešem za přítomnosti rakouského zástupce v Praze dra. Marka. Byly věnovány především vzájemnému poměru ČSR a Rakouska a jejich společného postupu ve věcech Maďarska. Výsledky tohoto jednání byly uloženy do protokolu o politických jednáních.²⁴⁾ Obsahoval ustanovení o vzájemné diplomatické a politické podpoře proti jakémukoliv nebezpečí hrozícímu se strany Maďarska a o zabránění dodávkám kontrabandu do Maďarska; naproti tomu rakouská vláda poskytla ČSR přednostní právo na nákup vojenského materiálu z likvidační masy. ČSR plně garantovala Rakousku dodržení mírové smlouvy, zejména pokud se týkalo Burgenlandu. Způsob spolupráce, v případě přímého napadení jednoho z obou států Maďarskem, byl ponechán volné dohodě. Obě strany v protokolu zdůrazňovaly obranný charakter ujednání a prohlašovaly, že jejich vzájemné vztahy spočívají loyálně a korektně na základě mírové smlouvy. V zájmu jejího přesného dodržení se zavázaly ke spolupráci proti všem plánům a pokusům o jakoukoliv restauraci starého reži-

mu a ke spolupráci „příslušných orgánů obou států . . . , aby (tyto orgány) proti tajným intrikám v tomto smyslu mohly účinně bojovati“. To se mělo týkat nejen případu ohrožení smlouvy ze strany Maďarska, nýbrž i odjinud. Vzájemný poměr mezi ČSR a Rakouskem byl upraven ještě prohlášením otázky minorit za otázku ryze vnitřního charakteru a vyhlášením hospodářské spolupráce obou států. Důsledkem politických jednání bylo též navázání pravidelných diplomatických styků.

Charakter těchto politických ujednání znemožňoval doslovné uveřejnění protokolu. Obě strany se dohodly, že může být přečten pouze v kabinetní radě, kdežto i zahraniční výbory se musely spokojit pouze s výkladem ministrů. Pražští vyslanci čtyř velmocí byli o jednáních informováni důvěrnými nótami.²⁵⁾ O výsledcích politických ujednání se dověděli vcelku jen obecné věci, zato při informacích o jednáních hospodářských nezapomněl Beneš zvláště zdůraznit ochotu a výhody, které ČSR projevilo vůči Rakousku a zároveň nepřímo požadoval za tuto ochotu odměnu od velmocí v podobě poskytnutí úvěru a příznivého rozhodnutí o Těšínsku.

Pražská jednání skončila tedy značným úspěchem československé politiky, jejíž stanoviska byla všude prosazena. Rakouská delegace odejela bez pevných obchodních smluv a bez nějakých zvláště pronikavých zlepšení v dodávkách uhlí a cukru. Takto zmenšený úspěch Rennerovy pražské cesty dal křesťanským sociálům znovu podnět k boji proti Rennerovi a sociální demokracii, zvláště když se dověděli o obsahu jednání politických. Avšak otevřeně nepřátelsky vystupovala pouze pravicová část této strany (Weisskirchner, Mataja, Kunschak aj.), podporovaná stranou německo-nacionální, kdežto ostatní poslanci křesťansko-sociální se chovali celkem loyálně. Tato skupina rozpoutala proti Rennerovi prudkou tiskovou kampaň podporovanou též rakouskými velkopřemyslníky.²⁶⁾ Boj, který tyto kruhy rozpoutaly, měl mnohem širší základnu; byl to systematický boj pravicového křídla křesťanských sociálů proti dalšímu trvání vládní koalice této strany se sociálními demokraty.

Hlavním cílem jednání československých vládních činitelů s rakouskou delegací byla aplikace některých hospodářských a poli-

tických ustanovení mírové smlouvy. Obě strany se snažily provést ji ještě před složením ratifikačních listin. Rakousko tím sledovalo především co nejrychlejší odstranění nevyjasněných otázek brzdících navázání normálních hospodářských styků, neboť potřebovalo rychlou hospodářskou pomoc. Československá buržoazie viděla v přímém jednání s Rakouskem též lepší možnost, jak uplatnit svoje výhodnější hospodářské postavení k získání značných výhod. Její předpoklady se splnily, neboť při pražských jednáních dosáhla splnění převážné většiny svých požadavků a nadto ještě záruku společného postupu s Rakouskem proti nebezpečí maďarské rozpínavosti a proti pokusům o obnovení bývalé monarchie. Přitom Rakousku poskytla pouze ty výhody, které byly nezbytně nutné pro jeho existenci.

-
1. Zpráva československého plnomocníka ve Vídni Fliedra z 24. října 1919. Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), Politické zprávy Vídeň, 1918–19, I, čís. 151 a.
 2. „Das gemeinsame Bestreben, die legitimistische Restauration abzuwehren, stellte von selbst eine gleiche aussenpolitische Haltung her...“ Karl Renner, Österreich von der ersten zur zweiten Republik, Wien, 1953, s. 39.
 3. Flieder o rozmluvě s kancléřem Rennerem z 24. X. „...závěr řeči... vyústil v dotazu nezaobaleně vysloveném, zda by nebyl možný nějaký úzký svazek našich států. Renner užil dokonce slova Bündniß“. AMZV, Politické zprávy, Vídeň 1918–19, I, čís. 151 a.
 4. Presidium MZV, Odeslaná korespondence 1918–1920, čís. KB-167. z 29. X. 1919.
 5. AMZV, Politické zprávy, Vídeň 1918–19, I, čís. 140/1919.
 6. Odpověděl prý naprosto odmítavě asi v tom smyslu, že naprosto nepřeje jakýmkoliv závazkům, jež by znemožňovaly, aby Rakousko s kterýmkoliv ze sousedů žilo v přátelství. AMZV, Politické zprávy, 1918–19, Vídeň, I, čís. 140/1919.
 7. AMZV, Politické zprávy, Vídeň 1918–19, I, čís. 145 a.
 8. AMZV, Politické zprávy, Vídeň 1918–19, I, čís. 151 a.
 9. Presidium MZV, Odeslaná korespondence, 1919–20, čís. KB-167.
 10. AMZV, II. odbor, stará registrace, svazek 24, čís. 1431/1919.
 11. Documents on British Foreign Policy 1918–39, I. Series, 6. Volume, Nr. 313, p. 419.
 12. AMZV, Politické zprávy, Vídeň 1918–19, I, čís. 172.
 13. Zprávu přinesla „Staatskorrespondenz“ již příštího dne.
 14. AMZV, Politické zprávy, Vídeň 1918–19, I, čís. 172.
 15. Venkov, 28. XII. 1919.
 16. MZV, II. odbor, stará registrace, svazek 22, čís. 127/20 pres.
 17. Krajský archiv Praha, fond Obchodní a živnostenská komora, 1890–1931, III, 12/R₃, č. j. 108622/A.
 18. Exposé Beneše v zahraničním výboru RNS 23/I 1920. Těsnopisecké zápisy ze schůzí zahraničního výboru RNS, schůze č. 52.

19. Dohoda mezi vládami Československa a Rakouska, týkající se vydání deposit. AMZV, Archiv státních smluv, L 365 f.
20. Dohoda o vyrovnání vzájemných položek v korunách staré rakouské měny. Tamtéž L 366 a.
21. Tamtéž, L 131 a.
22. Viz exposé Beneše v zahraničním výboru. Těšnopisecké zápisy ze schůzí zahraničního výboru RNS, schůze č. 52.
23. V zahraničním výboru prohlásil „...To jsou poměry, které byly vyvolány právem silnějšího... Já zase říkám, že nejsem pro takovou politiku.“ Tamtéž. Zmocnění ministra financí k dodávce tohoto množství cukru se nachází v opise v AMZV, II. odbor, stará registrace, čís. 2242/20.
24. Protokol o politických jednáních mezi státním kancléřem republiky Rakouské Rennerem a Eduardem Benešem, ministrem zahraničí Československé republiky, AMZV, Archiv státních smluv, L 108 a.
25. AMZV, Presidium, Odeslaná korespondence 1919–20, čís. KB-386–89, 17/I 1920.
26. AMZV, Politické zprávy, Vídeň 1920, čís. 6 a.

OBECNÍ VOLBY V ROCE 1923

Věra Olivová

Volby do obcí, k nimž došlo na podzim roku 1923, jsou neobyčejně důležité, alespoň pro zkusmé zachycení politických přesunů, k nimž došlo po prosinci roku 1920 — po rozhodné srážce buržoazie s proletariátem. Bohužel však jejich výsledky nebyly nikdy souhrnně publikovány a tím historik, zabývající se touto problematikou, je odkázán na číselné údaje až parlamentních voleb v roce 1925, které se však konaly již v nové vývojové fázi předmnichovské republiky. Tato drobná stať je vedena snahou objasnit jednak přípravu obecních voleb, a jednak zachytit některé jejich dílčí výsledky, aby bylo možno alespoň v nejhrubějších rysech stanovit politické závěry, které z nich vyplývaly.¹⁾

Začátkem července roku 1922 skončilo tříleté funkční období obecních zastupitelstev, vzešlých z obecních voleb roku 1919. Očekávalo se vypsání nových voleb, avšak volby byly odloženy.

Již v září 1921 se začaly objevovat zprávy, že tzv. socialistické strany — sociálně demokratická a národně socialistická — se snaží o odložení obecních voleb.²⁾ Od počátku roku 1922 snášel pak sociálně demokratický tisk různé důvody pro odložení voleb. Hlavním argumentem bylo, že prý volbami by doznal proletariát velikého poškození.³⁾ Vysvětlení pro toto stanovisko sociálně demokratické strany podávají výsledky doplňovacích voleb do obcí, které všeobecně zaznamenávaly pokles sociálně demokratických hlasů ve prospěch komunistů. Např. v obecních volbách v Hodoníně získala komunistická strana jako nejsilnější 14 mandátů, sociálně demokratická strana pouze 3 mandáty, v Jičíně komunisté 6, sociální demokraté 1.⁴⁾ V řadě míst, kde v úředních zprávách nejsou uvedena přesná čísla, je situace charakte-

rizována tím, že komunistická strana je vždy zahrnuta mezi strany, které získaly, a sociálně demokratická mezi ty, které ztratily.⁵⁾

V roce 1923 nebylo však již možno vzhledem k rozhořčení veřejného mínění dále odkládat termín obecních voleb. O této záležitosti bylo neustále jednáno, avšak datum vypsání a provádění voleb bylo do poslední chvíle tajeno. Již od jara trousily se v koaličním tisku zprávy a dohady každé chvíle jiné, takže se zdálo do poslední chvíle, že koalice sama se neshodla na volebním termínu. Přitom však termín byl stanoven a koaliční strany ho znaly, a konaly již intenzivní přípravy. Oficiálně bylo stanoveno přesné datum až 23. srpna 1923. Měly se konat v nejkratší možné době — za tři neděle, 16. září 1923. Je samozřejmé, že tento postup neobyčejně ztížil přípravy opozičních stran k volbám. Komunistická strana byla zvláště těžce postižena, neboť k organizačním těžkostem přistupovaly u ní i obtíže finančního rázu.⁶⁾

Přes pozdní vypsání voleb byla však volební agitace zahájena mnohem dříve. Všechny strany již v červenci 1923 naznačovaly alespoň v hlavních rysech svůj budoucí postup. Tak výkonný výbor sociálně demokratické strany vydal již počátkem července svolání strany k obecním volbám. Zdůrazňuje se v něm nutnost samostatného postupu strany. Odchytky jsou prý přípustny pouze z mimořádných a věcných důvodů po schválení institucemi strany. Přitom však ve smíšených oblastech se přímo doporučuje sdružování českých kandidátek. Tzn., že při tomto postupu hrál rozhodující úlohu národnostní moment. Sociálně demokratická strana tím doporučovala společný postup strany s ostatními socialistickými i buržoazními stranami.⁷⁾

Také komunistická strana již v druhé polovině června a počátkem července stanovila svůj zásadní postup ve volbách. Kandidátky strany mohly být postaveny tam, kde byla ustavena místní politická organizace. Přitom při sestavování kandidátek měly být k spolupráci přibrány i masové organizace — odborové skupiny, družstva a konzumy, Federace dělnických tělocvičných jednot a domkářská sdružení. Bylo zdůrazněno, že strana staví všude do voleb své vlastní kandidáty. Přitom však tam, kde

by hrozila ztráta vlivu proletářských hlasů, je dovoleno sloučení kandidátní listiny komunistické s kandidátkami jiných proletářských stran. Sloučení dělnických kandidátek s kandidátkami měšťáckých stran je však vyloučeno.⁶⁾

Těsně před oficiálním vyhlášením termínu voleb vydala prohlášení i československá strana socialistická. Jako hlavní směrnici pro svůj postup vytyčila požadavek, že ve volbách je prý nutno především obhájit národní ráz státu. Dále se v provolání praví, že „při doplňovacích volbách obecních . . . utrpěly československá strana socialistická a československá strana sociálně demokratická ztráty hlasů, kdežto lidovci a živnostníci značně získali. Ztráta sociální demokracie stala se ve prospěch komunistů. Voličstvo musí nyní rozhodnouti, jakým směrem má jíti další vývoj poměrů.“⁹⁾

Po vyhlášení termínu voleb byla zahájena nejintenzivnější agitační práce. Komunistická strana se snažila uplatnit v průběhu voleb myšlenku jednotného postupu všech stran, hlásících se k socialismu. Vydala ihned výzvu o mobilizaci k volbám. Svě dosavadní stanovisko precizovala v tom smyslu, že tam, kde je politická organizace strany, budou postaveny kandidátní listiny pod názvem „Kandidátní listina komunistické strany Československa“. V těch obcích, kde politické organizace nejsou, kde však jsou příslušníci strany nebo voliči se stranou sympatizující, tam mají být stavěny kandidátní listiny pod názvem „kandidátní listina dělníků, domkářů a maloročníků“. Tím má být demonstrováno pro jednotnou frontu všeho pracujícího lidu a pro dělnicko rolnickou vládu.¹⁰⁾

Také v dalším průběhu agitační kampaně vytyčovala strana znova požadavek společného postupu socialistických stran. Počátkem září 1923 zaslal výkonný výbor komunistické strany dopis všem socialistickým stranám, v němž navrhuje společný postup při volbách presidíí obecních rad a při sdružování kandidátních listin.¹¹⁾ Odpovědi na výzvu byly vesměs zamítavé. Přesto však agitace komunistické strany měla některé konkrétní výsledky, jak vyplývá z některých zpráv presidia zemské správy politické v Praze. Již v srpnu se v jedné z nich uvádí, že v některých venkovských obcích soudního okresu lovosického dojde

dle dosavadních pozorování ke zřízení jednotné dělnické fronty v obecních volbách, sestávající z komunistů obou národností a z německých sociálních demokratů.¹²⁾

Také pro volbu ústředního pražského zastupitelstva došlo k sdružení kandidátních listin strany komunistické, Vrbenského socialistického sjednocení a německé sociálně demokratické strany.¹³⁾ Na druhé straně proti tomuto seskupení došlo pro volbu ústředního pražského zastupitelstva k sdružení kandidátních listin československých socialistů a sociálních demokratů.¹⁴⁾ Již z toho vyplývá, že stejně tak jako dosud, tzv. socialistické strany odmítaly uskutečnit společný postup se stranou komunistickou. Proti jejím snahám o jednotnou frontu se spojovaly ve společném postupu mezi sebou právě proti komunistické straně.

Tento postup byl otevřeně proklamován např. na sjezdu sociálně demokratických činovníků obecní a okresní samosprávy. Bylo na něm vydáno volební heslo: „Do boje proti buržoazní reakci a komunistickému rozvratu“.¹⁵⁾

Za všeobecného prudkého rozbourání hladiny politického života došlo pak 16. září 1923 k dlouho očekávaným volbám do obcí. Byly to první volby po rozhodném střetnutí mezi buržoazií a proletariátem v prosinci 1920 a jejich výsledky byly proto všemi politickými kruhy očekávány s neobyčejným zájmem a napětím.

Hned po volbách byly v tisku uveřejňovány některé dílčí výsledky. Publikování souhrnných výsledků bylo však oddalováno. Lhůta, která uplynula od voleb se prodlužovala. A souhrnné výsledky uveřejněny nebyly ani nyní ani v pozdější době. Proto i my jsme zatím v hodnocení výsledků obecních voleb odkázáni na dílčí výsledky a na přibližné odhady.

Podle oficiálních odhadů pronikajících do soudobého tisku, byla prý nejsilnější stranou strana agrární. Nechyběly však již ani tehdy hlavy polemisující s tímto odhadem. Např. německý list Deutsche Landpost — udává, že prý z kusých údajů o výsledcích je patrné, že na počet jsou nejsilnější komunisté, potom lidová strana a teprve na třetím místě strana agrární.¹⁶⁾

Podívejme se tedy na některé číselné údaje, jednak oficiálně publikované, jednak obsažené v archivním materiálu. Tak např.

výsledky obecních voleb ve Velké Praze, byly odevzdávané hlasy rozděleny takto:

národní demokracie	86 761 hlasů
českoslovenští socialisté	81 770 hlasů
KSČ	67 609 hlasů
sociální demokraté	33 460 hlasů
živnostensko obchodní strana	24 958 hlasů
lidovci	22 958 hlasů
agrárníci	5 716 hlasů

Na základě těchto výsledků bylo 100 mandátů ústředního zastupitelstva Velké Prahy rozděleno tak, že obdrželi národní demokraté 23, českoslovenští socialisté 22, komunisté 19, sociální demokraté 9 atd. — mandátů.¹⁷⁾

Z těchto výsledků je patrné skutečně ohromné vítězství komunistické strany na jedné a naprostý úpadek strany sociálně demokratické, která přecházela mezi strany druhého řádu. Vítězství národních demokratů a československých socialistů bylo dáno třídním složením Velké Prahy a v menších obcích se prakticky neprojevalo.

Neobyčejně zajímavé jsou údaje vojenských úřadů o tom, komu odevzdávali své hlasy vojáci v obecních volbách roku 1923. Souhrnná čísla uvádějí takovýto poměr mezi jednotlivými stranami.¹⁸⁾

	Celkem	KSČ	Soc. dem.	Čsl. soc.	Nár. dem.	Agrár.	Lidová
Čechy	23 994	3 588	2 027	2 941	574	818	—
Morava a Slezsko	9 333	17	566	96	36	8	64
Slovensko	21 846	4 670	1 594	590	560	2 604	311
Zakarpatská Ukrajina	3 077	979	157	532	—	138	—
Č S R	58 250	9 254	4 344	4 159	1 170	3 568	4 269

I když tyto údaje jsou jistě kusé a neúplné, jsou neobyčejně zajímavé. Vyplývá z nich, že největší počet vojáků volil komunistickou stranu, i když byly některé místní rozdíly. Také další detailní údaje svědčí o tomto výsledku. Jsou doplňovány i písemnými hlášeními, z nichž je patrné, že vojenské úřady byly tímto výsledkem neobyčejně nepříjemně překvapeny.

Tak např. víceguvernér Zakarpatské Ukrajiny Ehrenfeld ve svém dopise vojenské kanceláři presidenta republiky uvádí ihned druhý den po volbách: „Povážlivě zaráží okolnost, že vojenské posádky v Užhorodě a Mukačevě z valné části volily komunisticky. Jednal jsem ve věci se zdejším zemským vojenským velitelem generálem Castellou, jenž mi sdělil, že jej věc tato nanejvýš překvapila a že ji považuje za výsledek nějaké tajné agitace z nejposlednějších dnů a za moment náladový.“¹⁹⁾

Je samozřejmé, že z těchto několika příkladů není možno jednoznačně vyvozovat, že by v obecních volbách zvítězila komunistická strana. Na druhé straně mluví však pro to nejen některé zmínky soudobého tisku, ale nejvíce právě ta okolnost, že výsledky volební nebyly vůbec souhrnně publikovány. Jde o jediný případ za celou dobu první republiky a jistě nemůže být vykládán nějakými náhodnými technickými obtížemi: Právě toto mlčení mluví nejvíce ve prospěch tohoto hodnocení výsledků obecních voleb v roce 1923.

V každém případě je jasné, že z voleb vyšla komunistická strana neobyčejně vítězně a že strana sociálně demokratická utrpěla přímo katastrofální porážku. Vedle komunistické strany to byly pak některé buržoazní strany — agrární a lidová, jak vyplývá i z některých doplňovacích voleb před těmito obecními volbami — které posílily své posice.

Na základě tohoto odhadu je pak možno konstatovat jako určitou hypotézu. Upevňování panství buržoazie po hospodářské i politické stránce, k němuž docházelo postupně v letech 1921 až 1923, se obráželo posilováním některých buržoazních stran. Avšak upevňováním posic buržoazie se dělo za neustálého, intenzivního odporu dělnické třídy, projevujícího se v množství stávkových bojů. I když charakter těchto bojů byl defenzivní, znesnadňoval upevňování posice buržoazie. Politicky se tento proces obrazil

ve volbách neobyčejným vítězstvím právě radikálního, revolučního směru, vítězstvím komunistické strany,

1. Širší výklad o problematice tohoto období viz V. Olivová, Politika československé buržoazie v letech 1921—1923, Rozpravy ČSAV, Praha 1961 a Sborník Z dělnických bojů v letech 1921—1923, Praha 1960.
2. Zpráva presidia zemské správy politické, Praha 15. září 1922; AKPR — D 4453/2.
3. Viz např. Právo lidu, 16. března 1922.
4. Zpráva presidia zemské správy politické, P 9. IV. 22; AKPR — D 11/22.
5. Viz např. zprávu z Roudnice ze 16. února 1922 aj. AKPR — D 18/22.
6. RP — V 23. srpna 1923.
7. Právo lidu, 5. července 1923.
8. Rudé právo, 17. a 21. června, RP — Večerník, 9. července 1923.
9. České slovo, 19. srpna 1923.
10. Rudé právo, 25. srpna 1923.
11. RP — 4. září 1923.
12. AKPR — D 4634/23.
13. Zpráva z 13. září 1923; AKPR — D 5377/23.
14. Zpráva z 20. září 1923; D 5525/23.
15. Večerník PL, 27. srpna 1923.
16. Deutsche Landpost č. 39; cit. dle zprávy presidia zemské správy politické, Praha, 21. února 1924; AKPR — D 1096/24.
17. Zpráva z 27. září 1923; AKPR — D 5672/23.
18. ÚVA — VKPR — 1923, kr. 36, č. j. 725.
19. Tamtéž, kr. 37, č. j. 616.

DVĚ ÚVAHY NA OKRAJ KULOVY KNIHY

Velký rozruch vyvolala v Polsku v roce 1958 kniha Witolda Kuly „Rozważania o historii“. Přinesla něco nového. Nejsou to ani pečlivou dokumentací unavující monografická pojednání, ani obecné úvahy odrazující čtenáře čas-tým opakováním známých a nepopíratelných fakt. Svěží a barvitý sloh ožiuje knihu, zároveň však velmi náročné narážky jí předurčují plné pochopení jen u nejasvěcenějších, nutí však k hledání a domýšlení ty, pro něž leckterá narážka vyznívá hlouše. Krátce Kulova kniha esejí nutí k přemýšlení. Kdo by popíral, že přemýšlení o smyslu vlastní práce je leckdy slabou stránkou úsilí historiků, že věci minulé spíše popisujeme než vysvětlujeme.

Uznáváme-li podnětnost knihy Kulovy, nemůže to ovšem ani zdaleka znamenat, že k ní můžeme přistupovat nekriticky. Vždyť jeho eseje přímo volají po polemice, po třibení názorů. Tento článek nechce být vyčerpávající recensí, chce si všimnout jen některých sporných myšlenek. Je v té knize nesčetně podnětů jak těch, s nimiž nemůžete než vřele souhlasit, tak i těch, nad nimiž se zastavíte a znovu a znovu rozvažujete: ano? ne? Jsou tu i takové, s nimiž na první pohled nesouhlasíte, a přece se znovu k nim vracíte — nemá snad přece pravdu? A konečně jsou i takové, s nimiž souhlasit prostě nelze.

Vybral jsem dvě taková místa, k nimž jsem se znovu vrátil, a pokusím se zdůvodnit svůj nesouhlas.

Boj proti mytům — hlavní smysl pokrokové historie?

„Historie byla vždy vědou o společenských hodnotách. Vždy byla kulturní tvorbou. Pokroková historie vždy byla bojem za osvobození člověka od mytů, jež on sám byl vytvořil.“ Tak píše Witold Kula v úvodu své knihy.

Krásná je postava dějepisce bořícího mythy. Není to však jen jedna tvář historické vědy? Neuvolňuje ten, kdo rozbíjí staré mythy, místo pro nové pojetí, pro nový, správnější a pravdivější obraz, jenž se často svou jednostranností může zdát následovníkům opět mythem a žádá si nového, přesnějšího a pravdivějšího vykreslení?

Ovšem každá historická událost ztrácí během času — někdy rychleji, někdy pomaleji — svůj bezprostřední význam pro současnost, svou aktuálnost. Co je však hranicí, za níž historická událost ztrácí svou aktuálnost? Ve stati „Tíha dějin“ nacházíme na tuto otázku odpověď, že chronologickou hranicí dnes živé historické tradice národů naší oblasti je sklonek feudalismu. Pravda, ukazuje hned na ohlas Grunwaldské bitvy v Polsku 20. století, leč pokládá to za výjimku. Je to však výjimka? Nemá dnes již emocionálního ohlasu postava Alexandra Něvského či Viléma Tella? Pravda, není to již ohlas bezprostřední, je to spíše ohlas jejich uměleckého vyobrazení. A což naše husitství? Kolik emocí vyvolává v nás dnes postava Husa, Žižky, Prokopa — ale i Pálče, Zikmunda, Čapka ze Sán? I když tato tradice byla jistě posílena Palackým, Jiráskem a desítkami menších, byla tu živá již dříve — či třeba na to pádnějších důkazů než jsou protinapoleonské úřední výzvy z roku 1809? Naopak, leckdy minulost dosti nedávná emoce nevyvolává. Jaké pocity vyvolává dnes krom nejužšího okruhu zasvěcených — a pak snad lidí nejstarší generace — osobnost Františka Ladislava Riegra? Žádné, je dnešnímu člověku vcelku lhostejná. A přece je tomu jen málo přes půl století, co jeho pohřeb byl věcí, jež se dotkla všech současníků.

Zřejmě není tedy historickou aktuálnost možno chápat jako lineární funkci dobového odstupu od současnosti. Přece však v zásadě platí, že události časově nám nejbližší nejvíce ovlivňují náš život, a to přímo, bezprostředně. Zároveň o nich historická věda ví poměrně málo. Vždyť až s odstupem let se nám dostávají do rukou cenné dokumenty, svědectví, jež ve chvíli, kdy byla nejaktuálnější, nebyla určena pro zraky širokého publika, ať jsou to již dokumenty politické, diplomatické či vojenské. První obraz současných politických dějin je vytvářen tiskem, rozhlasem, veřejnými projevy, a každý historik ví, jak kusý, neúplný je to obraz. Fixuje-li se tento obraz, a to bez přihlídnutí k hlubinným silám společenským a — pochopitelně — k tomu, co současníkům známo není, vzniká povrchní, polopravdivý a leckdy — v zájmu vládnoucí třídy — i zcela nepravdivý obraz. Tak jistě přispívá historicky podmíněná neúplná informovanost k tvorbě mythů. Zároveň však má současník vůči historikovi píšícímu s odstupem let také jednu výhodu. Cítí „atmosféru doby“, prožívá — není-li zaklet do čtyř stěn své pracovny — nálady širokých mas i jednotlivých vrstev, zná radosti a starosti denního života, o nichž se z dokumentů dovídáme jen málo, leckdy zkráceně a s velmi nespolehlivým časovým zařazením. Navíc vědecký světový názor dává marxistickému historikovi předpoklady k tomu, aby poznal i v současnosti tendenci, směr historického vývoje a dobral se základních příčin sledovaných událostí.

Jedině současník může plně vystihnout atmosféru doby — a často nejde o dlouhé období, ale o náladu dne, ba i několika hodin. Může události, jež přímo prožívá, pozorovat zdola, ze stanoviska člověka, který v přítomné chvíli zná nanejvýše jen rozestavení hlavních sil zápasu, jenž probíhá, a nesdílí-li již starosti a tužby těch prostých lidí, kteří koneckonců vždy v poslední instanci rozhodují o směru dějinného vývoje, může je alespoň z bezprostřední

blízkosti sledovat a registrovat. Proto pro vystižení nálady okamžiku — na rozdíl od celkové atmosféry doby — jsou mnohdy cennější bezprostřední svědectví lidí z druhého břehu, než s dlouhým dobovým odstupem psané vzpomínky přímých účastníků, jimž pochopitelně s tímto dlouhým dobovým odstupem minulé události v paměti poněkud splývají.

Naproti tomu historik, píšící s dobovým odstupem, ví nesrovnatelně více o věcech, jež současníkům byly skryty, nezná však mnohdy, jak vypadal všední den prostého člověka ve studované době. A zná-li ho, přece jen nemá vždy dosti jemný cit pro vystižení tu pomalého, tu rychlého tempa změn, jež v něm procházely.

S pohledem na minulost je to nějak podobně, jako se znalostí města. Jeho obyvatel zná řadu zákoutí, uliček, obchodů a hostinců, míst, kde tepe srdce každodenního života, zatím, co cizinec pozná spíše nejvýznačnější místa — a začasť i obyvateli skryté slavnostní síně — a v paměti mu utkví pak především vnější tvář města. A pravdivý, úplný obraz? Ten musí spojit oboje, pohled z vnějška i zevnitř.

A právě v jednostranně vnějším, vzdáleném pohledu je nebezpečí onoho „osvobozování se od mytů, jež si člověk sám vytvořil“. Takto obecně řečeno je mythem i každá nejasná vzpomínka bezprostředního, prostého účastníka, jež sice zkresluje dávnou skutečnost, ale vystihuje, byť i zdeformovaně, náladu doby. Historik musí ovšem i „mythy“ tohoto druhu korigovat — ale zároveň jimi může korigovat daleko nebezpečnější, protože rozšířenější, petrifikované mythy, zpravidla oficiálního podání.

Proto, vrátíme-li se ke Kulově charakteristice, můžeme říci, že potřebuje korektury. Jinak již bude vypadat, nahradíme-li obecné „člověk“ konkrétním „ideolog vládnoucí třídy“. Pokroková historiografie přece vždy bojovala a musela bojovat proti legendám, jimiž na rozkaz či podle přání vládnoucích tříd obklopovaly jejich ideologové pracující lid. Tato hesla a programy, zprávy a komentáře měly sice styčné body s pravdivým vyličením dějin, ale celkový obraz, jenž podávaly, byl zkreslen tak, jak bylo třeba, či jak bylo žádáno. Pak by tuto charakteristiku bylo třeba zformulovat: „Pokrokové dějepiscectví vždy bojovalo za osvobození člověka od mytů, jimiž byl z vůle vládnoucích tříd a z úst jejich ideologů obklopen.“

Bylo však rozbíjení mytů a legend jedinou funkcí pokrokové historiografie? Byly jistě chvíle, kdy se zdálo, že je tomu tak; vezměme třeba u nás léta 1948—1950. Vždy však byla důležitější její druhá, pozitivní stránka. Snažila se — pokud byla vskutku pokrokovou historiografií — pravdivým obrazem minulosti posloužit řešení problémů své doby. Nepodařilo se jí ihned postihnout celou pravdu, vždy se však k ní blížila. Staré, jednou vyvrácené mythy a pověry nebylo již nikdy možno se slušnou nadějí na dlouhodobější úspěch postavit znovu na piedestal. Buržoazní dějepiscectví obklopilo výklad minulosti leckterými, zvláště nacionalistickými legendami a mythy, ale jednou jim rozbitý církevní výklad minulosti nemohl již nikdo vzkrísit.

Krušná a nesnadná cesta za plnějším a pravdivějším obrazem minulosti – to byla vždy hlavní úloha pokrokového dějepisce, ať již plně chápalo či jen podvědomě tušilo, že tak slouží vždy jen pokrokovým silám společnosti.

Vědí lidé, co je jejich skutečným zájmem?

V jiné stati své knihy se zabývá Witold Kula otázkou vysvětlení činnosti lidí jejich zájmy. Je to jistě jeden ze stěžejních bodů marxistického pohledu na dějiny a proto s tím větším zájmem budeme sledovat nit jeho myšlenek. Začíná kritickou zmínkou o úzce osobním hledání motivů jednání „tvůrců dějin“, jež zajímalo historiky idealisticko-subjektivistické školy. To však dnes již ani soudobou buržoazní vědu neuspokojuje. Masy byly „zrovnoprávněny“ jako historický činitel a osobnosti v dějinách vyměřena úloha skrovnější. Ovšem tím nebylo ještě zdaleka řečeno poslední slovo. Idealistický historik si svou úlohu – výklad motivace jednání mas – zjednodušuje za pomoci sociologie a psychologie davu. Marxistický historik – pokud není schématickem – použije sice výsledků těchto sociologických a psychologických rozborů, avšak jen při analýze samého průběhu revolučních událostí. Rozhodující však pro něho bude analýza veškeré činnosti lidových mas. Tu stojíme před základní otázkou, před otázkou zákonitě podmíněnosti tohoto jednání, před otázkou jeho determinovanosti. Marxistická teorie zavedla jako determinujícího činitele pro jednání mas motivaci třídním zájmem. Kula dále ukazuje, že je jí třeba používat jako zákonitosti statistické, že jednání každého jednotlivce není determinováno jeho příslušností k určité třídě. „Tato teorie je“, končí, „podle mého názoru vnitřně důsledná“. Její uplatnění v dějepisné praxi však přináší velké potíže, o nichž se doposud v literatuře vůbec nemluvalo. Až potud Kula, až potud je s ním možno souhlasit.

Dále pak pokračuje tím, že rozebírá možnost předvídání následků určitých jednání, následků, jež jsou známy tím lépe, čím rozvinutější je věda o zákonitostech společenského vývoje. Proto, soudí, by mělo toto objasnění být bezpečnějším vodítkem pro dějiny 20. než 15. století. Tak by se ovšem dostal subjektivní moment zadními dvířky do interpretace a tudíž je třeba v potaz brát nikoliv znalosti historických zákonů, ale „představy o nich, jež jsou rozšířeny mezi jednajícími masami.“

Tato formulace poněkud otupuje ostří subjektivismu, zůstává však přece velmi vážný sporný moment, na nějž bych chtěl upozornit. Není přece jen možno při zásadním přijetí teze „masy tvůrcem dějin“ opomíjet jedno ze základních hledisek, že masy tvoří dějiny především svou bezprostřední účastí ve výrobě hmotných statků, základu to samotné existence dané společnosti. Jistěže ve výrobní oblasti předvídají důsledky svého jednání jak pro uchování vlastní existence, tak i pro splnění povinností ukládaných jim vládnoucími třídami. Předvídají je pouze poměrně krátkodobě a úzce a nevidí sociální důsledky svého jednání, nicméně však předvídají. Až bezprostřední zkušenost je naučí pocitu solidarity proti vykořisťovatelům a přivádí je od individuálního

odporů k vyšším formám třídního boje. Zdá se, že činnost mas v dějinách je možno rozlišit na tři oblasti: bezprostřední činnost výrobní, aktivitu v hospodářských konfliktech a účast v politických bojích. Zatímco v samotné činnosti výrobní masy vždy předvídají konkrétní a nedaleké důsledky svého jednání, daleko složitější je cesta, jíž musí projít, aby se naučily předvídat důsledky svého jednání v hospodářských konfliktech. Vlastně až dělnická třída dospěla k plnému poznání účinnosti solidární akce a chápala se zbraně stávky plně předvídajíc její důsledky. Solidární vystoupení jiných společenských skupin zpravidla zůstávala na jakémsi mezistupni. Více věřila než předvídala, spíše doufala (mnohdy ze zoufalství), než znala následky. Další složitá a dlouhá cesta je mezi aktivitou v oblasti hospodářské a politické. Vždyť ještě dlouho masy, které na poli hospodářském dovedou předvídat důsledky svých činů, jsou v politice v zajetí ideologie vládnoucí třídy. Snad nejmarkantnějším příkladem je účast dělnické třídy Německa a Francie, jež dobře předvídala smysl tisíců stávek, na 1. imperialistické světové válce. Zajímavým námětem pro studium této otázky by bylo také to, jak vládnoucí třída tam, kde na hospodářském poli nemůže ustupovat, sama učí masy „předvídat“, že pouze politický boj jim může pomoci. Naopak tam, kde vládnoucí třída na hospodářském poli mají hluboké zápolí a umně manévrují, pomáhají tím zároveň zdržovat růst politického uvědomění mas. Není možno zapomínat ani na to, že vládnoucí třída mohou růst politického uvědomění mas zdržovat také silicemi prostředky ideového působení, jež mají k dispozici. Oč silnější ideovou zbraní byl tisk než slovo kazatelovo, o to účinnější je pak zase film, rozhlas, televize. První dvě zbraně mohli — byť i v omezené míře — užívat k ideovému působení i předáci potlačované třídy, s posledními je to již značně těžší.

Správně pak poukazuje Kula na opožďování společenského vědomí za bytím, na zvýšenou působnost uvědomělých center — dodávám všech tříd, a to nejen na příslušníky své třídy — a konečně poukazuje na to, že místo důkladné analýsy skutečného zájmu třídy historická věda zpravidla pracuje s „předpokládaným třídním zájmem“. S tím souvisí i další zajímavá problematika. Mluvíme-li o zájmu třídy, zájem kterého jejího pokolení máme na mysli? Víme ze zkušenosti, že otázka perspektivy dalšího pokolení není věcí bezvýznamnou a určuje začasté nemálo postup „hlavní“ jednající generace dané třídy. Souvisí to s vírou či nevírou v budoucí pevnost daného sociálního zřízení a způsobu života a určuje, jakými prostředky se rodiče snaží zajistit budoucnost svých dětí. Není bez významu pro sociální postavení i psychologii třídy, zda se vyučení řemeslu pokládá za povinnost rodičů vůči dětem, zda majetná třída plně věří ve stabilitu svého bohatství jako zajištění existence svých dětí, či zda dbá na jejich vzdělání nejen z formálně společenských, ale i z existenčních důvodů. Je to konec konců nedostatek perspektiv upadajících tříd, který se nejlépe projevuje v nezájmu o ty společenské úkoly, jež dané třídě umožňovaly plně vykonávat funkci vykořisťovatele. V této souvislosti se Kula zabývá otázkou zisku u kapitalistů. Klade do dosti ostrého protikladu „síli po maximálním zisku proti touze mít bezpečně uložené investice. Soudí,

že zde jen těžko by bylo možno nalézt společného jmenovatele v třídním zájmu a zdá se mu, že se tu otevírá zešíroka brána subjektivním interpretacím. Nezdá se mu, že je tomu tak. Jen málokdy jsou tyto dvě tendence v příkrém protikladu a i tak je přece možno nalézt — samozřejmě jen jako zákonitost statistickou — kdy a které složky buržoasie dávaly přednost velkému zisku i za cenu rizika a kdy opačně. Vždyť jejich postup má vždy své objektivní kořeny.

Zajímavá je otázka, již se pak dotýká, zda totiž upadající třída může vůbec postupovat racionálně. Soudí, že vlastně ne. Nicméně se mu zdá, že jedná racionálně v tom, že hledá, a to kdekoliv, oporu, která by jí pomohla zadržet nezdržitelně se valící proud nového. Koblenc byl z hlediska upadající třídy přece racionální, stejně jako kronštatská vzpoura. Jedná ovšem křečovitě, takže se může zdát, že tancuje zcela nesmyslně, ale její jednání přece jen určité racionální jádro má. Konečně jednájí racionálně i ti příslušníci upadajících tříd, kteří desertují do vítězného tábora nastupující třídy, ať již tam chtějí sabotovat a tak pomáhat těm, kdož z vnějšku bojují za jejich zájmy, či ať tam hledají udržení vlastní existence službou vítězi.

Na závěr Kula shrnuje: „Máme na výběr dvě formulace, subjektivní, »třída se řídí svým zájmem« a objektivní »třída postupuje shodně se svým zájmem«. První mnoho nevyjasňuje, druhá předpokládá absolutní, racionální či instinktivní znalost vlastního zájmu a společenských zákonitostí u jednajících tříd.“ Je zřejmé, že postaví-li se napadená teze absolutně, není těžké jí vyvrátit. Je však možno stavět jí takto kategoricky: buď vše — anebo nic? Buďto třída postupuje všude (což se tacite v citované charakteristice předpokládá) shodně se svým zájmem, jenž zná a navíc zná i zákonitosti společenského vývoje — aut nihil.

Myslím, že se dostaneme blíže k řešení, když uznáme, že v bezprostřední výrobní činnosti se každá třída vždy řídila svým zájmem a předvídala do bližší či vzdálenější budoucnosti. Složitější je již otázka na poli života hospodářského, ale i zde postupují třídy shodně se svým zájmem daleko dříve, než znají společenské zákonitosti. Jistě nejtíže si poznání vlastních zájmů probíjí cestu do vědomí tříd v oblasti politické, avšak i tu vždy platí, že ekonomika třídy — logicky i historicky — předchází politiku a určuje celkový její směr, nestačí ovšem vysvětlit všechny složitosti zákrutů její křivolaké cesty.

* * *

Chtěl jsem svými poznámkami přispět k diskusi, jež se kolem Kulovy knihy jistě rozvine. Pokusil jsem se převzít jeho esejistický styl; nemohl jsem však přijmout vždy jeho myšlenky.

J a n H a v r á n e k

JAK UČIT DĚJEPISU

Nad otázkami výuky dějepisu na osmileté střední škole se důkladně zamýšlí Hana Sychrová ve své knize „K problému základního učiva v dějepise“ (Praha 1958). Autorka se opírá o dlouhodobý důkladný výzkum výuky dějepisu v posledních třech ročnících osmiletky. Přistoupila ke svému úkolu jako pedagog a již v průběhu svého výzkumu si vyměnila názory s historiky; soudí však, že výzkum vyučování dějepisu „je ještě v samých začátcích“ (str. 34). V knize nás seznamuje s metodou svého přístupu k výzkumu dějepisného vyučování na školách, který prováděla v letech 1953–1957. Z bohatého materiálu, jež získala, seznamuje čtenáře zvláště s výsledky kontrolních písemných prací žáků. Přes polovinu kapitoly věnuje otázkám učiva 6. třídy (starověké dějiny). Nelze jistě pochybovat o tom, že dějiny starověku jsou pro jedenáctileté děti obtížné, že s řadou pojmů a jmen se setkávají poprvé – a mnozí jistě i naposledy – v životě. Zvláště velké potíže působí žákům chronologické zařazení událostí a problematika výrobních vztahů a institucí. Je ovšem třeba litovat, že na každou otázku uvádí autorka pouze odpovědi malého kolektivu, prakticky vždy třídy. Bylo by třeba položit tutéž otázku ve více třídách, aby byl tak eliminován vliv vyučujícího. Vědomosti žáků v dějepise jsou vždy formovány především učitelovým výkladem, a jen dodatečně u části žáků ovlivněny přečtením učebnice. Proto by bylo třeba zkoumat, jak učebnice jako základní pomůcka učitelů ovlivňuje směr jejich výkladu. Teprve při srovnání odpovědí žáků z více tříd na tytéž otázky by bylo možno faktor individuálního působení učitelova – tak výrazný, zkoumali se jen jedna třída – eliminovat a dosáhnout výsledků ilustrujících celkový stav vyučování dějepisu na základě daných osnov a zkoumané učebnice. Provedený výzkum ukázal jistě přesvědčivě, že jedenáctiletí až čtrnáctiletí žáci si nejnázne zapamatovávají konkrétní, mnohdy anekdotická fakta z dějin a mají malé pochopení pro pojmy abstraktní. Avšak pro rozbor toho, co z národních a světových dějin zůstalo žákům v paměti, je materiál tímto výzkumem nabytý přece jen příliš nahodilý. Například: jak jinak než působením výkladu učitelova lze vysvětlit, že ve zkoumané třídě více žáků odpovědělo správně na otázku po vzniku vlády mezinárodně buržoasní koalice v roce 1926 než na nesrovnatelně závažnější otázku: „Jak a kdy došlo k vytvoření KSČ?“ Tento nepoměr jistě nebyl zaviněn učebnicí, ale tím, že učitel se věnoval poměrně důkladně vysvětlení nového neznámého pojmu „panská koalice“? Teprve však výsledky z většího počtu tříd by ukázaly, zda se jedná o příklad ojedinělý, či zda k podobným deformacím dochází častěji a jsou tudíž zaviněny – byť možná i nepřimo – učebnicí. Nemožno a nechci popírat správnost základního závěru autorčina, že si žáci osmiletky (řekl bych však raději „většina žáků osmiletky“) nevytvoří svému věku přiměřenou představu o historickém vývoji. (str. 79) Soudím však, že vzhledem k tomu, co bylo uvedeno, je zatím předčasný závěr, „že učebnice neobsahují učivo základní“. Obsahují více, méně či něco jiného? Vcelku možno shrnout, že učebnice ob-

sahují více než je třeba. Avšak, co je to „základní učivo“? Dr. Hana Sychrová je charakterizuje (str. 11) jako „systém základních poznatků, který by vyhovoval jak požadavkům společnosti na školu, tak požadavkům příslušných vědních oborů, tak byl přiměřený chápavosti žáků“. Z této charakteristiky lze jistě vyjít, s jedinou snad výhradou, že vědní obory nemohou na základní učivo klást jiné požadavky, než jen jediný, aby učivo bylo plně na výši soudobého stavu vědy. (Což neznamená, že musí za každou cenu obsahnout i nejnovější výsledky věd, aniž by ukázalo metodický postup, jímž se k nim dospělo.) Avšak je obsah učebnice se základním učivem totožný? Nemůže a nemusí učebnice obsahovat řadu skutečností, které sice samy o sobě do „systému základních poznatků“ nespádají, ale které je pomáhají v myslích žáků upevňovat? To nejsou pochopitelně nahodile uváděná jména a data, ale události a fakta, která názornou formou pomáhají pochopit podstatu ekonomických, sociálních, politických a kulturních jevů, s nimiž se žáci seznamují.

Učebnicím, jež autorka hodnotí v další kapitole, vyčítá právem přemíru fakt, abstraktních pojmů z oblasti výrobních vztahů a mnohdy též hodnocení, jež nejsou dostatečně podložena a nepřesvědčují žáky. Odsudek vyznívá velmi přísně: „Žáci v osmileté škole nezískávají v dějepise pevné znalosti ani z našich národních dějin, natož z dějin světových; učí se od nejnižších tříd balastu mrtvých neplodných vědomostí, které nejsou přiměřené jejich chápání. Znovu a znovu jsou žáci nuceni omílat bez porozumění nejobecnější výsledky historické vědy...“ (str. 137). I když myslím, že obraz je snad trochu příliš černý, přece jen je nutno se vážně nad problémem zamyslet. Vskutku učivo 6.–8. třídy tak, jak bylo uloženo v učebnicích, neodpovídá věku a schopnostem dětí. Vychází v podstatě z učiva nižších tříd gymnasií, které ovšem vykládá na úrovni soudobé marxistické vědy. Nicméně zůstává otázka, kde hledat východisko? Většina mládeže se v nejvyšších třídách devítileté střední školy setkává s dějepisem naposled.

Autorka při hledání východiska se obrací ke zkoumání tradic naší didaktiky a opěrné body hledá zejména u bývalých měšťanek. Vyzdvihuje myšlenky Josefa Sokola a zvláště si všímá námětů L. Horáka na cyklický postup při výuce dějepisu. V závěrečném shrnutí doporučuje podobný cyklický postup. Je třeba však upozornit, že přílišné opakování mnoha cyklů ztěžuje souvislý výklad určitého dějinného období a že by bylo třeba nejprve pečlivě uvážit, jak předejít nekonkrétnímu, sociologickému schematismu.

Výchovné působení dějepisu je dvojí. Jednak vychovává bezprostředními příklady z minulosti, jednak seznamuje se zákonitostmi historického dění a tak přesvědčuje o objektivní nutnosti vývoje lidstva k socialismu a komunismu. Jakkoliv je seznámení s fakty a působení příkladem pro jedenácti- až čtrnáctileté děti dostupnější, nesmíme se vzdávat toho, že seznámíme – ovšem ve vhodné volené formě a bez zbytečného balastu nepotřebných slov – všechnu mládež devítileté se zákonitostí historického vývoje. Myslím, že těžiště tohoto procesu bude v poslední, deváté třídě, a to pochopitelně nejen již ve výkladu

árodních, ale zejména nových a nejnovějších světových dějin. Ovšem daleko dennějším podkladem pro toto seznámení bude, budou-li žáci znát již z dřívějších let, jak žili a pracovali lidé v minulosti. Vždyť obraz vývoje techniky a změn ve způsobu života základních tříd společnosti v historickém vývoji — spolu s nejdůležitějšími fakty z vývoje politického — by je k pochopení zákonitostí historického vývoje nejlépe připravil. Bylo by ovšem třeba postupovat velmi uváženě, aby přemíra faktů a nových pojmů (jež většinou zůstavají pro žáky jen prázdnými slovy), která by byla odstraněna v oblasti dějin politických, nevrátila se v jiné podobě v oblasti dějin sociálních. Měl by to být především konkrétní obraz denního života a práce v minulosti, jejich vývoje a změny, který by poskytl základ výuky na tomto stupni školy.

Druhým problémem je poměr dějin národních a světových. Souhlasím v zásadě se závěrem recenované knihy, že světové dějiny by se měly postupně přiřazovat k jádru dějin národních, ne však s tím, že by měl být jejich základ rozčleněn do celků „podle potřeb národních dějin“. Myslím, že tu výhodiskem musí být základní vývojové etapy lidstva.

Byť i nemohu souhlasit se všemi závěry recenované knihy, musím rád přiznat, že zasáhla do živého a donutí jistě historiky k pečlivějšímu promyšlení základního úkolu naší vědy — seznámení celé dorůstající generace s minulostí našeho národa i se zákonitým vývojem dějin lidstva.

Jan Havránek

O B S A H

<i>František Červinka: Několik poznámek o výuce našich dějin, zvláště novějších</i>	7
<i>Robert Kvaček - Karel Novotný: Vlastivěda ve službách sudetoněmeckých revanšistů</i>	21
<i>Rostislav Nový: Městské finanční knihy doby předhusitské a husitské</i>	29
<i>Ivan Hlaváček: Studie k diplomacie Václava IV. I. Písemnosti královské kanceláře a jejich dělení</i>	43
<i>František Šmahel: Přehled českého renesančního a humanistického studia</i>	53
<i>Jindřich Kovář: Československo-rakouská politická a hospodářská jednání počátkem ledna 1920</i>	71
<i>Věra Olivová: Obecní volby v roce 1923</i>	83
Diskuse a recenze:	
Dvě úvahy na okraj Kulovy knihy (Jan Havránek)	91
Jak učit dějepisu (Jan Havránek)	97